

Handelingen van het
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
GESTICHT ONDER DE BENAMING
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
TE BRUGGE

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VOOR DE STUDIE
VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN
VAN VLAANDEREN

DEEL XC VAN DE VERZAMELING

JAAR 1953
Afllevering 3-4

BRUGGE
"DE TEMPEL"
1953

Genootschap voor Geschiedenis

“ Société d'Émulation ”

Secretariaat : Komvest 22, Brugge.

Redactie : Sint-Gilliskerkstraat 10, Brugge.

Postcheckrekening : Société d'Émulation Brugge, nr 107939.

Abonnement op de « Handelingen » : 150 fr. per jaar.

INHOUD

BIJDRAGEN

- D. DALLE, De volkstelling van 1697 in Veurne-Ambacht en de evolutie van het Veurnse bevolkingscijfer in de XVIII eeuw 97-130
- R. DEGRYSE, De Nieuwpoortse Justiciarius en zijn opvolgers 1163-1302 131-139

OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

- R. VAN CAENEGEM, Nota over de terechtstelling van Willem de Deken te Parijs in 1328 140-142
- A. SCHOUTEET, De zestiende eeuwse Brugse schilder Willem Benson. Een aanvulling 143-154
- F. STEINMETZ, La collection Steinmetz à Bruges 154-165

BOEKBESPREKING

- D. F. ROMMEL, Indices op het Woordenboek der Toponymie van Westelijk Vlaanderen... door wijlen Karel de Flou (*E. I. Strubbe*) 166-170
- KRONIEK 171-176
- BOEKENSCHOUW 177-198

De volkstelling van 1697 in Veurne-Ambacht en de evolutie van het Veurnse bevolkingscijfer in de XVIIe eeuw

Het verdrag van Aken (2 Mei 1668) kende aan Frankrijk onder andere gebieden, de kasselrijen Veurne en St.-Winoksbergen toe¹. Gevoegd bij de gebieden van het westelijke Vlaanderen, die van 1657 af door Frankrijk aangehecht werden, vormden zij een bestuurlijk district dat de naam kreeg van „La Flandre Flamingante”, „La Flandre Occidentale” of „La Flandre du costé de la mer”².

Van 1668 tot 1713 (verdrag van Utrecht) was dat district gevormd uit de vroegere kasselrijen Burburg, St.-Winoksbergen, Veurne, Ieper, Belle en Kassel. Het telde vijf versterkte steden : Grevelingen, Duinkerke, St.-Winoksbergen, Veurne en Ieper, en veertien open steden : Burburg, Hondschote, Lo, Roeselare, Menen, Wervik, Waasten, Stegers (Estaires), Meergem (Merville), Belle, Hazebroek, Kassel, Watene, en Poperinge. Evenals alle overige districten van gelijke aard in Frankrijk werd het geplaatst onder het gezag van een intendant, die als rechtstreekse vertegenwoordiger van de Koning belast was met het beheer van de politie, de justitie en de financiën.

¹ F. L. GANSHOF, *La Belgique au XVIIe siècle (1648-1713)*, in : L. VAN DER ESSEN, *Atlas de Géographie historique de la Belgique*, Carte VIII/IX (Brussel, 1927), met bibliographie.

² DE BOULAINVILLIERS, *État de France (Analyse des mémoires des intendants)*, (Londen, 1727-1728, 3 dln.) dl. I, p. 342.

De intendant van „La Flandre Flamingante” kon, naar keus, verblijf houden te Ieper of te Duinkerke ³. Op 23 Februari 1681 werd François de Madrys tot dat ambt benoemd; hij bleef het waarnemen tot aan zijn dood in 1698 ⁴.

In 1697, had Lodewijk XIV opdracht gegeven, in een uitvoerig verslag, een volledig beeld te schetsen van de toestand in het Koninkrijk. Dat verslag was in de eerste plaats bestemd voor de kroonprins, de hertog van Bourgondië, en moest dienen om hem op de hoogte te stellen van de stand van zaken met het oog op zijn toekomstige regeringstaak. Het was dan ook de gouverneur van de hertog van Bourgondië, de hertog M. de Beauvillier, die opdracht kreeg om, in samenwerking met Fénélon en Vauban, de zaak in handen te nemen. Hij wendde zich tot de intendanten, en vroeg aan ieder van hen hem de nodige gegevens over hun district te verschaffen ⁵. De intendanten stelden ieder een „mémoire” op, naar de onderrichtingen die zij daartoe hadden ontvangen.

Met het doel eenvormigheid in alle „mémoires” te bereiken, waren inderdaad uitvoerige en nauwkeurige vragenlijsten aan de intendanten toegestuurd geworden. Zij waren vergezeld van onderrichtingen die te Parijs opgesteld en er reeds in 1686 gedrukt, een brochure vormden onder de titel: „Méthode générale et facile

³ *Ibid.*, dl. I, p. 348.

⁴ F. de Madrys werd op 23 Januari 1681 tot intendant aangesteld (P. HEINDERYCX, *Jaerboeken van Veurne en Veurnambacht*, uitgegeven door E. RONSE, dl. IV, Veurne, z.j. [1861], p. 313); hij overleed in 1698 (Veurne, Stadsarch., Stadsrek. 1698-99, f° 23).

⁵ E. LEVASSEUR, *La population française. Histoire de la population avant 1789 et démographie de la France comparée à celle des autres nations au XIXe siècle, précédée d'une introduction sur la statistique* (Parijs 1889, 3 dln.), dl. I, p. 201-202; A. M. DE BOISLISLE, *Mémoire sur la généralité de Paris* (Parijs 1880), p. XIX.

pour faire le dénombrement des peuples”⁶. Het is een merkwaardig stuk, waarvan de auteur bewijst een duidelijke kijk te hebben op de wijze waarop een bevolkingsstatistiek moet opgemaakt worden. Hij wil niet alleen een globaal bevolkingscijfer doen vaststellen, maar eist bovendien de afzonderlijke telling van het aantal huizen, het aantal gezinshoofden, het beroep van de gezinshoofden, het aantal mannen, het aantal vrouwen, het aantal huwbare jongens en meisjes, het aantal kinders (jongens onder de 14, en meisjes onder de 12 jaar), het aantal knechten en meiden, het aantal personen per gezin, en tenslotte het aantal klooster-gemeenschappen.

Met het doel het inzicht in de toestand van de landbouw te verdiepen voorziet hij een landbouwtelling die gegevens zou bevatten over de oppervlakte der bebouwbare gronden, der weilanden, bossen, braakliggende gronden en wijngaarden, met bovendien gegevens over het landbouwbedrijf en o.m. telling van het aantal ploegen, het aantal paarden, stuks hoornvee, schapen en varkens, en eindelijk een telling van het aantal molens⁷. Bovendien zou een kort aanvullend verslag de verbouwde granen kunnen vermelden evenals de opbrengst per gemet, en eindelijk wordt het denkbeeld van een kadastraal plan ontwikkeld. De telling, schrijft hij, zou volledig zijn: „si on y ajoûtait les plans et cartes particulières des villes et des pais levées avec soin et si bien circonstanciées que les bois, les prez,

---

⁶ Die brochure, groot 24 op 37 cm., telt 16 blz. waarvan 10 blz. tekst, 4 blz. tabellen en 2 blz. blank; een exemplaar berust op het Stadsarchief te Veurne, bundel 320; een tweede is aanwezig op het Rijksarchief te Brugge, Kasselrij Veurne, bundel 253. Dat dit stuk in 1686 te Parijs werd gedrukt blijkt uit de melding op het einde van de tekst: „Permis d'imprimer. Fait ce 14 may 1686, signé de la Reynie”; die laatste was toentertijd politieprefect van Parijs.

⁷ We denken niet dat deze telling uitgevoerd werd.

les terres labourables, rivières, ruisseaux, marais, montagnes, villes, châteaux, villages, abbayes, censes, moulins, pons et chemins y estoient distinguez par noms et figures, placez dans leur distance naturelle bien orientéz et levés géométriquement”.

Hij laat niet na het nut van de door hem voorgestelde tellingen voor de gouverneurs der versterkte plaatsen en der provinciën, voor de intendanten, voor de geestelijke overheid enz. te onderlijnen. Doch vooral het centraal bestuur zou uit de vergelijking der jaarlijkse tellingen ⁸ zich een gegrond oordeel kunnen vormen over de ontwikkeling van het land: „ce qui luy seroit d'autant plus utile que les deffauts qui s'y découvroient marqueroient en même temps le besoin et la qualité de leurs réparations, au lieu que toutes ces connoissances manquant ou du moins les ministres n'en ayant que des idées confuses et incertaines, il est impossible qu'ils puissent prendre de juste mesures sur les réparations plus nécessaires, n'y qu'ils puissent éviter qu'il n'y ait du dérangement dans une infinité d'affaires ausquelles ils pouroient beaucoup mieux remédier s'ils étoient informéz à fonds de l'estat des païs et de ceux qui les habitent”.

Ongetwijfeld was de auteur van de „Méthode facile” reeds ver op zijn tijd vooruit, te oordelen naar de getuigenis van een zo grondige kenner van het toenmalige economisch leven in Frankrijk als H. Sée die schreef: „Dans la seconde moitié du XVIIIe siècle on commence à se rendre compte plus exact de la façon dont doivent se faire les statistiques, de la méthode qu'exigent les recherches démographiques. Mais on ne songe pas encore à opérer de véritables recensements,

---

⁸ Ce ne seroit plus une affaire que de renouveler tous les ans ce dénombrement... schrijft hij.

on procède en relevant le mouvement des naissances et des décès" ⁹.

Dank zij zijn „Methode” en het feit dat ze tot richtlijn genomen werd voor de volkstelling van 1697, was Frankrijk in dat opzicht de andere landen ver voor. In feite werd in 1697 een eerste poging gedaan om een volkstelling op een ernstige grondslag te verrichten, en daar de hele bevolking van het Koninkrijk er in betrokken werd, kan men de telling van 1697 als de eerste algemene ernstige volkstelling van Frankrijk beschouwen. Men weet dat het bijna een eeuw later zal zijn, in 1784, dat het centrale bestuur van de Oostenrijkse Nederlanden een eerste algemene volkstelling in onze streken zal laten verrichten ¹⁰.

Het werk dat van de intendanten gevraagd werd, vergde niet minder dan drie jaren. De mémoires waarin dat werk samengevat werd, werden van 1698 tot 1700 opgesteld. Reeds in de XVIIIe eeuw maakte die grootscheepse enquête opspraak. De gegevens van de mémoires werden door de Boulainvilliers aan een vernietigend oordeel onderworpen ¹¹; zij werden dan ook door de historici als waardeloos ter zijde geschoven. In het laatste kwart van de XIXe eeuw nochtans werden zij door Lefebvre, in zijn bekende studie over de demographische ontwikkeling van Frankrijk onder het Oud-Bewind aan een nieuw onderzoek onderworpen en in tegenstelling met Boulainvilliers, kwam deze demograaf tot het besluit dat de gegevens van die „mémoires” niet zo waardeloos waren als beweerd was geworden. Weliswaar stelde hij evenals de Boulain-

---

⁹ H. SÉE, *Peut-on évaluer la population de l'ancienne France*, in *Rev. d'Écon. politiq.*, dl. XXVIIIe (1924), p. 653.

¹⁰ H. VAN WERVEKE, *De curve van het Gentse bevolkingscijfer in de XVIIe en de XVIIIe eeuw*, in *Verhand. Kon. Vl. Acad. Kl. Lett.*, jg. X (Brussel, 1948), p. 5.

¹¹ DE BOULAINVILLIERS, *a.w.*, dl. I, p. II en VII.

villiers vast dat de intendanten in vele gevallen de onderrichtingen die hen waren gegeven, in de wind hadden geslagen. Van de 32 intendanten waren er zelfs 9 die het bevolkingscijfer niet hadden opgegeven; velen hadden zich in hun berekening gesteund op de rol der hoofdbelasting of op het aantal haarden of op het aantal belastbare haarden; anderen hadden de knechten en meiden uit hun berekening weggelaten; geen enkele, zo besloot Levasseur, had zich op een rechtstreekse volkstelling gesteund, behalve de Bâville, de intendant van Languedoc¹².

Wat de waarde van de „Mémoire de la Flandre Occidentale” betreft, spreekt Levasseur zich niet nadrukkelijk uit¹³. De auteur van die „mémoire” had zich nochtans evenals zijn collega van Languedoc op een rechtstreekse volkstelling gesteund. Daaromtrent is twijfel uitgesloten. Immers, het dossier van die volkstelling is, althans wat Veurne-Ambacht betreft, met uitzondering van Veurne-Stad, volledig bewaard¹⁴ en de cijfers van de „Mémoire de la Flandre Occidentale” bewijzen door hun overeenstemming met deze van de bewaarde volkstelling op ondubbelzinnige wijze hun herkomst. Ziehier ten andere die cijfers :

¹² E. LEVASSEUR, *a.w.*, dl. I, p. 202-203; vgl. ook M. A. DES CILLEULS, *La population de la France avant 1789* (Parijs, 1885) aangeh. door E. LEVASSEUR, *a.w.*, dl. I, p. 203, n. 3.

¹³ M. A. DES CILLEULS (vgl. vorige noot) merkt op : „dénombrement effectué suivant toute apparence pour la capitation”. DE BOULAINVILLIERS heeft in dl. I van zijn uitgave een samenvattende ontleding van de „Mémoire de la Flandre Occidentale” gegeven.

¹⁴ De bundel is thans bewaard ten dele op het Stadsarchief te Veurne, bundel 320, en ten dele op het Rijksarchief te Brugge, Kasselrij Veurne, n. 253.

	Huizen		Bevolking	
	Mémoire	Volks- telling	Mémoire	Volks- telling
Veurne-Ambacht	288 ¹⁵	4.306	21.292	21.253 ¹⁸
Lo-stad	104	104	474	474
Veurne-Stad	459	—	2.650	—

Hoewel zoals reeds gezegd werd, de cijfers van de telling van Veurne-stad ontbreken ¹⁷, wettigt de sprekende overeenstemming van de overige cijfers het besluit dat de intendant voor het opstellen van zijn „mémoire” de gegevens van de volkstelling trouw weergegeven heeft ¹⁸.

¹⁵ Het cijfer : 288 is klaarblijkelijk een drukfout in BOULAINVILLIERS.

¹⁶ Het verschil (39) met het in de „mémoire” geciteerde cijfer komt voort uit het feit dat de monniken van Eversam (12) en van Haringe (3) niet meegeteld werden, en verder uit verbeteringen door ons aangebracht na een nauwkeurige vergelijking van de afzonderlijke tellingen met een samenvattende tabel berustend in het stadsarchief te Veurne : Steenkerke (— 7), Haringe (+ 5), Avekapelle (+ 5), Adinkerke (— 4), Alveringem (— 10), Gyverinkhove (— 10), Hoogstade (— 4), Stuivekenskerke (— 9), Reninge (— 10), Oostkerke (— 2), Oeren (— 3), Nieuwkapelle (— 5).

¹⁷ Vgl. over het vermoedelijke bevolkingscijfer van Veurne-stad, *Bijlage X*.

¹⁸ Ten titel van inlichting geven we hieronder de bevolkingscijfers van de andere plaatsen van „la flandrie flamingante” zoals ze in DE BOULAINVILLIERS, *op. cit.*, voorkomen :

	Stad	Kasselrij
Ieper	9.063	17.114
Duinkerke	13.200	1.107
St. Winoksbergen	3.175	2.104
Grevelingen	1.162	
Waasten	996	5.303
Kassel	1.300	38.035
Poperinge	2.300	7.592
Belle	2.362	10.308

De intendant had dus de bevelen van Parijs stipt in acht genomen en een volkstelling laten verrichten. Waarschijnlijk begin September 1697 had hij het bevel in die zin aan de magistraat van Veurne overgemaakt ¹⁹; deze stuurde het op zijn beurt aan de hoofdmannen van de dorpen ²⁰ en aan de burgemeester van de stad Lo ²¹ door. Het bevel van de intendant was vergezeld van de tekst van de „Méthode facile”, die te Ieper in 1697 herdrukt, en ongetwijfeld over het hele gebied van de Intendance rondgestuurd werd.

De wijze waarop de volkstelling geschiedde was als volgt geregeld. De gegevens werden door de hoofdmannen van de dorpen, eventueel bijgestaan door een griffier, „naer visitatie van huuse te huuse” opge-

---

Roeselare	1.099
Mesen	576
Wervik	2.172
Mergem	2.958
Watene	165
Stegers	1.072
Hazebroek	3.725
Burburg	5.307
Hondschote	1.800

N. BRIAVOINNE, *Mémoire sur l'état de la population, des fabriques, des manufactures et du commerce dans les provinces des pays-bas, depuis Albert et Isabelle jusqu'à la fin du siècle dernier* (Mém. couronnés par l'Acad. Roy. Sc. et Belles Lettres de Brux. T. XIV, 1839 - 1840), p. 201-202, geeft voor Ieper 1697 : 10.775 inwoners en voor Roeselare 5.400 inw. in 1680.

¹⁹ R. A. Br. Châtellenie de Furnes, bundel 253 „Eschevins de la seigneurie de Laetschip en Reninghe branche des huit paroisses, pour satisfaire aux ordres de Monseigneur l'intendant...”

²⁰ S. A. V. bundel 320, Den. Lo (village) „En satisfaction de l'ordonnance de Messieurs les Bourgmesres, Lanthouders, Eschevins et Cuerheers des villes et chastellenie de furnes, daté du 11 Septembre 1697, signé par le premier conseiller et pentionaire Bervoet...”

²¹ *Ibid.*, Den. Lo (ville) „En exécution de la lettre escript à nous Bourgmesres de la ville de Loo par le Sieur premier conseiller et pentionaire Bervoet, subdélégué de Monsieur l'intendant daté du onze Septembre 1697...”

nomen ²². De tussenkost van de hoofdmannen, die evenals onze dorpsburgemeesters, alle inwoners van hun ressort kenden, mag als een eerste bewijs beschouwd worden van de ernst waarmee de telling uitgevoerd werd. Bovendien de lijsten die door de hoofdmannen ingediend werden bewijzen dat deze de nauwkeurige onderrichtingen van de intendant stipt gevolgd hebben. Zij zijn dan ook een betrouwbare bron voor de studie van de bevolking van Veurne-Ambacht.

* * *

De gegevens van de volkstelling zijn niet alleen betrouwbaar, zij zijn bovendien zo uitvoerig dat zij het mogelijk maken de voornaamste aspecten van de bevolking van Veurne-Ambacht in 1697 te belichten; zowel wat de bevolkingsdichtheid, de leeftijdsopbouw, de verhouding der geslachten, als de beroepsstructuur betreft, geven de lijsten van de volkstelling inlichtingen, die verdienen nader onder ogen genomen te worden.

---

²² Herhaaldelijk wordt dat in de titel van de lijsten aangestipt; zo Beveren: „Aldus de voorn. staet gemaect volgens de visite gedaen bijden onderscreven clercq...” Oostvleteren: „Aldus dit staetken ghemaect naer visitatie ghedaen van huysse te huysse tot opnemen de voors. personen...” Kaaskerke: „Nous Pierre Goutsmit, hooftman et Pierre Jacques Reynaert greffier du village de Caeskercke, certifions cest estat juste et veritable que nous avons dressé après avoir fait une visite dans toutes les censes et maisons cy dessus reprises en la première collomme...”. Izenberge: „Ainsi cest estat fait et arresté suivant la visite fait par le sousigné hooftman de la paroisse...” en Haringe: „Ainsi fait la visite au 15e et autres jours ensuivans du mois de Septembre 1697 par nous hooftman de la paroisse d’Haringe...”.

1. Bevolking en bevolkingsdichtheid.

Het totale bevolkingscijfer van Veurne-Ambacht, Veurne-stad niet inbegrepen, bedroeg in 1697, 21.727 zielen, verdeeld als volgt :

	Inwoners	Huizen ¹	Be- woning ²	Huis- gezinnen	Omvang van het gezin
Kasselrij	13.571	2.763	4,94	2.930	4,63
Acht Prochiën	5.825	1.087	5,35	1.227	4,74
Heerlijkheden	1.842	390	4,72	420	4,38
	21.238	4.240	5,00	4.577	4,64
Lo (stad)	429	94	4,56	105	4,08
Kloosterge- meenschappen	60				
	21.727				

Uit bovenstaande tabel blijkt dat in de kasselrij, waar de economische middelen meer dan in een stad aan het vaderlijk erfgoed gebonden zijn, de omvang van het gezin en de bewoning enigszins groter zijn dan in de kleine stad Lo.

Bewoning en samenstelling van het huisgezin zijn normaal te noemen. Ontleden we de huisgezinnen ³ dan vinden we op een totaal van 4682 eenheden :

¹ In dit totaal zijn de onbewoonde huizen niet begrepen. Zie Bijlage I.

² Onder bewoning verstaan we het aantal personen dat één huis betreft.

³ De bevoorrechte klasse (voor 8 tienden geestelijken), bedroeg slechts 2,6 % van de bevolking. Zie Bijlage VI.

Huisgezinnen	Personen	%
196	1	41,8
571	2	122,2
819	3	174,8
868	4	185,5
762	5	162,8
619	6	131,0
380	7	81,3
221	8	47,4
118	9	25,4
71	10	15,2
26	11	5,6
19	12	4,1
9	13	2,0
1	14	0,3
1	15	0,3
1	16	0,3

De dichtheid der landelijke bevolking bedroeg 47,1 / Km², doch was zeer verschillend naar gelang de onderscheiden delen van Veurne-Ambacht : ¹

Kasselrij	40,1/Km ²
Acht Prochiën	71,8/Km ²
Heerlijkheden	58,4/Km ²

Ook van dorp tot dorp doen zich sterke schommelingen voor. Vergelijken we nochtans de bevolkingsdichtheid der dorpen met de hoogteligging, dan stellen we vast dat in de zandige leemstreek (hoogteligging + 5 m.) de bevolkingsdichtheid steeds groter is dan 45/Km², terwijl in de polders (— 5 m.) de dichtheid — op twee uitzonderingen na ² — kleiner is dan 45/Km². Deze vaststelling bracht ons er toe bij de berekening van de bevolkingsdichtheid rekening te houden met de aard

¹ Zie Bijlage I.

² Avekapelle en Eggewaartskapelle.

van de landbouwstreek. Inderdaad in de polders¹ is de dichtheid 28,46/Km², in de zandige leemstreek² daarentegen 61,76/Km².

Het is een feit dat de dichtheid van de landelijke bevolking invloed uitoefent op de grootte van het landbouwbedrijf. De telling verstrekt ons echter omtrent de oppervlakte der bedrijven slechts inlichtingen voor vijf dorpen, waarvan vier in de polders gelegen zijn en één in de zandige leemstreek. De gemiddelde grootte van het landbouwbedrijf bedraagt in deze dorpen³:

Polders :	Oudekapelle	29,5 Ha
	Stuivekenskerke	22,0 Ha
	Kaaskerke	14,5 Ha
	Berle	13,0 Ha
Zandige leemstreek :	Krombeke	7,5 Ha

Groeperen we de bedrijven volgens grootte dan bekomen we :

¹ Tot de polders rekenen wij : Adinkerke, Avekapelle, Bulskamp, Eggewaartskapelle, Kaaskerke, Koksijde, Lampernisse, Lo (dorp), Oostduinkerke, Oostkerke, Oudekapelle, Pervijze, Ramskapelle, Sint-Joris, Steenkerke, Stuivekenskerke, Beosterpoort, Bewesterpoort, Wulpen, Zoetenaai en de heerlijkheden : Vrije van Rijsel (Sint-Jacobskapelle), Nieuwkapelle en Berle.

² Tot de zandige leemstreek rekenen wij : Alveringem, Beveren, Gyverinkhove, Haringe, Hoogstade, Houtem, Izenberge, Krombeke, Leisele, Oeren, Oostvleteren, Pollinkhove, Proven, Reninge, Sint-Rijkers, Stavele, Vinkem, Westvleteren en Wulveringem, de acht prochiën en de heerlijkheden afhankelijk van de acht prochiën.

³ De respectievelijke grootte der bedrijven uitgedrukt in gemet 43 à 44 a. is : te Oudekapelle : 191, 80, 52, 49, 25, 11; te Stuivekenskerke : 250, 50 (× 2), 42, 33, 32, 30, 23 (× 2), 15, 6; voor twee hofsteden bewoond door arbeiders is de oppervlakte niet aangegeven; te Kaaskerke : 103, 68, 47, 43, 40, 31, 28, 26, 22 (× 2), 19, 16, 14, 12, 10; te Berle : 57, 50 (× 2), 47, 43, 39, 30, 26, 25, 24, 21 (× 2), 17, 16, 15, 14, 12; te Krombeke : 38, 32, 30, 27, 25 (× 2), 24 (× 2), 18, 16 (× 2), 8, 6, 3 (× 2), 2 (× 2).

Grootte	POLDERS ¹					ZANDIGE LEEMSTREEK	
	I	II	III	IV	Tot. %	Krombeke	Tot. %
+ 20 Ha	4	3	3	4	28,6	—	—
15 à 20 Ha	—	1	2	2	10,2	1	5,9
10 à 15 Ha	1	5	3	4	26,5	7	41,2
5 à 10 Ha	—	1	6	7	28,6	3	17,6
— 5 Ha	1	1	1	—	6,1	6	35,3

Uit deze tabel blijkt dat het aantal bedrijven met een oppervlakte van 5 tot 20 Ha overweegt ($\pm 65\%$). In de polders stellen we een neiging vast naar grotere bedrijven (+ 20 Ha), in de zandige leemstreek een uitgesproken tendens naar kleinbedrijf (— 5 Ha). Daar deze gegevens voor de zandige leemstreek slechts steunen op het aantal landbouwbedrijven van één dorp — een dorp met een voor die streek geringe bevolkingsdichtheid ($51,4\text{Km}^2$) — mogen we aannemen dat deze tendens duidelijker wordt naarmate de bevolkingsdichtheid toeneemt.

Uit de tellingen blijkt dat verschillende hofsteden, vooral in de polderstreek, verlaten, andere door niet-landbouwers bewoond waren :

	bewoond door niet- landbouwers	Onbewoond	%
POLDERS :			
Berle	2 ²	—	12
Becoosterpoort	—	1	5
Lo (dorp)	—	2	3

¹ De gegevens betreffen I : Oudekapelle, II : Stuivekenskerke, III : Kaaskerke, IV : Berle.

² Bewoond door een wever en een arbeider.

	bewoond door niet- landbouwers	Onbewoond	%
Oudekapelle	1 ¹	—	16,5
Pervijze	—	21	68
Ramskapelle	—	11	30
St Jacobskapelle	—	4	13
St Joris	—	2	13
Stuivekenskerke	2 ¹	—	15
Wulpen en Boitshoeke	1 ¹	—	2,5
ZANDIGE LEEMSTREEK :			
Beveren	5 ²	1	8
Izenberge	—	3	9
Proven	—	5	9
Reninge	—	1	2

De voornaamste oorzaken hiervan zijn de verwoestingen aangericht door de oorlogen en vooral de overstromingen door zeewater. Daarnaast zal echter ook de vermindering van de rijkdom invloed uitgeoefend hebben. Reeds in 1650-1660 konden de eigenaars van grotere hofsteden moeilijk pachters vinden. Dit laatste wordt geïllustreerd door het splitsen van de Hemme te Ramskapelle — de grootste hofstede van Veurne-Ambacht (750 gemet) — in de Grote en de Kleine Hemme³ en van het Westhof te 's-Heerwillemskapelle in Westhof en Carkeelhof⁴.

¹ Bewoond door een arbeider.

² Bewoond door een schoenlapper, 3 arbeiders en 1 z. beroep.

³ S. A. V. bundel 9, beschrijving der dorpen ingelast in de copie van P. Heinderijcx' Jaerboeken, f° 54 „maer alsoo dit goet ten tijde vande lanckdeurigen troubelen van oorlogen niet en konde verpacht worden omdat het te groot was van lande en dat niemant den uytleghe hadde om het selve te benooten heeft den abt, a^o 1652, nog een groot en schoon hofstede laeten maken op de voorseyde landen bij Schoorbacke ende heeft een groote parthye van landen getrokken uyt de emme en gevougt aen de nieuwe hofstede de welcke genaemt wiert de kleene emme”.

⁴ *Ibid.*, f° 32 „ende alsoo dese hofstede van 't Westhof seer groot

2. De leeftijdsopbouw van de bevolking.

Laten de gegevens ons niet toe een bevolkingspiramide op te bouwen, toch verstrekken ze ons enkele inlichtingen omtrent de leeftijdsopbouw van de bevolking van Veurne-Ambacht ¹.

	Mannen			Vrouwen			totaal knechten	totaal meiden	huwbaren		kinderen	
	gehuwde	alleenstaande	totaal	gehuwde	alleenstaande	totaal			jongens	meisjes	jongens	meisjes
Kasselrij	2510	267	2777	2510	215	2725	1236	1046	612	641	2374	2175
Acht Proch.	922	124	1046	922	155	1077	478	424	325	307	1133	1035
Heerlijkheden	342	40	382	342	39	381	140	136	89	82	314	318
Lo (stad)	77	28	105	77	31	108	35	33	18	17	80	78
	3851	459	4310	3851	440	4291	1889	1639	1044	1047	3901	3606

Uit voorgaande tabel blijkt dat de groep „kinders” 34,5 %, de groep „huwbaren” 9,6 % van de totale

was daerdoor den abt qualick pachters konde krijgen, namentlick in de tijde van oorloghe, heeft hij, ten jaere 1661, nog een ander hofstede doen bouwen benefens de kercke van 's-Heerwillemscapelle genaemt het Carkeelhof ende heeft daeraen gevougt een groot deel land van 't Westhof”.

¹ Bijlage II.

bevolking uitmaakt. Deze percenten zijn minima. We moeten inderdaad aannemen dat de groep knechten (meiden) — 16,2 % van de bevolking — hoofdzakelijk samengesteld is uit huwbaren en uit kinders, vooral jongens, die in dienst staan van de landbouwers als koeier enz...¹. Van de andere kant blijkt dat de huwelijksleeftijd omstreeks 1697 betrekkelijk laag was². Houden we rekening met deze overwegingen dan zijn bovenstaande gegevens voldoende om de bevolking van Veurne-Ambacht als „jong” te beschouwen, om er een gemiddelde korte levensduur en bijgevolg een groot sterftecijfer uit af te leiden. Dit laatste wordt trouwens bevestigd door de zeventiend'eeuwse annalist P. Heinderijcx³ en geïllustreerd door het onderzoek van de overlidensregisters van Stuivekenskerke en

¹ 84,3 % van de knechten en 79,5 % van de meiden op het platteland staan in dienst van landbouwers (bijlage IV).

Uit bovenstaande tabel blijkt dat Veurne-Ambacht in 1697 een mannenoverschot telt (1053/1000). In de kindergroep is deze verhouding 1082/1000. In deze verhouding ligt echter de leeftijds grens van de jongens twee jaar hoger dan die van de meisjes. We menen niet ver van de werkelijkheid verwijderd te blijven, wanneer we aannemen dat de groep jongens van 12 en 13 jaar $\pm$ 3,5 % van de totale mannelijke bevolking uitmaakt. Hiermee rekening houdend zou de verhouding jongens — 12 j./meisjes — 12 j. 976/1000 zijn. Welnu sedert de zeventiende eeuw hebben alle statistici bij de geboorte een bestendig jongensoverschot vastgesteld en verder dat dit mannenoverschot zich handhaaft gedurende de hele duur van de jeugdige en volwassen leeftijd. (W. CRACCO, *Inleiding tot de bevolkingsleer*, Mechelen, 1940, p. 21-29). De verhouding 976/1000 is bijgevolg niet te aanvaarden en bewijst m.i. dat vele jongens onder de 14 jaar als knecht geteld werden.

² Zie verder blz. 125.

³ P. Heinderijcx in zijn beschrijving van de kasselrij beweert dat men in de kasselrij van Veurne een kleiner aantal oude lieden ontmoette dan in de andere gewesten „ja dat men houdt voor vast, dat der menschen leeftijd alhier seshien jaeren doorgaens corter is als hetgene van die welcke langst den Leyecant wonen” (aangehaald door F. DE POTTER, E. RONSE en P. BORRE, *Geschiedenis der stad en kastelnij van Veurne*, Gent, 1873, I, p. 24-25).

Pollinkhove. Bij het gebruik van sterfteregisters moeten we omzichtig te werk gaan. Deze registers worden over 't algemeen weinig nauwkeurig bijgehouden, vermelden niet alle sterfgevallen. We menen nochtans te mogen aanvaarden dat het overlijden van diegenen die de laatste heilige sacramenten ontvingen regelmatig geboekt werd en dat de onvolledigheid van de registers vooral te wijten is aan het niet boeken van de kindersterften (niet-communicanten, — 12 jaar). Laten we nu alle kindersterften vallen dan bekomen we betrekkelijk nauwkeurige gegevens omtrent de sterfte van de personen boven de 12 jaar. We ondervonden hierbij weinig moeilijkheden. In de overlijdensregisters van Stuivekenskerke ¹ wordt over 't algemeen de ouderdom van de overledene vermeld. In de registers van Pollinkhove ² wordt de burgerlijke stand van de volwassen personen aangegeven : uxor, conjugatus, coelebs, viduus (vidua), puella (+ ouderdom), juvenis. Deze overlijdensakten vermelden daarenboven steeds : „post susceptionem omnium sacramentorum”. Rekening houdend met wat voorgaat telden we volgend aantal overlijdens van volwassenen :

Jaren	STUIVEKENSKERKE ³			POLLINKHOVE		
	I	II	III	I	II	III
1673-1682	47	82	57	259	489	53
1683-1692	32	77	41	287	489	58
1693-1702	33	64	51	232	479	48
1703-1712	60	89	67	262	546	48
1713-1722	39	103	37	277	473	58
	211	415	50	1317	2476	53

¹ Griffie rechtbank van eerste aanleg Veurne.

² *Ibid.*

³ De gegevens betreffen I : overlijdens van volwassenen, II : geboorten, III : verhouding % tussen I en II.

Voor enkele jaren schijnen de gegevens betreffende de kindersterfte (— 12 j.) volledig :

Jaren	STUIVEKENSKERKE ¹			POLLINKHOVE		
	I	II	III	I	II	III
1653-1662	41	88	46	—	—	—
1663-1672	47	109	43	—	—	—
1673-1682	31	82	38	—	—	—
1703-1712	34	89	38	153 ³	385 ²	40
1713-1722	—	—	—	215	473	47
	153	368	41	368	858	42

Uit voorgaande statistieken menen we te mogen afleiden dat in de tweede helft van de zeventiende eeuw het sterftecijfer in de gemeenten Pollinkhove en Stuivekenskerke minimum 90 % van het aantal geboorten bedroeg.

Welke is de verhouding van de productieve leeftijdsclassen tot de van hen afhankelijke groepen ?

Tot het onproductieve deel van de bevolking rekenen we de kinderen (34,5 %) (jongens — 14 jaar en meisjes — 12 jaar) en de personen boven de 65 jaar. Daar we het aantal ouderlingen niet kennen is het percentage van de productieve groep slechts bij benadering te bepalen. Houden we rekening met de gemiddelde korte levensduur, dan zullen we niet ver van de werkelijkheid verwijderd blijven, als we 62 % van de totale bevolking tot laatstgenoemde groep rekenen. Dit betekent dat tegenover 3 personen in de productieve leeftijdsclassen ongeveer 2 personen staan waarvoor zij moeten zorgen. Deze ongunstige structuur verklaart ten dele de

¹ De gegevens betreffen I : overlijdens van kinderen, II : geboorten, III : verhouding % tussen I en II.

² Betreft de jaren 1706-1712.

heersende armoede. 389 huisgezinnen worden in de tellingen als arm vermeld, d.i. 8,3 % van de totale bevolking¹. Dit percent is betrekkelijk laag. We mogen echter niet uit het oog verliezen dat Veurne-Ambacht een landbouwstreek is, dat de economische middelen er meer dan in een industriegebied, aan een patrimonium gebonden zijn. Opmerkelijk in dit verband is het dat het grootste aantal armen voorkomt in de „acht prochiën”, waar het kleinbedrijf, dat minder vreemde arbeidskrachten gebruikt, overwegend is² en waar bijgevolg, een groter percent van de bevolking zijn bestaan in de industrie moet zoeken. Van de andere kant heeft ook de samenstelling van de niet-productieve groep (gering aantal ouderlingen) ongetwijfeld een invloed ten goede uitgeoefend.

3. Verhouding der geslachten.

Zoals uit tabel blz. 111 blijkt, telde Veurne-Ambacht 11.144 mannen tegenover 10.583 vrouwen. Dit belangrijk mannenoverschot (1053/1000) komt voort uit de jongere generatie. Tegenover 4.310 gehuwde en alleenstaande mannen tellen we 4.291 gehuwde en alleenstaande vrouwen (1004/1000), terwijl het jongere geslacht (kinders, huwbaren, knechten en meiden) 6.834 mannelijke eenheden telt tegenover 6.292 vrouwelijke (1086/1000).

Een verdere ontleding van deze laatste verhouding blijkt onmogelijk, daar de leeftijdsgrens in de groep „kinders” verschillend aangegeven is: 14 jaar voor de jongens, 12 jaar voor de meisjes. Van de andere kant

¹ Bijlage V.

² In de kasselrij tellen we 56 arbeiders tegenover 100 landbouwers, in de „acht prochiën” 46 arbeiders op 100 landbouwers. Zie ook blz. 118.

werden, zoals hierboven aangetoond¹, jongens die de leeftijd van veertien jaar niet bereikt hadden als knecht geteld.

Wanneer we tabel bijlage II doorlopen, dan stellen we soms belangrijke afwijkingen van de gemiddelde geslachtsverhouding vast. Deze afwijkingen blijken vooral voort te komen uit de verhouding in de jongere generatie. We hebben twee gevallen van dichterbij bestudeerd n.l. Stuivekenskerke, waar de mannelijke bevolking in supernormale verhouding-, en Pollinkhove, waar de mannelijke bevolking in subnormale verhouding aanwezig is.

In Stuivekenskerke tellen we, in verhouding, 1.727 mannen tegenover 1.000 vrouwen. In de jongere generatie is de verhouding 2.095/1.000. Voor de periode 1688-1697 noteren we 40 jongensgeboorten tegenover 26 meisjesgeboorten, hetzij een meergeboorte van jongens (1.538/1.000). Gaan we nu het aantal jongensgeboorten tussen September 1683 en September 1697 en het aantal meisjesgeboorten tussen September 1685 en September 1697 na, dan bekomen we 62 jongensgeboorten tegenover 32 meisjesgeboorten (1.937/1.000). Deze verhouding is echter merkkelijk lager dan de verhouding van het in de volkstelling aangegeven aantal jongens (— 14 jaar) en meisjes (— 12 jaar) (2.777/1.000). Deze laatste verhouding moet misschien nog verhoogd worden met een aantal jongens die als knecht geteld werden. De vergelijking van de aldus bekomen verhoudingen toont in ieder geval een hoger sterftecijfer bij de meisjes aan².

We zijn op dezelfde manier tewerk gegaan bij het onderzoek van de gemeente Pollinkhove, waar de

¹ Zie blz. 112, nota 1.

² Uit de vergelijking van het aantal geboorten en de gegevens van de volkstelling blijkt een vermindering van 72 % voor de meisjes en 60 % voor de jongens.

mannelijke bevolking in subnormale verhouding aanwezig is (972/1.000). Het tekort aan mannen komt duidelijk voort uit het jongere geslacht (928/1.000). Voor de periode 1688-1697 worden 211 jongensgeboorten vermeld tegenover 228 meisjesgeboorten (925/1.000), dus een meergeboorte van meisjes. Onderzoeken we echter het aantal jongensgeboorten tussen September 1683 en September 1697 (322) en het aantal meisjesgeboorten tussen September 1685 en September 1697 (278) dan is de verhouding 1.158/1.000¹, terwijl de verhouding jongens/meisjes aangegeven in de volkstelling 865/1.000 bedraagt. Uit de vergelijking van laatstgenoemde verhoudingen mogen we een grotere mortaliteit bij de jongens afleiden².

Uit bovenstaand onderzoek van de geboorteregisters van Stuivekenskerke en Pollinkhove blijkt duidelijk de overeenkomst van de geslachtsverhouding volgens de tellingen enerzijds, volgens de geboorteregisters anderzijds. Deze overeenkomst bevestigt andermaal de betrouwbaarheid van de volkstelling. De resultaten van ons onderzoek laten ons echter niet toe de vraag te beantwoorden of in het jongere geslacht de jongenssterfte groter is dan de meisjessterfte of omgekeerd.

Gaan we in tabel blz. 111 de verhouding alleenstaande personen na, dan tellen we 459 mannen tegenover 440 vrouwen. In deze cijfers zijn echter respectievelijk 104 en 12 geestelijke personen begrepen, zodat we bovenstaande verhouding tot 355 alleenstaande mannen tegenover 428 vrouwen mogen herleiden. Op een paar uitzonderingen na, worden deze vrouwen in de tellingen als weduwe vermeld. Alhoewel nu de vermelding

¹ Tussen 1684 en 1688 noteren we meer jongens- dan meisjesgeboorten (112/96).

² Uit de vergelijking van doopregisters en volkstelling: jongens, verlies 68 %, meisjes, verlies: 57 %.

weduwnaar bij de mannen zelden voorkomt, mogen we aannemen dat de meesten hunner weduwnaar zijn (de meesten hebben kinderen ten laste). Houden we hiermee rekening, dan wijst deze verhouding op een grotere mannensterfte in het rijpere geslacht.

4. Beroepsstructuur van de plattelandse bevolking¹.

Het overwegend belang van de landbouwbevolking blijkt duidelijk uit volgende tabel, berekend in % van de bevolking :

Land- en tuinbouw	44,0	Bouwnijverheid	2,4
Arbeiders	24,5	Verkeer	0,7
Landelijke ambachten	1,7	Handel	0,9
Voedingsnijverheid	2,8	Herbergen	2,9
Textielnijverheid	1,6	Diverse neringen	1,8
Kledingsnijverheid	1,0	Ambten	3,9
Lederbewerking	1,4	Zonder beroep	10,4

We mogen aannemen dat de arbeiders die in de volkstelling nu eens „journalier” dan weer „manouvrier” genoemd worden, hoofdzakelijk landbouwarbeiders zijn.

In de polderstreek tellen we 521 huisgezinnen die zich bezig houden met land- en tuinbouw, hetzij 45,3 % en 352 arbeidersgezinnen, hetzij 30,6 % van de totale bevolking. In de zandige leemstreek bedragen deze cijfers respectievelijk 1.473 (43,5 %) en 761 (22,5 %). Van de andere kant stellen we vast, dat, waar in de polders 67,5 arbeiders op 100 boeren voorkomen, dit percent in de zandige leemstreek slechts 51,6 bedraagt. Ook het ten honderd knechten en meiden, die in dienst staan van landbouwers, is hoger in de polderstreek dan in de zandige leemstreek (89 en 87 % tegenover 82 en

¹ Bijlage III.

76 %) ¹. Deze verschillen dienen in verband gebracht te worden met de grotere verspreiding van het kleinbedrijf in laatstgenoemde landbouwstreek. Het kleinbedrijf is in de regel een gezinsbedrijf en gebruikt derhalve minder vreemde arbeidskrachten. De tuinbouw, die slechts een geringe verspreiding kent — we tellen in het totaal slechts 22 hoveniers — is vooral rond Veurne geconcentreerd ². In industriële beroepen is 12,7 % van de bevolking werkzaam. De dorpen met het belangrijkste bevolkingspercentage werkzaam in de nijverheid zijn: Haringe (36,1), Laatschip in Reninge (33,0), Oudekapelle (28,0), Zuidschote (25,4), Proven (24,7), Alveringem (21,0), Gyverinkhove (21,0) en Avekapelle (20,0).

Tot de groep handel en verkeer behoort slechts 1,6 % van de bevolking. Het verkeer wordt voor 88 % door schippers verzekerd. Slechts in Haringe treffen we vier voermannen met wagen aan.

Voor veertien handelaars (34 %) mogen we een activiteit veronderstellen die zich buiten de grenzen van hun dorp uitstrekt: 5 drapeniers en 3 vishandelaars in Haringe, 1 hoppehandelaar (heerlijkheid Templiers), 1 houthandelaar en 1 tabakhandelaar (Lo dorp) en 3 handelaars die alleen als „marchand” aangeduid worden (1 in Lo dorp en 2 in Beveren).

Het percentage zonder beroepsvermelding is tamelijk belangrijk, doch dit percent bevat 70 % armen.

¹ Bijlage IV.

² Adinkerke (1), Oostduinkerke (1), Koksijde (4), Beoosterpoort (5) Bewesterpoort (4). Verder treffen we twee hoveniers aan in Lo-stad, één in Haringe en vier in Alveringem.

5. Beroepsstructuur Lo-stad ¹.

	%		%
Land- en tuinbouw	1,9	Landelijke ambachten	2,8
Arbeiders	17,1	Verkeer	0,9
Voedingsnijverheid	6,7	Handel	12,4
Textielnijverheid	11,5	Herbergen	4,8
Kledingsnijverheid	5,7	Allerlei neringen	3,8
Lederbewerking	6,7	Ambten	8,5
Bouwnijverheid	11,5	Zonder beroepsvermelding	5,7

Uit bovenstaande tabel blijkt dat 48,7 % van de bevolking werkzaam is in industriële beroepen. De textielnijverheid neemt er een niet onbelangrijke plaats in.

De groep handel en verkeer omvat 13,3 % van de bevolking. Het verkeer geschiedt te water. De bedrijvigheid der 12 vermelde handelaars omvat volgende takken: lakenhandel (3), vlashandel (2), graanhandel (2), handel in vetstoffen (2), zonder vermelding van bedrijvigheid (3).

* * *

Bij de bepaling van de bevolkingscurve van Veurne-Ambacht in de zeventiende eeuw, was het aanvankelijk onze bedoeling het aantal doopsels in de parochie-registers van verschillende dorpen samen te tellen, ze — in navolging van Prof. Van Werveke ² — per decennien te groeperen en de bekomen cijfers met een vooraf te bepalen reductiecoëfficiënt te vermenigvuldigen. De volkstelling van 1697 zou het uitgangspunt van onze berekening vormen.

Onze bewerkingen gaven voor 1697 een geboortecoëfficiënt boven 60 ⁰/₁₀₀ ³, een cijfer dat we onmogelijk

¹ Bijlage III.

² H. VAN WERVEKE, *De curve van het Gentse Bevolkingscijfer*, a.w.

³ Een berekening over een periode van 25 jaar (1685-1709) geeft een enigszins hoger coëfficiënt.

voor gans de zeventiende eeuw kunnen aanvaarden. Het kwam er bijgevolg op aan vast te stellen, hoe de geboortecoëfficiënt in de loop van de zeventiende eeuw evolueerde.

Gelukking bezitten we, voor de gemeenten van Veurne-Ambacht, in 1655 opgemaakte lijsten van „alle de mannen van de oude van achthien jaeren tot tsestich capabel om waepenen te draghen”¹.

Vooraleer gebruik te kunnen maken van deze lijsten moeten we eerst de verhouding weerbare mannen tot de totale bevolking trachten te bepalen. Deze verhouding hangt af van de leeftijdsopbouw van de bevolking. We nemen aan dat de leeftijdsopbouw van de bevolking van Veurne-Ambacht tussen 1655 en in 1697 nagenoeg dezelfde geweest is. Wanneer we nu steunen op de bevolkingspiramide van een „jong” volk, b.v. Engeland en Wales in 1841, waar de leeftijdsgroep 0-14 jaar, evenals in Veurne-Ambacht², ongeveer 35 % van de totale bevolking uitmaakt, dan mogen we ongeveer 10 % van de bevolking tot de leeftijdsgroep 14 tot 18 jaar en 6 % tot de groep + 60 jaar rekenen; de groep 18 tot 60 jaar maakt bijgevolg ± 50 % van de totale bevolking uit. In dit ten honderd zijn ongeveer evenveel mannen als vrouwen, zodat we de verhouding een weerbare man op vier inwoners aangenomen hebben.

Vergelijken we de cijfers van de volkstelling van 1697 met de gegevens ons verstrekt door de lijsten van 1655, dan stellen we vast dat tussen beide data het bevolkingscijfer in de kasselrij van $4.046 \times 4 = 16.184$ daalde op 13.586 (een verlies van 16 %), terwijl in de acht prochiën (Lokere niet inbegrepen) het inwonersaantal van $1.030 \times 4 = 4.120$ klom tot 5.340 (winst 23 %).

¹ S. A. V. bundel 1004. De lijsten van de kasselrij zijn volledig; voor de acht prochiën ontbreekt de lijst van Lokere; de gegevens voor de heerlijkheden zijn onvolledig. Bijlage VII.

² Zie hoger, blz. 111.

We moeten bijgevolg met een verschillende evolutie van de bevolkingscurve in beide streken rekening houden. Ten overstaan van deze vaststelling hebben we gemeend ons onderzoek te moeten splitsen en de ontwikkeling van de geboortecurve en van de geboortecoëfficiënt te moeten nagaan, enerzijds in een reeks dorpen van de kasselrij, anderzijds in de acht prochiën.

Voor laatstgenoemd gebied beschikken we echter alleen over de parochieregisters van de gemeente Elverdinge¹. We noteerden volgende geboorten in de doopregisters van deze gemeente :

1630	38	1651	27	1693	36
1631	43	1652	49	1694	28
1632	32	1653	33	1695	37
1633	49	1654	33	1696	45
1634	49	1655	39	1697	48
1635	43	1656	45	1698	38
1636	46	1657	39	1699	44
1637	41	1658	34	1700	36
1638	47	1659	31	1701	38
1639	38	1660	46	1702	49
	<hr/>		<hr/>		<hr/>
	426		376		399

Op basis van het aantal inwoners ($150 \times 4 = 600$)² krijgen we, voor 1655 de geboortecoëfficiënt 62, en voor 1697 (800 inwoners)³ de coëfficiënt 49,8. Daar deze cijfers slechts op het onderzoek van één gemeente berusten, onthouden we ons voornamelijk van er gevolgtrekkingen uit af te leiden⁴.

Alhoewel rijker, blijft ons bronnenmateriaal voor de kasselrij toch beperkt. Eensdeels zijn voor verschillende dorpen de geboorteregisters niet, of slechts onvolledig

¹ R. A. Br.

² Zie bijlage VII.

³ Zie bijlage I.

⁴ Zie verder, blz. 137.

bewaard gebleven, anderzijds komt de bestuurlijke indeling in gemeenten niet steeds overeen met de kerkelijke indeling in parochies, b.v. 's-Heerwillemskapelle behoort bestuurlijk bij Beoosterpoort, in kerkelijk opzicht hangen de bewoners van laatstgenoemde omschrijving van Sint-Niklaas binnen Veurne af, terwijl de bevolking van 's-Heerwillemskapelle kerkelijk onder Boitshoeke ressorteert. Bestuurlijk behoort Boitshoeke echter bij Wulpen. Tenslotte een beperking die we ons zelf oplegden, we wilden n.l. de dorpen zodanig kiezen, dat ze aan het beeld van de kasselrij beantwoorden. Onze keus viel op vier polderdorpen: Avekapelle, Lampernisse, Oostduinkerke en Stuivekenskerke en drie dorpen in de zandige leemstreek gelegen: Beveren, Hoogstade en Pollinkhove. We menen dat deze keuze verantwoord is: waar we, tussen 1655 en 1697, voor de kasselrij een bevolkingsvermindering van 16 % vaststelden, bedraagt de vermindering van het bevolkingscijfer in genoemde gemeenten eveneens 16 % (het bevolkingscijfer daalt van 3.096 op 2.599).

Bij een nauwkeurige vergelijking van de doopregisters van de gemeente Stuivekenskerke en de telling van dezelfde gemeente blijkt dat drie personen, Baseure Pierre, Seghers Lucas en Speekaert Pierre, zowel vóór als na 1697 als „vader” in de doopregisters voorkomen, doch niet in de telling vermeld staan. We hebben deze personen echter teruggevonden in de tellingslijst van het Vrije van Rijsel, dat gedeeltelijk in de gemeente Stuivekenskerke geëncloveerd ligt. Daar hun gezin uit respectievelijk 5, 3 en 6 personen samengesteld is, moeten we voor onze berekening het bevolkingscijfer, aangegeven in de telling van Stuivekenskerke (90), met 14 eenheden verhogen (104).

In de parochieregisters van de gemeenten, die het voorwerp van ons onderzoek uitmaken, hebben wij de

doop- en de huwelijksakten jaar per jaar geteld en vervolgens in tienjaarlijkse tabellen gegroepeerd ¹.

Met als uitgangspunt de bevolkingscijfers van 1655 en 1697 kunnen we op grond van de bekomen gegevens, niet alleen de geboortecoëfficiënt, maar ook de huwelijkscoëfficiënt en de huwelijksvruchtbaarheid als volgt bepalen ²:

1655

Gemeente	I	II	III	IV	V	VI
Avekapelle	324	12,5	38,5	7,5	23,1	1,6
Beveren	980	39,5	40,3	10,7	10,9	3,7
Hoogstade	380	18,2	50,5	6,4	17,0	3,0
Lampernisse	280	14,5	51,7	3,4	12,1	4,2
Oostduinkerke	308	14,5	47,0	3,2	10,3	4,5
Pollinkhove	724	42,8	57,7	8,7	12,0	4,9
Stuivekenskerke	100	9,0	90,0	3,1	31,0	2,9
	3096	151,0	48,7	43,0	13,8	3,5

1697

Gemeente	I	II	III	IV	V	VI
Avekapelle	258	13,6	53,0	5,3	20,0	2,5
Beveren	709	43,0	60,6	10,4	14,6	4,1
Hoogstade	260	19,3	74,0	6,0	23,0	3,2
Lampernisse	213	9,8	46,0	2,4	11,2	4,0
Oostduinkerke	343	23,3	67,9	4,9	14,2	4,7
Pollinkhove	712	47,9	67,2	12,7	17,0	3,7
Stuivekenskerke	104	6,5	62,5	2,7	25,0	2,3
	2599	163,4	62,8	44,4	17,1	3,6

¹ Vgl. Bijlage VIII & IX.

² De gegevens betreffen I: aantal inwoners, II: geboorten per jaar, III: geboortecoëfficiënt, IV: huwelijken per jaar, V: huwelijkscoëfficiënt, VI: huwelijksvruchtbaarheid, daaronder verstaan we het gemiddelde aantal geboorten per huwelijk.

Uit voorgaande tabellen blijkt een sterke stijging van het bruto-geboortecijfer tussen 1655 en 1697. Geen van beide coëfficiënten kan als normaal beschouwd worden.

Dezelfde tabellen tonen aan dat de huwelijksvruchtbaarheid omzeggens ongewijzigd bleef ($\pm 3,5$) en dat de evolutie van het geboortecijfer door een stijging van de huwelijkscoëfficiënt veroorzaakt wordt.

We menen laatstgenoemde stijging te kunnen verklaren door de verlaging van de huwelijksleeftijd ingevolge de ineenstorting der pachtprizen en het vrijkomen van hofsteden in de tweede helft van de zeventiende eeuw. Bij het mannelijk geslacht is de huwelijksleeftijd inderdaad afhankelijk, niet alleen van het bezit der volle geslachtelijke capaciteit, maar ook van de mogelijkheid de economische last van een gezin te dragen. Dit betekent dat in landbouwkringen de huwelijken bepaald worden door het al dan niet vrijkomen van landbouwbedrijven. Welnu de regering van Albrecht en Isabella was een periode van voorspoed. Sinds de verovering van Oostende genoot de kasselrij de grootste rust. „Ter dier oorsaecke is de streecke soo bewoont geworden dat men oyt voor desen diergelicx hoorde ende daerdoor gingen de landen ende goederen seer diere in pachte. Doordien dat de eetwaren vele geldt golden, wierden de eygenaren niet alleen, maer oock de pachters vande goederen ende landen al rijcke... Het geldt was in de handelinghe soo overvloedich, dat de gemeente niet wiste waer in het te bate leggen, te meer om datter luttel goet te coopen geboden wiert naer evenredichheyt van 't gone het te besteden hadde. Gedeurende geheel dat tydstip zijn de landen en goederen, soo in coope als in pachte altydt in prijs vermeerderd”¹. Het jaar 1644 is echter een keer-

¹ P. HEINDERIJCK, *Jaerboeken*, IV, p. 115-116.

punt ¹. Na de verovering van Grevelingen in genoemd jaar nemen de Fransen in 1645, schier zonder slag of stoot, Mardijck, Kassel, Saint-Venant, Bethune, Armentières, Waasten, Komen en Menen. In 1646 vallen Kortrijk, Veurne en Duinkerke ². „Al de weelde met de dertelheyt die te Veurne ende in Veurn-ambacht heerschten, vergaen. Ellenden, rooverien, moorderien, brantstichtingen, verwoestingen ende sterfte quamen die vervangen” ³. Moeilijk werden nog pachters gevonden, de eigenaars van grotere hofsteden waren verplicht hun goederen te splitsen ⁴, de pachtprizen stortten in. Vreemde landslieden kwamen zich in de kasselrij vestigen, „omdat sij de landen goede coop pachteden” ⁵.

Mogen we voor de periode vóór 1644 een normaal geboortecoëfficiënt veronderstellen? Voor deze periode beschikken we over geen bevolkingscijfers. Berekeningen uitgevoerd op twee lijsten van communicanten van de gemeente Stuivekenskerke wijzen evenwel in de richting van een coëfficiënt schommelend rond 40. In 1616 ⁶

¹ *Ibid.*, IV, p. 116 „noyt is het geweten geweest dat Veurne-ambacht ende geheel West-Vlaenderen soo gefloreert hebben als van het begin van dese eeuw tot 't jaer 1644”.

² H. PIRENNE, *Geschiedenis van België*, vertaald door R. Delbecq, IV, (Gent, 1925), p. 281.

³ P. Heinderijcx, *Jaerboeken*, IV, p. 116-117.

⁴ Zie hoger, blz. 110.

⁵ P. Heinderijcx, *Jaerboeken*, IV, p. 233. In de kasselrijrekeningen van Veurne-Ambacht (Rijksarchief Brugge) hebben we de evolutie van de pachtprijs van één „leen, groot twee gemete lants, liggende inde prochie van Oostduynkercke” gevolgd : 1616 : 7 p. par. gemet, 1621 : 7 p., 1626 : 7 p., 1631 : 9 p., 1639 : 13 p., 1641 : 15 p., 1658 : „sinds 1645 vague ende onghebruycct door de troubelen van oorloghe”, 1664 : 8 p., 1670 : 6 p., 1680 : 6 p., 1685 : 4 p.

⁶ Griffie rechtbank Veurne, Parochieregisters Stuivekenskerke 1616-1646 : „Nomina communicantium in Stuveckenskercke a^o Dom. 1616 : nomina virorum : (volgen 76 namen), nomina mulierum (volgen 66 namen). Benevens voorgaande inlichtingen bevat hetzelfde register, a^o 1616, een „catalogus eorum qui ob etatis defectam ad

tellen we in genoemde gemeente 142, in 1631¹ 165 communicanten. Willemsen² wijst er op dat de verhouding communicanten tot het aantal inwoners van een gemeente niet vast is. Ter staving haalt hij twee voorbeelden aan: in 1662 telde St Niklaas-Waas 5.017 inwoners waarvan 3.206 communicanten, hetzij $\pm 65\%$, in 1739 noteerde men 5.943 communicanten op 7.947 inwoners, hetzij 75%. Wanneer we echter ook de op andere plaatsen door Willemsen medegedeelde cijfers nagaan, stellen we vast dat 65% de meest voorkomende verhouding is³. Deze verhouding is trouwens volkomen aanvaardbaar bij een „jonge” bevolking⁴.

Op bovenstaande basis berekend bekomen we voor Stuivekenskerke 218⁵ inwoners in 1616 tegenover 253 in 1636.

In de doopregisters van hetzelfde dorp telden we volgende geboorten per decennïën gerangschikt:

1621	9	1631	12
1622	8	1632	10
1623	9	1633	9
1624	5	1634	12
1625	7	1635	15
	<u>38</u>		<u>58</u>

communione admissi necdum sunt et peccatorum duntaxat confessionem recitarunt (volgen 22 namen van jongens en 16 namen van meisjes).

¹ *Ibid.*, Nomina communicantium in parochia de Stuyvekenkercke a° Dom. 1631 (volgen 165 namen).

² Willemsen G., Étude sur la démographie d'une commune du plat pays de Flandre aux XVIIe et XVIIIe siècles (1631-1795), Anvers 1904, p. 9.

³ *Ibid.*, p. 8

a° 1662 : 5017 inwoners — 3206 communicanten = 65 %

a° 1715 : 6493 " — 4281 " = 65 %

a° 1720 : 7373 " — 4920 " = 66 %

a° 1739 : 7947 " — 5943 " = 75 %

⁴ In Veurne-Ambacht maakte de kindergroep in 1697 minimum 34,5 % van de totale bevolking uit. Zie hoger, blz. 111.

⁵ 76 mannen, 66 vrouwen, 22 jongens en 16 meisjes van 7 tot 12 j., 38 kinders.

			38		58
1616	9	1626	4	1636	11
1617	9	1627	13	1637	11
1618	7	1628	11	1638	12
1619	9	1629	11	1639	11
1620	7	1630	10	1640	9
	—		—		—
	41		87		112

Een eenvoudige berekening — we nemen voor 1616 gemiddeld 8,2 geboorten — geeft voor 1616 de coëfficiënt 37, voor 1631 de coëfficiënt 44.

Aanvaarden we nu, voor onze verdere berekeningen een geboortecoëfficiënt schommelend rond 40 (normaal coëfficiënt voor de zeventiende eeuw), b.v. 42, dan bekomen we voor de zeven gemeenten die het voorwerp van ons onderzoek uitmaken, volgende gegevens :

Periode 1636-1645 ¹	
geboorten per jaar :	200,2
huwelijken per jaar :	52,9
huwelijksvruchtbaarheid :	3,7
inwoners :	4.766
huwelijkscoëfficiënt :	11,09

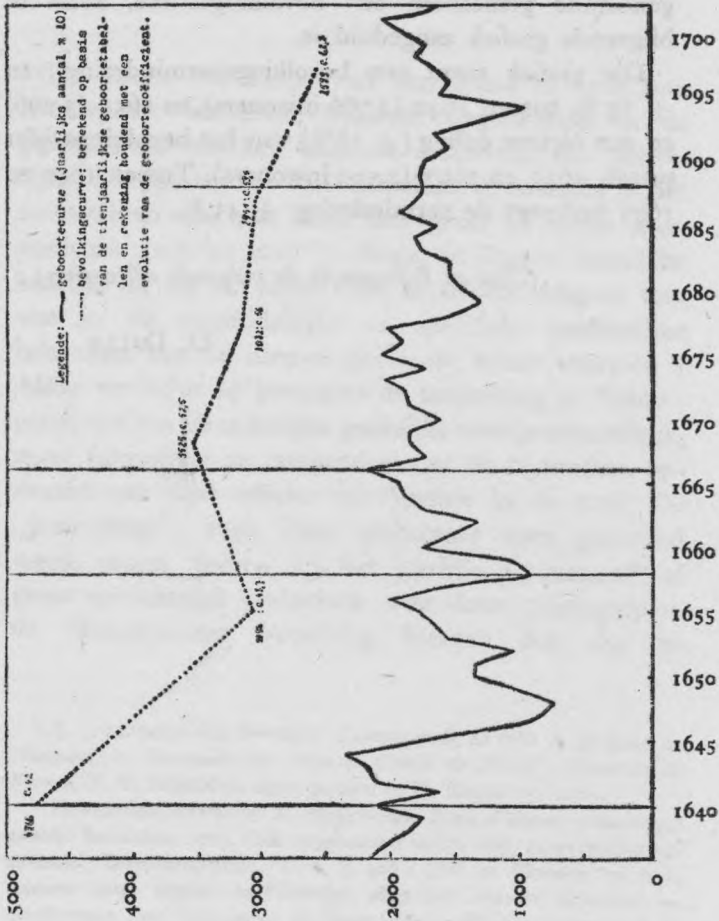
Het valt op dat de huwelijksvruchtbaarheid overeenstemt met deze in 1655 en in 1697. Van de andere kant is de huwelijkscoëfficiënt merkkelijk lager dan in de tweede helft van de zeventiende eeuw wat, na hiervoorgaande uiteenzetting over de invloed van de pacht-prijzen op het huwelijkscijfer, volkomen begrijpelijk is.

Resumeren we : Het geboortecijfer, 42 in de eerste helft van de zeventiende eeuw, stijgt in de loop van de tweede helft van dezelfde eeuw van 48,7 in 1655 tot 62,8 in 1697. Deze sterke stijging wordt veroorzaakt door een parallele stijging van de huwelijkscoëfficiënt².

¹ Zie geboorte- en huwelijksstabellen, bijlage VIII en IX.

² Het spreekt van zelf dat die vaststelling uitsluitend voor de kasselrij Veurne geldt, en niet tot de overige gebieden kan uitgebreid worden.

BEVOLKINGSCURVE (1640-1700)

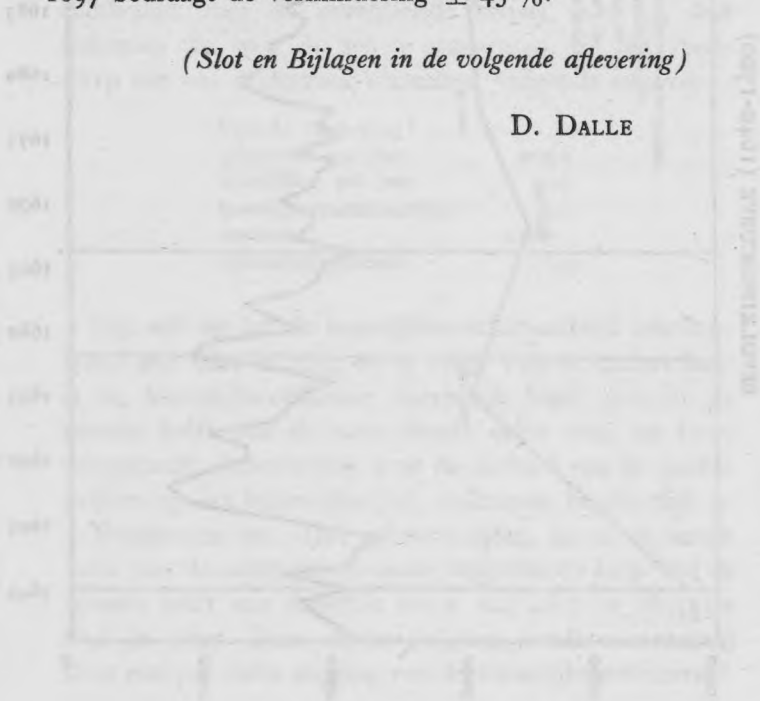

We kennen de evolutie van de geboortecoëfficiënt tussen 1655 en 1697 niet. Nemen we evenwel een geleidelijke stijging van het bruto-geboortecijfer aan, b.v. 48,7 (1655), 52,5 (1667), 56 (1677), 59,5 (1687) en 62,8 (1697), dan bekomen we voor de zeven bovengenoemde gemeenten een bevolkingscurve, zoals in bijgaande grafiek aangeduid is.

Die grafiek toont een bevolkingsvermindering van $\pm 35\%$ tussen 1640 (4.766 inwoners) en 1655 (3.096) en een nieuwe daling ($\pm 16\%$) van het bevolkingscijfer tussen 1655 en 1697 (2.599 inwoners). Tussen 1640 en 1697 bedraagt de vermindering $\pm 45\%$.

(Slot en Bijlagen in de volgende aflevering)

D. DALLE

De Nieuwpoortse Justiciarius en zijn Opvolgers 1163-1302

De keure, die Filips van den Elzas in 1163 aan Nieuwpoort verleende, bekleedt ongetwijfeld in de geschiedenis van het Vlaamse stadsrecht een geheel bijzondere plaats. Ze had inderdaad te voorzien in het rechtswezen van een door den graaf en diens zoon gestichte „nieuwe stad”¹. Zoals de meeste stedelijke keuren, uit de 12^e eeuw licht ze slechts datgene toe, wat in de onmiddellijke en specifieke rechterlijke behoeften van de nieuwe gemeente moest voorzien². Aldus vermeldt ze geenszins de aanstelling te Nieuwpoort van een afzonderlijke grafelijke vertegenwoordiger, maar formuleert ze integendeel wel de bijzondere opdracht van deze officier van justitie in de stad. De „justiciarius”, zoals deze ambtenaar toen genoemd werd, moest, indien hij het jaarlijks „placitum” of groot gerechtelijk onderzoek wou doen plaatsgrijpen, de Nieuwpoortse bevolking hiervan den dag na

¹ L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes de la ville et du port de Nieuport*, in *Coutumes des Pays et Comté de Flandre, Quartier de Furnes*, T. V. Bruxelles, 1901, p. 142, n. II. Keure van 1163.

² H. PIRENNE, *Les villes du Moyen-Age. Essai d'histoire économique sociale*, Bruxelles, 1927. Ook opgenomen in *Les villes et les institutions urbaines*, Bruxelles, 1939, T. I, p. 408: „Ni en Flandre, ni dans aucune autre région de l'Europe, elles (les chartes urbaines) ne renferment tout l'ensemble du droit urbain. Elles se bornent à en fixer les lignes principales, à en formuler quelques principes essentiels, à trancher quelques conflits particulièrement importants. La plupart du temps, elles sont le produit de circonstances spéciales et elles n'ont tenu compte que des questions qui se débattaient au moment de leur rédaction”.

11 November (St Maartensdag), d.i. na het haringseizoen, verwittigen ³. Het was hem verboden de Nieuwpoortse ingezetenen aan hun wettige, door de schepenen erkende rechters te onttrekken ⁴. Opvallend is het hoe deze laatste rechterlijke waarborg toen nog volkomen nieuw was en pas enkele jaren later in de keuren van de grote Vlaamse gemeenten zou voorkomen ⁵. De keure van Nieuwpoort van 1163 bepaalde verder dat de opbrengst van de boeten voortspuitende uit de vonnissen, uitgesproken door de schepenenbank tegen degenen, die de stedelijke verordeningen zouden overtreden hebben, gelijkelijk tussen „justiciarius” en schepenen, d.i. tussen graaf en gemeente, verdeeld diende te worden ⁶. Ze plaatste ten slotte onder de rechtsmacht van de officier

³ „Post diem Sancti Martini precipiet justiciarius opidanis, si voluerit placitare diebus tribus”. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes de la ville du port de Nieuport. Op. cit.*, p. 143. Keure van 1163, art. 11.

⁴ „Justiciario non licet aliquem opidanum implacitare, nisi cum hominibus legitimis, et ad domum suam non pertinentibus, et oportet ut scabini eos legitimos dicant”. *Ibid.*, p. 143, art. 8.

⁵ Betreffende dit rechtsprincipe zegt H. Nowé, in *Les Baillis comaux de Flandre, des origines à la fin du XIVe siècle*, Bruxelles, 1929 (Mém. Acad.), p. 261: „... l'obligation imposée aux officiers comaux de ne soustraire aucun bourgeois au jugement de ses échevins... est ... expressément énoncée dans les keures urbaines et territoriales”. In nota voegt hij er bij: „Elle est déjà formulée dans le keure de Nieuport de 1163 (WARNKOENIG, II, 2, preuves, n. 167, p. 88). On la retrouve, mais cette fois nettement appliquée aux bourgeois, dans les keures du métier de Furnes (*Idem, ibid.*, II, 2, preuves, n. 160, p. 77; GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes de Furnes*, III, p. 90, § 18 de la keure de 1332); du Pays de Waes, § 11 (WARNKOENIG, II, 2, preuves, n. 220, p. 179); des Quatre Métiers (*Idem, ibid.*, n. 222, p. 189, § 16).

⁶ „Si justiciarius et opidani statutum fecerint, unde aliquod forisfactum esse debet, dimidium forisfacti erit justiciarii et dimidium erit opidi”. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes de la ville et du port de Nieuport, op. cit.*, p. 144. Keure van 1163, art. 14. — Dergelijke bepaling staat ook in de keure van Gent van 1191. Tekst in A. LALLEMAND en W. DE VREESE, *Documents fondamentaux de l'histoire de Belgique, Liège*, 1913, p. 26, art. 36.

van justitie de vaartuigen met hun bemanningen in de IJzerhaven ?

Deze verschillende bepalingen doen vermoeden, dat we hier te doen hebben met een grafelijk functionaris van het nieuw type van de baljuws. De Nieuwpoortse „justiciarius” verschijnt inderdaad juist op het ogenblik dat de eerste baljuws in Vlaanderen en dan nog wel in de kasselrij van Veurne vermeld worden ⁸. „Basile de Pomerio, tunc giudice” te Veurne in 1170, in wien H. Nowé een baljuw ziet, kan in die hoedanigheid ook te Nieuwpoort opgetreden zijn ⁹, temeer alsdat het strafrecht welke in de keure van 1163 voorkomt, duidelijk wijst op een filiatie met het Veurnse recht¹⁰. Filips

⁷ „Lastinga navium justiciarii est, et qui eam habuerit, fures suspendet, manus abscedet, oculos eruet”. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *op. cit.*, p. 143, art. 9 van de keure.

⁸ „C'est donc au cours de la seconde partie du XIIe siècle que les baillis apparaissent en Flandre. A cette époque on leur donne rarement de nom de baillivus, mais ils portent les titres de minister comitis, d'officialis comitis, de judex, de justitiarius, aussi justitia comitis”. H. Nowé, *Les baillis comtaux de Flandre, des origines à la fin du XIVe siècle*, *op. cit.*, p. 44. — Ten opzichte van den Nieuwpoortsen „justiciarius” durft H. Nowé nochtans geen stelling nemen: „Mais que penser... du justiciarius de la charte de Nieuport de 1163... ?” *Ibid.*, p. 51.

⁹ Basile „de Pomerio”, un des premiers personnages dans lequel nous croyons reconnaître un bailli, est „tunc giudice” de Furnes (1170), terme désignant généralement les juges et non les justiciers”. *Ibid.*, p. 44. — Voor Basile „de Pomerio” zie F. VAN DE PUTTE et C. CARTON, *Cronica et cartularium abbaciae St. Nicolai Furnensis*, Bruges, 1849, p. 92.

¹⁰ Dit blijkt uit de vergelijking van de keure van Nieuwpoort met de keure van Poperinge in haar consignatie van 1208. De oudste formulering van het strafrecht van Poperinge dagtekent evenwel van 1147 en stond gekend als Veurns recht, maar is verloren gegaan. Men vergelijkte verder de keuren van Poperinge (1208 en 1233) en van Arke (1231) met de landskeure van Veurne-Ambacht van 1240, oudste consignatie van het Veurns recht. — Men zie hierover H. PIRENNE, *La question des jurés dans les villes flamandes*, in *Revue belge de philologie et d'histoire*, T. V (1926), p. 208; FR. BLOCKMANS, *De oudste privileges der groote Vlaamsche gemeenten*, in *Nederlandsche Historiebladen*, 1e jg., n. 4 (Oktober 1938), pp. 424 en 440 (nota 40).

van den Elzas blijkt dus op een zeker ogenblik in de kasselrij van Veurne-Ambacht de functie van officier van justitie aan één of meerdere ambtenaren van het nieuwe administratieve stelsel te hebben toevertrouwd. Hij heeft hierbij te Veurne, waar nog een burggraaf verblijf hield, heel zeker met de traditie moeten afrekenen. Dit was evenwel niet het geval te Nieuwpoort. Daar heeft de graaf bij de stichting van de stad meteen een baljuw — of beter een „justiciarius” — aangesteld. Het is best mogelijk dat hij hierin een middel heeft gezien om zijn politiek op administratief gebied in de Kasselrij van Veurne met succes in te luiden (^{10bis}). Aldus is misschien de Nieuwpoortse „justiciarius” de oudste tot nu toe bekende baljuw in het graafschap Vlaanderen.

Na 1163-1170 wordt gedurende een halve eeuw van de baljuws van Nieuwpoort of van Veurne met geen enkel woord meer gerept. Het blijkt integendeel, dat na de dood van Filips van den Elzas in 1191, toen Mathilde van Portugal, 's graven weduwe, als „apanage” westelijk Vlaanderen onder haar gezag had (1191-1218), de Veurnse burggraaf in de kasselrij opnieuw het hoge woord voerde ¹¹. Dit is nochtans geen voldoende reden om het voortbestaan van den „justiciarius” te Nieuwpoort te loochenen. We zien inderdaad niet in wat een officier van het oude bestuurlijk en feodaal kader in een

^{10bis} Zie in verband hiermede ook : H. VAN WERVEKE, *De economische politiek van Filips van den Elzas (1157-68 tot 1191)*, in *Mededelingen van de Kon. Vlaamse Akademie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren*. Jaargang XIV, 1952, n° 3.

¹¹ L. A. WARNKOENIG, *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte*, op. cit., T. II, 2, p. 53 : „Zur zeit Königin Mathilde, und schon früher, vertrat der Burggraf ganz die stelle des Grafen, er setzte Keuren fest, ernannte die Schöffen, und erliess die ihm verfallenen Straf gelder nach Belieben. Nach Mathildens Tod zogen die Grafen jene Rechte an sich... Der Burggraf ist nur noch Haupt des Lehenhofes der Burggrafschaft. Neben dem Châtelain steht der Bailli”.

grafelijke domaniale en nieuwe stad te maken zou hebben. Moest de Veurnse burggraaf, of zelfs een andere „preco”, werkelijk te Nieuwpoort opgetreden zijn, dan zou deze er naderhand nog lange tijd zijn fiscale prerogatieven hebben behouden, maar hiervan is niets merkbaar. Integendeel, de continuïteit in de bevoegdheden van justiciarius en baljuw is maar al te duidelijk.

Kort na de dood van Mathilde van Portugal en de terugval van haar gebied aan het graafschap (1218), is er voor het eerst spraak van verschillende gelijktijdige baljuws in de kasselrij van Veurne. Een mandement van gravin Johanna, gedateerd van 1219, is inderdaad gericht aan „omnibus ballivis suis officii Furnensis”¹². Alleen de baljuw, die in de stad Veurne optrad, kennen we van 1221 af met zijn naam¹³. Welke de andere officieren waren, is niet geweten. In 1236 richtte de gravin zich nochmaals in een schrijven tot „omnibus ballivis meis officii Furnensis districte”¹⁴. Ongetwijfeld moet er onder die verschillende gelijktijdige baljuws ook één geweest zijn, die zijn functie te Nieuwpoort uitoefende en dus de opvolger was van de vroegere „justiciarius”. In 1240 wordt overigens gewag gemaakt van de „ballivie Noviportus”, d.i. het baljuwschap Nieuwpoort¹⁵, en het jaar daarop, van de „balivis et

¹² „Basile de Pomerio, tunc giudice, paraît avoir été en 1170 bailli du territoire de Furnes. Dans la suite on ne trouve plus aucune mention de ces officiers avant 1219. Cette année la comtesse Jeanne envoie un mandement à „omnibus ballivis suis officii Furnensis”. En 1221 Hugues de Lotharingie, chevalier, ouvre la série des baillis connus. H. NOWÉ, *op. cit.*, p. 56. — Zie voor de tekst van 1219: F. VANDE PUTTE, *Cronica et cartularium monasterii de Dunis*, Brugis, 1864, n. 274, p. 362.

¹³ Zie de lijst in H. NOWÉ, *op. cit.*, p. 387.

¹⁴ C. L. CARTON, *Cronica abbatum monasterii de Dunis*, Brugis, 1839 et 1864-67, T. I, n. 323 a, LXXXIV, p. 194. Oorkonde van Januari 1236 (n.s.).

¹⁵ „debent limitari parrochie supradicte (Nieuwpoort en Oostduinkerke) versus aquilonem usque in mare per quoddam fossatum

scabinis officii et ville (Brugensis, Furnensis) Noviportus" ¹⁶. Op te merken nochtans is, dat in 1240 Veurne-Ambacht een landskeure met nieuwe straf-rechterlijke bepalingen ontving, wat misschien met een hervorming in het kader van de baljuws gepaard gegaan is ¹⁷. Wat er ook van zij, in de periode 1218-1240 blijkt er wel degelijk een baljuw te Nieuwpoort in dienst te zijn geweest.

Na 1240 trad de Veurnse baljuw meer en meer als overste van de andere officieren van justitie in de kasselrij op, en nam bij gewichtige aangelegenheden steeds de plaats van zijn collega te Nieuwpoort in. Een paar feiten althans schijnen hierop te wijzen. We zien in 1246 gravin Margaretha aan Reinier, baljuw van Veurne, bevel geven over te gaan tot de stichting van de Nieuwe IJde, een voorgeborchte van Nieuwpoort ¹⁸, en in 1249 vertrouwt zij een dergelijke opdracht toe aan Christiaan „Niger”, eveneens Veurnse baljuw, ter

---

quod dividit pasturas occidentalium dunarum a pasturis dunarum ballivie Novi portus". Oorkonde van Februari 1240 (n.s.) nopens de begrenzing van de parochiën Nieuwpoort en Oostduinkerke. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes de la ville et du port de Nieuport*, op. cit., p. 156, P. J., n. VIII. — Dit blijkt wel de oudste vermelding van de term „ballivia" in Vlaanderen te zijn. H. NOWÉ noteert in verband hiermee het volgende: „Il est impossible de déterminer quand le terme „baillivia" s'implanta en Flandre. On le rencontre que très tardivement: pour la première fois en 1251 dans un acte issu de la comtesse Marguerite relatif à l'établissement du canal de la Lieve, ensuite en 1255, dans les comptes rendus par les baillis; mais il est très probable qu'il y était en usage depuis nombre d'années". H. NOWÉ, op. cit., p. 72.

¹⁶ „Johanna Flandrie et Hanonie comitissa balivis et scabinis officii et ville Brugensis, Furnensis, Novoportus et aliis terre sue balivis et scabinis, salutem et dilectionem". Oorkonde van April 1241. F. VANDE PUTTE et C. CARTON, *Chronica et cartularium abbatiae S. Nicolai Furnensis*, op. cit.

¹⁷ L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes de la ville et châtellemie de Furnes*, T. III, p. 34. Landskeure van 1240.

¹⁸ L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes de la ville et du port de Nieuport*, op. cit., p. 157, n. IX. Oorkonde van 6 Augustus 1246.

gelegenheid van de oprichting van het nieuw stadje Lombardsijde aan de andere oever van de IJzermondung¹⁹. In beide gevallen werd dus de Nieuwpoortse baljuw, die nochtans in de zaak geïnteresseerd was, terzijde gelaten of als een ondergeschikte aanzien. Christiaan „Niger” diende bovendien in 1255 een rekening in, waaruit we leren, dat hij zijn gezag zowel in de kasselrij van Veurne als in de steden Veurne, Loo en Nieuwpoort uitoefende. Toch mogen we aannemen dat hij zich in deze verschillende omschrijvingen door de vroegere baljuws, nu officieren van lagere rang, die geen rekeningen indienden, deed bijstaan. In dezelfde periode cumuleerde hij overigens daarbij nog de verschillende omschrijvingen van de kasselrijen van Winnoksbergen en Burburg, zodat het niet anders kon, of hij moest zich in al deze baljuwschappen door ondergeschikten laten helpen²⁰.

In 1269 werd Nieuwpoort verheven tot wettelijk hoofd van Lombardsijde en kwam dit stadje onder het gezag van de Veurnse baljuw. Tevens werden de juridische betrekkingen tussen de twee kleine zuster-

¹⁹ L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes de Lombardside, Loo et Poperinghe*, Bruxelles, 1902, p. 13, n. I. Oorkonde van 27 Februari 1248 (o.s.).

²⁰ „Computatio domini Christiani Nigri, ballivi Furnensis, Bergensis et de Bourbourc, facta Malee, feria secunda post Letare Jherusalem, anno 54. Receptum ejus ab octava Sancti Remigii usque ad Circuncisionem nuper preteritam. Ex villa Furnensi 16 lb. 4 s. Ex officio Furnensi 185 lb. 18 s. 7 d. Ex Lo 35 s. Ex Novo Portu 58 lb. 18 s. 1 d. Summa de Furnis et appendiciis 262 lb. 15 s. 8 d.”. Rekening van ontvangsten en uitgaven van 8 Oktober 1254 tot 1 Januari 1255, ingediend op 8 Maart 1255. H. Nowé, *Les Baillis comtaux de Flandre*, op. cit., p. 420. — Onder de uitgaven bevinden zich de onkosten voor het sturen van 195 konijnen uit de Nieuwpoortse duinen naar Rijsel, waar zich het hof van de graaf bevond. Deze konijnen werden niet allen op één dag gestuurd, maar wel op 7 verschillende dagen in den loop van het termijn, waarvoor de baljuw rekenschap aflegde.

gemeenten nauwkeurig geregeld²¹. In 1284 werd eveneens de juridische verhouding tussen Nieuwpoort en de kasselrij van Veurne vastgelegd²². Beide regelingen betroffen hoofdzakelijk de gevallen van „mellee”, of bloedig handgemeen, tussen ingezetenen van weerszijden. Te Nieuwpoort en te Lombardsijde blijken nu bepaald ondergeschikte baljuws in dienst te zijn geweest. We kennen er zelfs één bij zijn naam: „Jehan fieus Estievene”, een Nieuwpoorts burger, handelaar in vis, die in 1284 als lager baljuw te Lombardsijde optrad²³. Kort vóór 1300 klaagden de Nieuwpoortenaars er over, dat het ambt van baljuw in hun gemeente soms door de grafelijke tollenaar uitgeoefend werd, wat ze als een misbruik bestempelden²⁴. Ze eisten dan ook van de vorst dat deze zijn vertegenwoordiger zou verplichten als officier van justitie in het „ghiselhus” een

²¹ „Ke cil de Noefport doivent estre chief de ceaus de Lombardie, et doivent estre desous le bailliu de Furnes”. Appointement van gravin Margaretha van April 1269. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes de Lombardside, Loo et Poperinghe, op. cit.*, p. 14, n. II.

— „... lesquelz privileges continnent et declairent ainssi que ceulx de Neufpoort sont chief en loy de nostre ville de Lombardie, et que iceulx de Lombardie seront dessoulz le bailly de Furnes”. Oorkonde van 18 Maart 1414. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes de la ville et du port de Nieuport, op. cit.*, p. 197, n. XLII.

²² L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes de la ville et châteltenie de Furnes*, T. III, p. 70, n. XIX. Oorkonde van Maart 1284 (n.s.).

²³ „Sachent tout, etc., ke Jehans fieus Estievene del Nuefport, baillieus de Lombardie, doit a Wautier de Lorbrouc, bourgeois d'Ypre, une lies de hierenc”. G. DES MAREZ, *La lettre de foire à Ypres au XIIIe siècle. Contribution à l'étude des papiers de crédit*. Bruxelles, 1900 (Mém. acad.), n. 109, p. 200.

²⁴ „Tres poissans sires il vous monstrent, que cha en ariere des vos combourjois de Nuefport et autre de dehors, que le leur furent, tres poissant que il douz sires, a le fie ont este eschevins et tonlier et a la fie bailliu et tonlier ensamble, qui le tonlier accensirent et bien sires, il ont en leur pensee et cuer, que nus tors ne desraisons ne leur fu accensiet et sont venu i cil outre ce de leur forche, sans connoissance de dieu, ne de sa glorieuse meire et les ont a tort meneis et tort d'eaus pris, contre leur privileges et droet...”. Brussel. Algemeen rijksarchief. Trésorerie des Chartes de Flandre, n. 867.

afzonderlijke rekening op te maken ²⁵. Of de graaf op dit verzoek is ingegaan is eerder onwaarschijnlijk. Vlaanderen werd immers in 1297 door de Fransen bezet en de baljuw van Veurne met zijn agenten aan het Franse gezag onderworpen ²⁶.

R. DEGRYSE

²⁵ „... dont il prient pour dieu et misericorde, que vous les faites tenir a droet et que on faiche trois brief et que on meche le un ou moustier, l'autre en le hale et le tiers ou ghiselhus, si que cascuns puisse sancer qu'il doet". *Ibid.*

²⁶ De baljuw van Veurne arresteerde te Nieuwpoort, dat lag in het gebied bezet door de Fransen, de goederen van de Ieperlingen, wier gemeente nog in de macht van den graaf was. R. DEGRYSE, *Oude en nieuwe Havens van het IJzerbekken in de Middeleeuwen, in Handelingen van het Genootschap „Société d'Émulation" te Brugge, deel LXXXIX (1947), p. 20 en 21 (nota 10).*

Oorkonden en Mededelingen

NOTA OVER DE TERECHTSTELLING VAN WILLEM DE DEKEN TE PARIJS IN 1328

Men kent de dramatische geschiedenis van de opstand die Kustvlaanderen in de jaren 1323-28 in beroering bracht. Niemand minder dan H. Pirenne heeft het verhaal der feiten gedaan en er de zin van opgespoord in zijn in de 8° reeks van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis verschenen werk *Le soulèvement de la Flandre maritime de 1323-1328*, Brussel 1900. Men weet dat de stad Brugge in deze tragische jaren een vooraanstaande rol heeft gespeeld, dat met name Willem de Deken, Brugs burgemeester, een leidende plaats heeft gehad, hoe hij met een vérziende blik begrepen heeft dat aanleuning diende gezocht bij Engeland en ontwierp hetgeen Jacob van Artevelde een paar decennia later zou uitvoeren : de uitroeping van de Engelse koning tot koning van Frankrijk. De opstand werd na de slag van Cassel onderdrukt, Willem de Deken gevangen genomen en in 1328 door het Parlement van Parijs als verrader veroordeeld.

Zo komen we tot de wijze van zijn terechtstelling, waaromtrent we een vergissing van de historici moeten rechtzetten. Men heeft namelijk beweerd dat Willem de Deken gevierendeeld is geworden (*déchiré par des chevaux, écartelé*)¹. Vierendelen echter was de straf voor de koningsmoordenaars, hetgeen Willem de Deken niet was; terwijl men als normale straf voor verraders, hetgeen de Deken van Frans standpunt wel was, het slepen en hangen kende².

¹ H. STEIN, *Les conséquences de la bataille de Cassel pour la ville de Bruges et la mort de Guillaume de Deken, son ancien bourgmestre (1328)*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, t. LXVIII, p. 654; H. PIRENNE, *Le soulèvement de la Flandre maritime de 1323-1328*, Brussel, 1900, p. XXXI; en andere historici na hen.

² PH. DE BEAUMANOIR, *Coutumes de Beauvaisis*, uitg. A. SALMON,

Vandaar het verwijt van H. Stein als zou het Parlement van Parijs een onrechtvaardig vonnis hebben geveld en opzettelijk, met verfinde wreedheid, de doodstraf door vierendelen, ttz. het uiteenrukken door paarden, hebben doen toepassen ³.

Welnu dit berust op een vergissing, een verkeerd begrip van de tekst. Willem de Deken werd overeenkomstig het gemeen recht gesleept en gehangen ttz. dat men hem van de schandpaal op een wissen mat door de straten van Parijs naar Montfaucon heeft gesleept en hem daar heeft opgeknoopt. Van vierendelen is geen sprake. Ziehier de tekst die H. Stein als basis voor zijn bewering heeft gebruikt (het is het officiële rapport van proces en executie, opgetekend in de registers van het Parlement van Parijs en door H. Stein in de aangehaalde bijdrage gepubliceerd) : „Pour lequel fait ledit Guillaume le Doyen de Bruges out coupé les deus poins a Paris et mis toute le jour ou pilory et apres lendemain fut penduz et trainez au gibet de Paris” ⁴.

Welnu het „trainer et pendre” of „pendre et trainer”, men vindt de orde wel meer omgekeerd ⁵, is een zeer bekende en in gans Europa verspreide straf, waarvan de aard niet te betwijfelen is en waarvan we de beschrijving reeds gaven ⁶.

Hoe H. Stein ertoe is gekomen het slepen en hangen te verwarren met het vierendelen is moeilijk te begrijpen. We moeten er echter ten eerste op wijzen dat deze vergissing wel meer is voorgekomen ⁷. Ten tweede zijn Stein en Pirenne

---

Parijs, 1899 cap. 824, I, p. 429 : quiconques est atains de traison il doit estre trainés et pendus.

³ H. STEIN, *loc. cit.* : „Guillaume de Deken fut ... par un raffinement de cruauté qui fait horreur, déchiré par des chevaux au gibet de Montfaucon”.

⁴ Parijs. Archives Nationales, 2a 4, f° 131 v°, gedrukt bij H. STEIN, *loc. cit.*

⁵ Voorbeelden in L. TANON, *Histoire des justices des anciennes églises et communautés monastiques de Paris*, Parijs, 1883, p. 34 : ... fu penduz à S. Germain des Prez et trayné (1281); p. 35 : il fu trahinez et pendus; p. 36 : fu penduz et trainez (1287).

⁶ Zeer duidelijke tekst in L. TANON, *op. cit.* p. 37 n. 22 : N. confessa ... que il avoit tué un home, il ... fu trahinez amenés aux fourches et pendus par les gens S. Martin.

⁷ De anders zeer exacte L. A. WARNKORNIG vertaalt in zijn *Flan-*

wellicht beïnvloed geweest door een zeer oude traditie (d'Oudegherst !), overgenomen door Kervijn de Lettenhove ⁸. Men heeft zich gesteund op gegevens uit XIVe en XVe eeuwse kronieken, die de historische waarheid, zoals ze blijkt uit het griffiersverslag bij de rechtbank die het vonnis velde, hebben aangevuld met danteske verzinsels : de bekentenis op de folterbank (terwijl het verslag der zitting bevestigt dat de Deken alles ontkende) het vierendelen, het raderen, etc. Moest men al die legenden geloven, de Deken ware tegelijk gefolterd, aan de kaak gesteld, aan de handen verminkt, gevierendeeld, geradbraakt, aan een kar voortgesleept en opgehangen geworden ⁹. Dat ware toch van het slechte teveel ! De werkelijkheid is zo al erg genoeg geweest. De Deken werd aan de kaak in de stad tentoongesteld, de handen afgeslagen, op een horde van de kaak naar de galg van Montfaucon gesleept en daar opgeknoopt ¹⁰.

R. VAN CAENEGEM
Aspirant N.F.W.O.

---

drische Staats- und Rechtsgeschichte bis zum Jahr 1305, Tübingen 1842, III, p. 172 „equis trahi et suspendi” door „verviertheilen durch Pferde und Aufhängen des Leichnams”.

⁸ KERVIJN DE LETTENHOVE, *Histoire de Flandre*, Brussel 1847, p. 152; volgens E. VARENBERGH, *Guillaume de Deken, le bourgeois négociateur* (Bull. Acad. royale, 1871) werd deze vermorzeld en dan aan de galg vastgemaakt.

⁹ Aldus vooral d'Oudegherst, *Annales de Flandre*, uitg. M. LES-BOUSSART, Gent, 1789; II, p. 420; Continuatio van Guillaume de Nangis' *Chronique*, uitg. GERAUD, Parijs 1843, II, p. 103, bronnen die geciteerd worden in VARENBERGH, *loc. cit.*, KERVIJN DE LETTENHOVE, *loc. cit.* en PIRENNE, *Histoire de Belgique*, 3e uitg., Brussel 1922, II, p. 98.

¹⁰ Hetzelfde jaar werd ook de Franse verrader Pierre Remy wegens verraad te Parijs terechtgesteld : hij werd van het gerecht naar de galg gesleept en daar opgeknoopt. (Guillaume de Nangis, *Chronique*, uitg. GERAUD, Parijs, 1843, sub a° 1327).

DE ZESTIENDEEUWSE BRUGSE SCHILDER

WILLEM BENSON

EEN AANVULLING

Na de studie van W. H. J. Weale over de schilders van het geslacht Benson te Brugge¹ en de documentenpublicatiën over Ambrosius, Willem en Jan Benson door de Brugse stadsarchivaris R. A. Parmentier², is men over het leven van de Brugse schilder Willem Benson betrekkelijk goed gedocumenteerd. Aan de hand van de voormelde publicatiën zou overigens al een mooie monografie kunnen samengesteld worden, zoveel te meer daar de levensloop van Willem Benson doorspekt is met enkele pittige bijzonderheden, die aan het verhaal afwisseling en kleur kunnen bezorgen.

Zowel W. H. J. Weale als R. A. Parmentier hebben hun documentatie zogoed als uitsluitend uit het archief van de stad Brugge geput. Beide auteurs waren onderlegde kenners van de zestiendeeuwse Brugse schilders en daarenboven als weinigen met de verzamelingen van het Brugse stadsarchief vertrouwd. Billijkerwijs mocht men dan ook aannemen, dat er in verband met Willem Benson nog slechts bitter weinig uit het voornoemde archief zou op te diepen vallen. De hierna gepubliceerde bescheiden, alle aan hetzelfde archief ontleend, wijzen nochtans op het tegengestelde: ze tonen aan dat een doorgedreven systematisch onderzoek nog tot onverhoopte resultaten kan leiden. Ongetwijfeld is onze oogst, wat het aantal stukken betreft, niet te vergelijken met hetgeen werd ingezameld door R. A. Parmentier, die niet minder dan

---

¹ *Les peintres de la famille Benson à Bruges*, in onderhavig tijdschrift dl. LVIII (1908), blz. 149-155.

² *Bescheiden omtrent Brugsche schilders van de 16e eeuw. I. Ambrosius Benson*, in onderhavig tijdschrift, dl. LXXX (1937), blz. 87-129; *II. Willem Benson*, t.a.p., dl. LXXXI (1938), blz. 27-44; *III. Jan Benson*, t.a.p., dl. LXXXI (1938), blz. 186-196.

twee en twintig nieuwe documenten aan het licht bracht. Weale en Parmentier kunnen echter als ontginners van een braakliggend terrein beschouwd worden; wij kwamen slechts als zanters achterna.

Het doel van onze navorsingen was dan ook niet de figuur van Willem Benson ten voeten uit op te bouwen; wij wilden ze alleen op enkele plaatsen aanvullen of nader toelichten. Wij beoogden anders niet dan een aanvulling te leveren bij het reeds voorhanden materiaal.

Het tijdstip waarop Willem Benson ter wereld kwam, kon tot nog toe slechts bij benadering verondersteld worden. Thans krijgen wij dienaangaande zekerheid. In de hierna volgende documenten wordt de ouderdom van Willem Benson tot tweemaal toe aangegeven: op 10 December 1564 was hij drie en veertig jaar oud en rond het midden van Februari 1567 was hij er vijf en veertig³. Hij werd dus in 1521 of 1522 geboren. Met de kennis van het tijdstip zijner geboorte weten wij meteen op welke leeftijd al de andere gekende feiten van zijn bestaan zijn voorgevallen.

Na de meer genoemde bijdragen van Weale en Parmentier was bekend, dat Willem Benson rond half April 1544 met Johanna van Bambeke in het huwelijk trad. Voorafgaandelijk sloot hij een huwelijkscontract, dat te Brugge werd verleden. Daarna was van onze schilder pas op 8 Juli 1550 opnieuw sprake⁴. Er bleef aldus een tijdspanne van zes jaar open, die tot allerlei veronderstellingen kon aanleiding geven⁵. Deze leemte wordt nu op gelukkige wijze aangevuld: de aanwezigheid van Willem Benson te Brugge wordt enerzijds in een latere publicatie van R. A. Parmentier op 8 November 1546, anderzijds in onze documenten op 12 December 1547 en

³ Zie verder documenten nr. 9 en 10.

⁴ Zie: R. A. PARMENTIER, *Bescheiden... II. Willem Benson*, a.w., blz. 28-29.

⁵ Men denke, bijvoorbeeld, aan de vérstreckende hypothesen, die in verband met Gerard David werden opgebouwd naar aanleiding van het feit dat men van deze schilder tussen 1511 en 1515 niets afweet. Zie vooral: G. J. HOOGEWERFF, *Vlaamsche kunst en Italiaansche Renaissance*, Mechelen-Amsterdam, z.j., blz. 91 en vlg.

23 Augustus 1548 aangetoond ⁶. Na 1550 werd Willem Benson nog op 9 Februari en 16 November 1553 te Brugge aange- troffen ⁷. Hieraan mag nu nog toegevoegd worden : op 15 No- vember 1554, datum waarop hij door de Brugse schepenen veroordeeld werd tot het betalen van een schuld aan de weduwe van Joost Stallinck ⁸.

Tussen 1544 en 1554 wordt meester Willem aldus geregeld in Brugge bescheiden vermeld. Hieruit menen wij te mogen afleiden, dat hij gedurende deze tijdspanne steeds te Brugge verbleef of althans deze plaats niet voor lange tijd heeft verlaten.

Kort daarop is Willem Benson wel voor een betrekkelijk lange periode uit zijn geboortestad vertrokken. Om wille van zijn verblijf buiten Brugge werd hij zelfs van overheidswege ontheven van de hoedanigheid van voogd over de minder- jarige kinderen van Jacob de Payere en van Allard de Payere, respectievelijk op 9 Maart 1556 en 18 Augustus 1558 ⁹. Over de duur noch de reden van zijn afwezigheid staan echter geen de minste gegevens te onzer beschikking.

Eerst op 16 Mei 1560 wordt Benson opnieuw te Brugge aangetroffen ¹⁰, in welke plaats hij naar alle waarschijnlijkheid tot omstreeks 1570 metterwoon gevestigd bleef. Dat wil geenszins zeggen, dat hij tussenin nooit Brugge zou verlaten hebben. Wel integendeel. Af en toe kan hij de een of andere vreemde stad hebben bezocht, ja zelfs naar het buitenland zijn getrokken, maar zijn afwezigheid zal stellig slechts van kortstondige aard geweest zijn. Aldus tonen onze documenten aan, dat Willem Benson gedurende deze periode althans éénmaal naar Antwerpen reisde en zelfs het Kanaal is over- gestoken.

⁶ Zie : *Belgisch tijdschrift voor oudheidkunde en kunstgeschiedenis*, dl. IX (Antwerpen, 1939), blz. 46, nr. 4, en onze documenten nrs. 1, 2, 3.

⁷ Vgl. R. A. PARMENTIER, *Bescheiden... III. Willem Benson*, blz. 31-32.

⁸ Zie verder document nr. 4.

⁹ Voor het eerste geval zie verder document nr. 5; voor het tweede R. A. PARMENTIER, *Bescheiden... III. Willem Benson*, blz. 32.

¹⁰ Zie : R. A. PARMENTIER, a.w., blz. 33, nr. 7.

In verband met de reis naar Antwerpen worden de volgende bijzonderheden medegedeeld. Op de vooravond van Allerheiligen in 't jaar 1564 had Willem Benson plaats genomen op een wagen, waarmede de reis zou ondernomen worden, samen met Hugo Janssens, Robrecht Imbona, Jan Clays en diens broeder. Toen de wagen van aan de Kruispoort zou vertrekken, werd hij opgehouden door een zekere Pieter Douffay, die, geholpen door zijn dienaar, de voornoemde Jan Clays wilde doen arresteren omdat deze hem nog een bedrag van drie en twintig gulden schuldig was. Hierop beloofde Jan Clays het verschuldigde bedrag binnen de eerstvolgende veertien dagen te voldoen, waarna de reis kon aanvangen. Deze belofte ten spijt, schijnt Jan Clays ook ditmaal niet stipt zijn woord te zijn gestand gebleven. Op 10 December daaraanvolgende liet Pieter Douffay inderdaad door een notaris, op de getuigenissen van de personen die er aanwezig bij geweest waren, de belofte van Jan Clays wettelijk vastleggen ¹¹.

Wanneer meester Willem naar Engeland afreisde, is niet te zeggen. Op 14 Februari 1565 was hij zeker nog te Brugge en verkocht toen, samen met zijn vrouw Johanna van Bambeke, een huis dat hun beiden toebehoorde aan een zekere Jan Maelbrancke. In October van hetzelfde jaar is Johanna van Bambeke overleden en op de Sint-Jacobsparochie te Brugge begraven. Op 22 November daaropvolgende worden de kinderen van Willem Benson, ingevolge het overlijden van hun moeder, door de stedelijke overheid van Brugge van voogden voorzien ¹². Zeer waarschijnlijk dus zal meester Willem niet vóór het einde van 1565 zijn geboortestad verlaten hebben. Over zijn terugreis uit Engeland echter zijn wij beter ingelicht. Samen met nog enkele andere personen verliet hij Londen op 15 October 1566. Bij het uitvaren van de Theems, ter hoogte van het havenstadje Queensborough op het eiland Sheppey, werd het schip, waarmede de overtocht van het Kanaal zou ondernomen worden, door een Engelse oorlogsbodem gepraaid. De Engelse piraten dienden Willem Benson

¹¹ Zie verder document nr. 8.

¹² Zie : R. A. PARMENTIER, *a.w.*, blz. 36-38.

en zijn gezellen een pak slaag toe en namen heel wat levensmiddelen in beslag, waarna zij naar alle waarschijnlijkheid het schip naar Vlaanderen lieten afvaren ¹³.

Omtrent het doel van de voormelde reizen worden, jammer genoeg, geen bijzonderheden medegedeeld. Wij menen nochtans wel te mogen vermoeden, dat Willem Benson zich niet uitsluitend voor zijn plezier naar Antwerpen en naar Londen zal begeven hebben. Zelfs het feit, dat zijn broeder, Jan Benson, samen met zijn gezin sedert 1564 in de Engelse hoofdstad gevestigd was ¹⁴, wettigt nog niet de vele risico's en de hoge kosten van een overtocht van het Kanaal.

Onze documenten wijzen verder nog op de nauwe betrekkingen die tussen Willem Benson en de Brugse familie de Payere bestonden. Meester Willem heeft inderdaad als voogd gefungeerd over de minderjarige kinderen van Mattheus, Allard en Jacob de Payere ¹⁵. Welnu, het Brugse gewoonterecht schreef voor dat bij de aanstelling van voogden op de eerste plaats de bloedverwanten daarvoor in aanmerking moesten komen ¹⁶. De betrekkingen schijnen dus van familiale aard geweest te zijn: ze waren het gevolg van het huwelijk van Willem Benson met Johanna van Bambeke, want de voormelde Jacob de Payere is als getuige opgetreden bij het sluiten van haar huwelijkscontract ¹⁷.

Ook met zijn vakgenoot en gildebroeder Nikolaas Cornelis, zoon van de bekende Brugse meester Albert Cornelis, leefde Willem Benson op goede voet. Dit mag worden afgeleid uit het feit, dat Benson als borg voor Cornelis is opgetreden ¹⁸.

¹³ Zie verder document nr. 9.

¹⁴ Vgl. H. DEVOGHELAERE, *De Zuidnederlandsche schilders in het buitenland van 1450 tot 1600*, Antwerpen, 1944, blz. 68.

¹⁵ Zie verder documenten nrs. 1, 2, 3, 5 en R. A. PARMENTIER, *Bescheiden... III. Willem Benson*, blz. 32, nr. 6.

¹⁶ Zie: L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutume de la ville de Bruges*, dl. I (Brussel, 1874), blz. 82-84.

¹⁷ Zie: R. A. PARMENTIER, *Bronnen voor de geschiedenis van het Brugsche schildersmilieu in de XVIe eeuw. VII. Klaas Cornelis*, in *Belgisch tijdschrift voor oudheidkunde en kunstgeschiedenis*, dl. IX (Antwerpen, 1939), blz. 46, nr. 4.

¹⁸ Zoals de vorige noot.

Onze bijdrage, die zoals gezegd enkel een aanvulling wil zijn van de publicatiën van W. H. J. Weale en R. A. Parmentier, zal dan ook rechtstreeks bij deze aansluiten door de tekst van onze documenten, naar het voorbeeld van deze voorgangers, integraal te laten volgen.

A. SCHOUTEET

BIJLAGEN

1.

1547 December 12. — *Ter vervanging van Jacob de Payere, overleden, wordt de schilder Willem Benson aangesteld als voogd over Victor, de minderjarige zoon van Mattheus de Payere en diens vrouw, Barbara de Boc.*

Willem van Beinson, schildere, juravit tutor in stede van Jacob de Payere, overleden, met Lancelot van Roo, te vooren voochd van Toorkin, Matheeus de Payers zuene by Barbele Bocx, uxor. Actum den 12^{en} in Decembre 47, present: Themseke, overzienre, Eede ende Velde, scepenen.

Weeskamer van Brugge, aantekenboek van eedsafleggingen door voogden over de jaren 1545-1558, blz. 99v., nr. 10.

2.

1548 Augustus 23. — *Ter vervanging van Jacob de Payere, overleden, wordt de schilder Willem Benson benoemd tot voogd over Gabriël en Jan, de twee minderjarige kinderen van Allard de Payere en diens echtgenote Magdalena Noppe.*

Guillame Benson, schildere, juravit tutor in stede van Jacop de Payere, overleden, met Cornelis de Bavelare, te vooren voochd van Gabriël ende Hannekin, Alaert Janszuene ghezeit de Payere kinderen by Magdaleene Noppe, uxor prima. Actum 23^{en} in Ougst 1548, present: Christiaens ende Wintere, scepenen.

T. a. p., blz. 101, nr. 6.

3.

1548 Augustus 23. — *Willem Benson, de schilder, wordt aangesteld als voogd over Mattheus, de minderjarige zoon van Mattheus de Payere en diens vrouw Elizabeth de Nayere, dit in vervanging van Jacob de Payere, overleden.*

Guillame Benson, schildere juravit tutor in stede van Jacop de Payere, overleden, met Adriaen de Nayere, te vooren voochd van Theeukin, Matheeus de Payers zuene by

Lysbette Snayers, uxor. Actum den 23 in Ougst 1548,
present : Christiaens ende van Wintere, scepenen.

T. a. p., blz. 149v., nr. 7.

4.

1554 November 15. — *Schepenen van Brugge veroordelen Willem Benson tot betaling van een schuld van 3 pond 16 schelling 11 denier groot aan de weduwe van Joost Stallinck.*

Ten poorterssche etc. zo was Guillame Benson, verweerere, achtervolghende zyne kennesse ghedaen by meestre Simoen vander Cappelle, zyn procureur, by vonnesse van scepenen ter maninghe van den heere ghecondempneert in live ende in goede jeghens ende ten verzoucke van joncvrouwe Jozyne, weduwe van wylen Joos Stallinck, heesscheghe, in de somme van drie ponden zeventhien scellinghen elleven penninghen grooten als reste van vier ponden neghentien scellinghen ende vier penninghen grooten, daerinne hy by cedula van zynder handt in daten acht Lauwe in 't jaer 1551 hem verbonden hadde ten proffycyte van tsheesschegghens mans sterfhuus ende die beloofte te betaelene by thien scellinghen grooten telcken vier maenden toter vulder betalinghe, ende dat overmids dat dezelve verweerere d'eerste vier maenden heeft laten achterhaelen de tweetste vier maenden zonder betalinghe, in welcken ghevalle by derzelve cedule besproken was, dat de gheheele scult ghevallen zoude wesen te gheldene ende te betaelene de voornoomde restende drie ponden zestien scellinghen elleven penninghen grooten, d'eene heltscheede binnen eender maent eerstcommende, ende d'andre heltscheede binnen eene andere maendt daernaer volghende, ende dat up souffisante zekere die de verweerere promptelick ghehouden werdt daerof d'heesscheghe te doene indien hy den voors. dach ghebruucken wille, ende bovendien was de voors. verweerere ghecondempneert d'heesscheghe te betaelene de wettelicke costen by hem ghedoocht in dit vervolch, ter taxatie van scepenen.

Actum ten daghe ende jare als boven (den vichthiensten dach van Novembre in 't jaer vichthienhondert vier en vyftich).

Register van de vierschaar van Brugge over de jaren 1554-1558, blz. 17v.-18.

5.

1556 Maart 9. — *In vervanging van Willem Benson, afwezig, wordt de molenaar Herman de Payere aangesteld tot voogd over Pieter en Antonine, de twee minderjarige kinderen gesproten uit het huwelijk van Jacob de Payere en Barbara de Wulf.*

Herman de Payere, muelenare, juravit tutor in stede van Guillame Benson, overleden¹⁹, met Jan de Velder, te vooren voochd van Pierkin ende Anthoninkin, Jacop de Payers kinderen by Barbele Swulfs, ux or. Actum den 9^{en} in Maerte 1555, present: Coste, raedt, Voocht ende Merendre, scepenen.

Weeskamer van Brugge, aantekenboek van eedsafleggingen door voogden over de jaren 1545-1558, blz. 116v., nr. 5.

6.

1558 December 12. — *In vervanging van Lancelot van Roo, overleden, wordt Jacob Cools aangesteld tot voogd over Victor, de minderjarige zoon van Mattheus de Payere en diens vrouw Barbara de Boc.*

Jacob Cools, de jonghe, zwoer voochd in stede van Lanceloot van Roo, overleden, te vooren voochd met Guillame Benson, van Victor, de zuene van Matheus de Payere by Barbara, zyne wive. Actum den 12^{en} in December 58, present: Heede, overziendere, Reynaert ende Halle, scepenen.

Weeskamer van Brugge, aantekenboek van eedsafleggingen door voogden over de jaren 1558-1576, blz. 175, nr. 12.

7.

1560 October 3. — *In de plaats van Paulus Beildeman wordt Jan de Cocq aangesteld als voogd over de drie minderjarige kinderen van Victor de Raedt en diens vrouw Anna Benson.*

Jan de Cocq, scoemakere, juravit voochd in stede van Pauwels Beildeman, verlaten, te vooren voochd met Guillame Benson van Christiaen, Loyseken ende Jozyneken, libri Victoor de Raedt by Janneken Benson²⁰, ux or. Actum den 3^{en} Octobre 60, present: Barradot, overziendere, Bood ende Berghe, scepenen²¹.

T. a. p., blz. 233, nr. 7.

¹⁹ Dat Willem Benson toen nog in leven was en er hier dus een verschrijving moet gebeurd zijn, blijkt afdoende uit de volgende documenten. Zeer waarschijnlijk mag het woord *overleden* derhalve geëmendeed worden in *afwezig* of *verlaten*.

²⁰ Deze Anna Benson is de natuurlijke dochter door Ambrosius Benson verwekt bij Pierine Michiels. Na het overlijden van haar man, Victor de Raedt, die kort vóór 16 Mei 1560 stierf, is Anna Benson hertrouwd met Nikolaas de Cam. Zie: R. A. PARMENTIER, *Bescheiden... II. Willem Benson*, blz. 33, noten 1, 2.

²¹ De bovenstaande aantekening werd reeds signaleerd door R. A. PARMENTIER, *a.w.*, blz. 33, noot 2.

8.

[1564] December 10. — *De notaris Nikolaas vanden Dycke instrumenteert, dat Jan Clays, in 't bijzijn van Hugo Janssins, Robrecht Inbona en Willem Benson, heeft beloofd aan Pieter Douffai een achterstallig bedrag van drie en twintig gulden binnen de eerstkomende veertien dagen uit te keren.*

10^{en} Decembre ²². — In Dei nomine. Amen. — Uutedien dat redene bewyst ende recht begheert, dat men attestere ende certifiere warachtighe zaken, zonderlinghe dies verzocht zynde, zo eyst dat up den dach van hedent voor my, Niclaey vanden Dycke, notaris apostolycq in den Raet van Vlaenderen gheapprobeert, ende den oorconden onderscreven, ten verzoucke van Pieter Douffay ²³, poorter ende riemakere binder stede van Brugghe, ghecompareert zyn in persooene Huughes Janssins, oudt 33 jaren ofte daerontrent, hoemakere van zynen ambachte, voort Ruebrecht Imbona ²⁴, oudt 31, ende Guillame Benson, 43 ofte daerontrent, dewelcke attesteerden ende certifieerden by hemlieden eede, manne waerheyte ende deel hemelrycx, hooghelick by my daertoe ghestaeft zynde, dat zy by, an ende present zyn gheweest up Alderheylighen-avont in 't jaer XV^c vierentzestich, zittende up eenen waghene by de Cruuspoorte binder voorn. stede van Brugghe, omme also ghezaemdelick te rydene naer Antwerpen, aldaer de voornoomde Pieter Douffay ghekommen es an dezelve waghene, waer oock up was zittende eenen Jan Clays ende zynen broedere, van welcken Jan Clays hy, Pieter, verzochte betalinghe t'hebbene van drie ende twintich ghuldens die dezelve Jan Clays hem t'achter was, ende also hy, Pieter, gheerne met eenen dienare den voorn. Jan Clays hadde ghedaen letten ende arresteren, hoorden zy deposanten dat dezelve Jan Clays ende zynen broedere hem, Pietere, de voorn. 23 ghuldenen beloofden te zenden ende betalen binnen veerthien daghen

²² Alhoewel het jaartal bij de datering ontbreekt, menen wij onderhavig document gerust van 1564 te mogen dateren. Het voorval in het stuk vermeld had inderdaad plaats op 31 October 1564 en toen beloofde Jan Clays binnen de eerstvolgende veertien dagen de geëiste schuld te zullen voldoen. Langer dan tot 10 December van hetzelfde jaar zal Pieter Douffay wel niet gewacht hebben om de belofte van Jan Clays te laten registreren.

²³ Identiek met „Pieter Douffay, riemakere van zynen ambochte, oudt 28 jaren”, vermeld in een akte d.d. 10 October 1562. Zie: Brugge, stadsarchief, *schouwboek over de jaren 1554-1584*, blz. 168 v.

²⁴ Voorzeker identiek met „Ruebrecht Imbona...”, cleermakere van zynen style, oudt 28 jaren of bet”, vermeld in een akte d.d. 7 Augustus 1563. Zie: Brugge, stadsarchief, *gerechtelijke dossiers*, nr. 590.

daernaer, up welcke belofte hy, Pieter, den voorn. Jan Clays heift laten vertrecken; verclaersende huerlieder depositie ende verclaers waer te wesene; zo moet hemlieden God helpen ende alle Gods heylighen. Verzouckende de voorn. Pieter an my, notaris voorseyt, hem hierof ghemact t'hebbene één instrument ofte meer.

Actum ten daeghe ende jare als boven ter presentie van Hubrecht Boone ende Guillame Benson, oorconden daerover gheropen ende ghebeden.

Overleg over de jaren 1565-1566,
nr. 217.

[1567, ca. half Februari?] ^{9.} ^{25.} — *Ten overstaan van schepenen van Brugge leggen Mattheus Neyts, Bartholomeus de Kynderen, Lambert Pieterssens, Willem Benson en Servaas Janssens een verklaring af betreffende het praaien van een schip, toebehorende aan de schipper Cornelis Albrecht, waarmede zij van Engeland naar Vlaanderen voeren.*

Ten verzoucke van Cornelis Albrecht, scippere, compareren in persooene Matheus Neyts ^{26.}, boodsghezelle, oudt 47 jaren,

²⁵ Onderhavig nummer is een ongedateerde minuut. De aangegeven datum werd door ons als volgt berekend. Vooreerst blijkt uit de tekst zelf, dat het betrokken schip op de Dinsdag voor het Sint-Lucasfeest (18 October) werd gepraaid, alsook dat de getuigenissen hieromtrent ongeveer vijftien weken nadien, hetzij rond het midden van Februari d.a.v., werden geregistreerd. Wat het jaartal betreft, verschafft de aangegeven ouderdom van Willem Benson een kostbare aanduiding. In de voorgaande akte d.d. 10 December 1564 staat aangegeven, dat Benson toen ongeveer drie en veertig jaar oud was; in onderhavige akte daarentegen is hij ongeveer vijf en veertig jaar oud. Laatstgenoemd stuk kwam dus $\pm$ twee jaar later, hetzij ca. 1566 tot stand. Een bijna gelijke aanwijzing wordt ons ook verstrekt door de opgave van de ouderdom van de bootsgezel Mattheus Neyts (zie volgende noot). Anderzijds is het weinig waarschijnlijk, dat Willem Benson zowel in 1565 als in 1567 een reis naar Engeland heeft ondernomen. In 1565 kan hij bezwaarlijk Brugge voor een geruime tijd hebben verlaten (zie hoger blz. 3-4) en in 1567 vinden wij hem op 28 Augustus uitdrukkelijk te Brugge vermeld (zie verder doc. nr. 11). Wij menen derhalve te mogen besluiten, dat de terugreis van Willem Benson uit Engeland naar Vlaanderen plaats had op Dinsdag 15 October 1566.

²⁶ Voorzeker identiek met „Matheus Neyts, oudt 45 jaeren,... boodtgheszelle... ende poorter deser stede (van Brugge)”, vermeld in een document d.d. 24 Januari 1564. Zie: Brugge, stadsarchief, *Overleg over de jaren 1563-1564*, nr. 108.

voorts Berthelmeus de Kyndren, spellemakere, oudt 27 jaeren, voorts Lambert Pieterssens, ooc spellemakere, oudt 64 jaeren, Guillame Benson, schildere, oudt 45 jaeren, ende Servaes Janssens, spellemakere, oudt 31 jaeren, dewelcke verclaersden by eede hemlieden wel indachtich te zyne dat alzo zy deposanten waeren in den scepe van den voors. Cornelis up yser van Lonnen omme te arriveren naer Vlaendren, dat 's Disendaechs vóór Sinte-Luuxdach, twelcke gheleden mach wesen omtrent 15 weken, 't voors. scip gheabordeirt zyn voor Quenenborch in Inghelant twee booten, vul volcx van oorloghe, commende uut zeker groot scip met drie meersschen, ghenaeamt *De Heet*, toebehoorende tzelve groot scip de coninghinne van Inghelant, welck voors. volck commende in 't scip van den voors. Cornelis naemen aldaer uute vier tonnen biers ende drie halfve vaten, voorts 16 stucken ossenvleesch, vier ofte vyf hammen, twee tonnen maleviseye, een hemde van den voors. Cornelis, scippere, een steene drinckcanne van denzelven scippere, voorts diversche victuaille van botere, caes ende broodt, weerdich omtrent thien scellinghen, ende voorts eenen crayhane up tzelve scip, doende voorts aldaer groot overlast ende hemlieden deposanten ende andren, up 't scip zynde, ghesleghen hebbende, verclaersende dat de voors. 3 spellemakers ende de schildere up 't voors. scip waeren als passagiers ende de voorn. Matheus als bootsghezelle.

Overleg over de jaren 1565-1566,
nr. 190.

10.

1567 April 28. — *Willem Benson en Willem van Meerbeke worden aangesteld tot voogden over Lucas, Nikolaas en Marie, de drie minderjarige kinderen gesproten uit het huwelijk van Allard du Pont en Elizabeth Ghyselin.*

Guillame Benson ende Willem van Meerbeke, juraverunt voochden van Luuc, Claeys ende Macyken, libri van Alaert du Pont by Lysbette filia Jan Ghyselin, uxori. Actum 28^{en} April 67, present: Lem, overzientre, Boullengier, Spaers, scepenen.

Weeskamer van Brugge, aantekenboek van eedsafleggingen door voogden over de jaren 1558-1576, blz. 45v.

11.

1567 Augustus 28. — *De weeskamer van Brugge machtigt Willem van Meerbeke en Willem Benson, voogden van de drie minderjarige kinderen van wijlen Allard du Pont en diens vrouw*

Elizabeth Ghyselin, om over te gaan tot de likwidatie van de boedel van de voornoemde Allard du Pont.

Actum den 28^{en} dach van Ougst 67, present : Despaers, raedt, Spaers ende Boodt, scepenen.

By overziendre etc. waren Willem van Meirebeke ende Guillame Benson, als voochden van Luuc, Claeykyn ende Maykyn, de kynderen van Alaert du Pont by Lisbette Ghyselin, zyne wive, gheautorizeert omme de voorn. Lisbette, als bezitteghe van den sterfhuuse van den voorn. Alaert, hueren man, up den staet by haer als hedent by eede gheaffirmeert, quite te mueghen scheldene, midts hebbende zuvere boven allen lasten van denzelven sterfhuuse, ten behouwe van elc van de voorn. weesen, de somme van 32 s. 10 d. 18 myten.

Weeskamer van Brugge, feriën over de jaren 1566-1570, blz. 47.

LA COLLECTION STEINMETZ A BRUGES

Au début du 19e siècle, après Waterloo, beaucoup d'Anglais gagnent le Continent, dont l'accès leur était interdit sous le Premier Empire. Ils viennent en foule à la découverte de l'Europe.

Sans doute le champ de bataille, tout frémissant encore du cliquetis des armes, auréolé de la gloire de Wellington, est leur principal objectif. Cependant l'Italie, la France, les Bords du Rhin, les Pays-Bas exercent leur attrait, traduit aussitôt en récits colorés où déjà résonne le lyrisme romantique.

A ce titre le *Journal de Voyage* de Robert Southey, en 1815, dont M. Cordemans a donné une excellente version, constitue un document savoureux. On y trouve pour Bruges notamment, une foule de détails pittoresques et une admiration sincère. La ville a gardé intact le décor médiéval et tout son prestige. « De geheele stad is echter een reek schilderijen », dit-il, et passant à Gand il ajoute : « Gent is veel minder indrukwekkend dan Brugge »¹.

Bruges compte dès lors nombre de visiteurs anglais. D'aucuns ont marqué leur passage par des œuvres dessinées,

¹ *Wij schrijven. 1815...*, Antwerpen 1947, pp. 27-29.

peintes ou gravées dont la réunion constituerait une précieuse documentation sur la ville, qui n'a pas encore subi à cette époque les méfaits des archéologues.

Je note au hasard de la plume : les eaux-fortes de John Coney ; les cuivres gravés de J. B. Rudd qui faute de temps et d'argent, laissera incomplète sa collection de plans et de monuments si scrupuleusement relevés dès 1824 ; les lithographies, rehaussées de couleur de Joseph Nash fils du peintre Nash qui, revenu des Indes où il avait exercé son talent, accompagnait vingt ans auparavant Robert Southey dans ses pérégrinations dans notre pays.

N'oublions pas les compositions poétiques de Stanfield et Turner illustrant *Les Promenades d'un Artiste* aux Pays-Bas et sur les Bords du Rhin.

Avant la Révolution Française, rares sont les anglais fixés à demeure dans notre pays, cadets de famille pour la plupart, qui font carrière sous les armes ou dans l'administration, tels Sheridan, Conway etc... Mais après 1815 le nombre s'accroît de ceux qui élisent domicile dans la ville revêtue à leurs yeux du prestige de Florence ou de Venise.

Son passé les intéresse. James Weale passera vingt ans dans ses murs, à le scruter, dépouillant ses archives pour révéler aux brugeois et au monde les origines de l'art flamand.

Leur activité s'exerce en d'autres domaines encore : J. B. Rudd devient architecte de la ville, déjà sous le régime hollandais. Chantrell coiffa d'un clocher anglo-normand la tour de la cathédrale après l'incendie de 1839.

L'architecte Brangwyn, père de l'artiste Frank, né à Bruges qui héritera une partie de ses œuvres, élève l'oratoire — en ruines à présent — de l'asile d'aliénés de la rue de la Bouverie et y incorpore le beau portail du xve siècle, dernier vestige de l'hospice St. Julien.

En même temps que lui Harper King exécute des travaux à la chapelle haute du Saint-Sang. C'est un critique avisé qui se montre sévère pour les plans de la nouvelle église de la Madeleine. Ce fut l'occasion d'un beau conflit avec le chanoine Carton, mais l'architecte Buyck reverra ses plans et ainsi corrigé l'édifice qui compte juste 100 ans d'existence, en sortit purifié. John Sutton enfin, fut le bienfaiteur insigne

dont les églises St. Gilles et St. Sauveur gardent la trace de généreuse interventions. Une mort prématurée l'empêcha d'établir un séminaire anglais dans les bâtiments de l'Ancien Monastère du Carmel de Sion, qu'il voulait sauver de la ruine et dont il avait déjà fait restaurer la chapelle. N'oublions pas Edward Welby Pugin, fils du célèbre architecte et dessinateur anglais (lui-même élève de Nash) à qui Mgr Malou confia les plans de la maison de campagne des évêques de Bruges et ceux de la basilique de Dadizeele, monumentale construction gothique à cinq nefs érigée en 1867. Il y aurait un chapitre à écrire, bien attachant, évoquant cette incidence anglaise dans la vie brugeoise.

Le collège anglais des Frères Xavériens y trouverait place; aussi le Couvent des Dames Anglaises, honoré de la visite de la Reine Victoria, et l'école St. Vincent de l'excellent Mr. Robinson, consacrant son patrimoine et sa vie à ses chers orphelins anglais. La liste, j'en suis sûr, n'est pas close.

Elle comporte John Steinmetz, qui débarqua à Bruges en 1819, cherchant pour sa femme de santé débile un climat plus hospitalier que les brumes de Londres. Le décor médiéval est bien au diapason de son humeur romantique.

« Quand j'avais 21 ans, je voulais — confesse-t-il — réaliser ma petite fortune et me retirer à Venise pour me promener sur la place Saint Marc enveloppé dans un grand manteau et retourner chez moi en gondole ».

Mais la Providence le mena à Bruges, et il y demeura. Au premier temps de son séjour il voit peu de monde. Sa seule connaissance est Mr. Laude, bibliothécaire de la ville, ancien oratorien dont les propos « philosophiques » mettent en désarroi une âme inquiète et désespérée.

Il mettra plus de dix ans à parcourir la route qui l'acheminera vers le catholicisme. La cérémonie d'abjuration eut lieu au Couvent Anglais, en 1832, présidée par l'abbé de Foere, auquel l'attache une similitude de goût pour les choses de l'art. Tout naturellement le cercle s'élargira bientôt avec Octave Delepierre, le Dr. De Meerseman, l'abbé Carton, Mgr. de Haerne et le chanoine Andries. Avec eux il collabore à l'*Inventaire des Objets d'Art et d'Antiquités*, dressé pour la Commission Provinciale de la Flandre Occidentale. Trois

premiers fascicules illustrés paraissent en 1846-47 portant l'emplacement exact des œuvres décrites, précisions supprimées dans l'*Inventaire Complet* de 1852 publié avec une grandiloquente préface de Couvez. C'est chez John Steinmetz que Charles de Montalembert vient retrouver le chanoine Andries au cours d'une visite annoncée d'Ostende le 7 septembre 1830. « ... de tout ce que vous proposez pour dimanche, je n'accepte que le dîner à condition que vous y aurez le chanoine et son vin. J'irai à Bruges dans la matinée avec le Cte et la Ctesse Plater² et une bande de Polonais qui s'en iront ensuite à Bruxelles. Je vous trouverai au sortir de la messe pontificale de St. Sauveur, d'où nous irons voir la châsse de Ste Ursule ... Plater et moi dînerons avec vous. Je pense qu'il vaudra mieux dîner avant six heures afin d'avoir le temps de déguster les vins du chanoine et les vôtres ».

On sait quelle part Charles de Montalembert et François Rio auteur de l'*Art Chrétien*, ont prise à la défense de l'Art Catholique, avec quelle insistance, le premier surtout, a poussé les prêtres à étudier les antiquités, l'histoire et les monuments des pays qu'ils desservent.

John Steinmetz n'aura pas d'amis plus fidèles; nul ne sera plus attentif à encourager leurs études et leurs travaux.

C'est un amateur éclairé, éclectique dans ses goûts, son « cabinet de curiosités » est déjà signalé en 1837 dans le premier *Guide dans Bruges* où Octave Delepierre lui consacre plusieurs pages.

« La collection de gravures de M. Steinmetz a été commencée sur une très grande échelle et renferme déjà les œuvres de plus de mille graveurs, classées par écoles et dans l'ordre chronologique, ce qui a l'avantage de montrer le progrès et la décadence de l'art aux différentes époques ».

Pour John Steinmetz cette collection sera la grande affaire qu'il mettra un demi-siècle à mettre au point.

En 1846 il peut annoncer à Montalembert « qu'elle est parfaitement classée et cataloguée, renfermant plus de douze cents maîtres ». Une eau-forte de Rembrandt en fut le point

---

² Parents de l'héroïne polonaise.

de départ portant cette note : « La première estampe de ma collection. 1810. J'avais alors 15 ans ».

Delepierre, après avoir sommairement exposé l'exceptionnel intérêt de cette collection, ajoute : « La plupart des ouvrages publiés sur l'art de la gravure ont naturellement une place ici, avec d'autant plus de motifs que M. Steinmetz a longtemps travaillé à une espèce de compendium complet de gravures, livre qui serait très utile à l'art et qu'il est à espérer que l'auteur livrera un jour au public, car la longue étude qu'il a faite de cette partie, promettait un ouvrage curieux ».

En réunissant ses estampes et ses dessins John Steinmetz n'obéit pas à la manie du collectionneur, ce sont pour lui des documents et des témoins ; ils constituent un instrument de travail. « ... Nous ferons, écrit-il à Élise Rio en décembre 1851, un cours d'art chrétien appliqué. Nous passerons en revue les Van Eyck et Roger de Bruges, Memmelinck et les artistes de la transition, Mostaert, les Pourbus, les Claessens et une foule d'anonymes dont nous avons des pages magnifiques dans nos belles églises. Si votre cher papa (Fs Rio) exécute son projet d'un cours public d'art chrétien je lui enverrai des notes détaillées sur l'École de Bruges au 15e et au 16e siècles... »

Sur Bruges d'ailleurs sa documentation sera très large et poussée jusqu'à l'époque contemporaine. « Bruges, écrit Delepierre, figure naturellement avec une certaine prépondérance, à commencer par les dessins et croquis de Gaeremyn, ancien directeur de son Académie. Une autre des gloires de Bruges, qui est devenue presque une gloire européenne, est Suvéé, élève distingué de son Académie et à qui la France a confié la place importante de directeur de l'Académie de Rome. On trouvera de cet excellent peintre de nombreux dessins et études, ainsi qu'une collection de dessins qu'il a formée à Rome lors de son premier séjour, cadeaux de ses camarades et contemporains, dont plusieurs sont signés. Les dessins, études et croquis de Ducq, occupent trois portefeuilles et les noms d'Odevaere, de Legillon, de Grégorius, de Duvivier, de Simoneau, de Beaucourt, de vande Steene viennent compléter la liste... »

Si l'on a fait la part plus belle aux artistes locaux, il ne

faut pas perdre de vue que la patiente recherche des dessins et gravures obéit à un plan rigoureusement établi, où toutes les écoles ont leur place pour devenir avant tout un instrument de travail précieux.

Pour éviter sa dispersion aux feux des enchères John Steinmetz en négocia l'acquisition par sa ville d'adoption. En 1863 l'accord fut conclu, moyennant une somme de 10.000 frs payable... en dix annuités.

Sauvée de la vente à l'encan, la collection ne le fut pas de l'oubli et de l'indifférence comme nous le verrons aussitôt.

Au début elle fut logée dans un vaste meuble de la troisième salle de l'étage à l'hôtel de ville, où se trouvait la Bibliothèque communale. Quand celle-ci fut transférée dans les anciens bâtiments du Tonlieu, place van Eyck, la collection suivit; elle fut dans la pièce voisine de la salle de lecture et au fronton de la cheminée on traça en lettre d'or le nom du donateur, discrètement effacé depuis.

Au début tout alla bien.

Dès le 20 février 1864, un règlement fut élaboré, fixant les conditions dans lesquelles la collection était accessible au public gratuitement, tous les jours de 11 à 1 h. sauf le samedi, le dimanche et les jours fériés.

Le 26 février suivant J. Steinmetz en fut nommé conservateur. C'est en cette qualité qu'en 1867 il fit un rapport détaillé publié chez Popp.

La mort du conservateur, survenue en 1883, mit fin à la sollicitude dont la collection avait été entourée.

La garde en fut confiée à M. Claeys, bibliothécaire de la ville qui pour justifier certaines dépenses rédige un mémoire, rappelant dans quelles conditions John Steinmetz « avait proposé à la ville d'acquérir son cabinet à un prix représentant à peine le cinquième de sa valeur réelle. C'est à cette circonstance, ajoute-t-il, que notre bibliothèque doit de posséder une collection des plus importantes, qui renferme des pièces capitales, manquant aux portefeuilles de la Bibliothèque Royale à Bruxelles ».

C'est à cette époque qu'eut lieu le déménagement des volumes de la Bibliothèque établie jusqu'en 1884 dans la

salle gothique de l'hôtel de ville et transférée dans les locaux du Tonlieu aménagés à cette fin.

Dans son rapport annuel adressé le 1er novembre 1884, le bibliothécaire rend compte de cette opération délicate qu'il a pu mener à bonne fin.

« Le déménagement, dit-il, a commencé le lundi 5 mai (?) et le 4 juin il ne restait plus un carré de papier à l'hôtel-de-ville. Il n'a fallu que vingt-quatre jours et l'aide de quatre ouvriers pour transférer sans bruit et sans embarras près de cent mille volumes ».

Aussitôt il expose son programme d'activité et le souci qu'il a de mettre en valeur la collection de gravures confiée à sa garde. Elle constitue semble-t-il son premier souci. Il lui a assuré un logement bien en vue « dans la grande salle du rez-de-chaussée, aménagée pour recevoir les bustes des illustrations brugeoises qui ornaient la salle gothique de l'hôtel-de-ville ». Il impose ensuite ses vues personnelles et la manière dont il entend s'acquitter de sa tâche.

« Dans quelques semaines, je commencerai la publication du catalogue de gravures et dessins; cette publication ne coûtera pas un sou à la caisse communale; un journal de la ville publiera le catalogue, au fur et à mesure, en feuilleton; des tirés-à-part seront mis à la disposition du public.

» Ce travail me prendra plusieurs années; il y aura le catalogue par écoles et par graveurs, le catalogue par œuvres de peintres, le catalogue par sujets de composition, des tables générales onomastiques et autres.

» Jusqu'ici, il y a de grands inconvénients à confier les portefeuilles aux mains des lecteurs : aucun contrôle efficace n'est possible; les détournements et les substitutions sont fort à craindre; à l'avenir il n'en sera plus ainsi et le cabinet de gravures pourra rendre de sérieux services à nos peintres, nos sculpteurs, nos architectes, nos peintres sur verre, etc.

» Au point de vue de l'utilité productive de notre bibliothèque et sans vouloir le moins du monde mettre en doute le mérite des travaux d'histoire et d'érudition, il faut avouer cependant, que pour une ville comme Bruges, c'est le fonds des estampes et dessins qu'il faudra augmenter et développer avant tout autre; quand le moment sera venu, j'aurai l'honneur

de soumettre à la commission spéciale de la bibliothèque et au conseil des propositions dans ce sens ».

On en est resté là. Le temps a passé et pendant plus de vingt ans on ne pensera plus à ce dépôt jusqu'au début du xxe siècle.

Les conditions d'accessibilité, écrit le *Journal de Bruges* à cette époque, ayant été progressivement réduites au strict minimum; la commission des Musées s'émut bientôt de cette situation et elle proposa au conseil communal de transférer la collection à Gruuthuse pour y exposer les gravures par séries. La question sera inscrite à l'ordre du jour de la séance du 23 juin 1900. On y reviendra en 1901, quand le bourgmestre exprimera le vœu de voir la collection accessible au public... l'été suivant.

Le 22 décembre 1903, nouvelles palabres. Copman, conservateur au Musée, se livre aux travaux préparatoires qui lui permettront d'établir son rapport. Mais il est très occupé par ailleurs et en 1904 rien n'est encore sorti de sa plume.

D'aucun s'émeuvent cependant. En septembre 1901 le chroniqueur de la revue « *Kunst* » met ses lecteurs en alerte et conclut par cette interrogation : « Ligt er misschien slaapkruid in de vergaderzalen van het stadhuis uitgestrooid ? »

Le 26 avril 1904, dans la même revue, P. de Wachetere produit un extrait du compte-rendu de la séance du conseil communal tenue le 23 décembre précédent avec un commentaire dont le titre « Ernst of Scherts » dit assez l'ironie !

En juillet suivant, la même revue analysant une étude de Georges Profit sur la gravure parue dans la *Revue Graphique Belge*, revient à la charge : « Van al de etsen in de twee vorige artikelen genoemd zijn stukken voorhanden in de Verzameling van J. Steinmetz.

Deze blijft aldoor (c'est l'auteur qui souligne) *onzichtbaar achter slot, weggestopt, verdoken, begraven, ontfutseld*. Wie spreekt toch eindelijk het wekkend woord uit ? »

Cependant on n'est pas demeuré complètement inactif, mais il semble que chaque geste entrepris soit aussitôt contrarié.

La proposition du transfert de la collection à Gruuthuse, suggérée en 1899 par le bourgmestre, fut agréée par le conseil

communal à la fin de novembre 1901. Un crédit de 3.000 fr. fut voté en même temps pour les frais de déménagement et de mobilier dont on était allé copier le modèle à Bruxelles, au Cabinet des Estampes.

« Cependant, précise alors *La Patrie*, aucune exhibition de gravures ne fut faite, sauf quelques semaines avant l'exposition d'Art Ancien, ouverte à Gruuthuse en 1905. Pendant le cours de cette exposition les locaux, affectés à la collection Steinmetz, ou plus exactement aux chevalets destinés à la recevoir, furent occupés par les collections artistiques, qui y sont restées (en partie).

Et le *Journal de Bruges* d'ajouter : « L'admirable collection fut littéralement oubliée... à tel point qu'en 1907 les organisateurs de l'Exposition de la Toison d'Or ignorant nos ressources, allèrent emprunter à Paris et à Amsterdam des pièces rares qui figuraient dans les portefeuilles légués par M. Steinmetz ».

En 1909 le Baron A. van Zuylen, exprime le même reproche dans nos *Annales*, ajoutant : « Il est regrettable qu'on ait laissé ce trésor si longtemps dans l'oubli. » L'appel cette fois a porté; l'administration s'en remet aux lumières de Henri Hymans, ancien conservateur de la Bibliothèque Royale qui établit un catalogue sommaire et en avril 1910 « *Kunst-kroniek* », de Henri De Zeine annonce la nouvelle en ces termes : « A partir du mois de mai prochain, le public sera admis à visiter la collection de gravures, classées avec autant de goût que de compétence par M. Henri Hymans. Elles occupent tout le rez-de-chaussée de l'hôtel Arents de Beerteghem ».

Pour un espace aussi limité le choix était forcément restreint. C'est ce que comprit M. l'échevin Viérin, qui après la première guerre mondiale prit l'affaire en mains et décida d'affecter tout l'immeuble à cette fin³. Il confia les soins d'aménagement à Mr. Reckelbus, qui s'acquitta fort bien de cette tâche. L'inauguration officielle eut lieu le 14 août 1926 et Bruges compta un musée de plus ... pour dix ans.

³ La première idée fut d'organiser une Exposition dans les Salles des Halles.

En effet en 1936, Steinmetz dut céder le pas à Frank Brangwyn son compatriote, bon peintre mais surtout illustre graveur, aussi fervent que lui de Bruges où il est né en 1867, qui a légué une part importante de son œuvre à sa ville natale, à condition de lui assurer un logement convenable.

La seconde guerre mondiale eut raison de cette clause : le logement fut affecté aux bureaux utilitaires des services de Ravitaillement et abrite à présent les auditoires du Collège d'Europe, encore décorés de quelques spécimens de l'art puissant et mouvementé de Frank Brangwyn.

Quant à la collection de gravures, depuis l'été dernier on en expose dans les vitrines du Musée Communal quelques exemplaires classés par écoles dans une alternance suivie à un rythme régulier.

Cependant la solution n'est pas là. Le problème à résoudre reste entier. L'exposition des gravures en 1943, sous les yeux et avec les encouragements de l'occupant, ajoute un intermède — propitiatoire? dans cette longue suite de ... mésaventures. Un concitoyen en prit l'initiative, plus soucieux peut-être de mettre en évidence sa personne que la collection qu'il fit sortir des oubliettes. Ce fut cependant, il faut le reconnaître, bien ordonné, savamment orchestré. Sept salles du Musée, vides de leurs tableaux, offrirent une excellente synthèse du trésor méconnu. La presse emboucha la trompette de la renommée, il parut nombre d'articles abondamment illustrés de reproductions de dessins sortis des portefeuilles : de Raphael, Jordaens et Van Dyck, M. Ingres et quelques vedettes brugeoises Gaeremyn, Suvée, Odevaere. Le tout placé sous le signe allemand et ramené à des fins politiques.

Au lendemain de cette apothéose, on voulut faire davantage, se mettre résolument à l'œuvre et un conservateur fut nommé en avril 1944, poste qu'il dut résigner quelques mois après, quand tout rentra dans l'ordre, et... la collection dans l'oubli.

Il eut cependant le temps de rédiger un mémoire que nous avons sous les yeux, mettant l'accent sur l'impérieuse nécessité de constituer avant toutes choses... un inventaire et un catalogue méthodique de ce précieux dépôt.

Il y a beau temps qu'on en parle : tour à tour M. Claeys,

bibliothécaire de la ville, M. Copman conservateur du Musée, M. Henri Hymans y ont mis la main, guidés par les notes personnelles de John Steinmetz. Interventions sporadiques menées sans persévérance.

Établir l'inventaire de 14.000 gravures représente un immense travail, disait déjà en 1901 M. le bourgmestre Visart. « Sans doute, mais combien nécessaire » rétorquait M. Termote !

On n'alla pas plus avant et quelques mois plus tard « *La Patrie* » constatait avec amertume : « L'air de Bruges ne semble pas propice à l'éclosion des catalogues, qu'il s'agisse de bibliothèques ou de Musées ». Vérité toujours permanente dans notre bonne ville. Cinquante ans ont passé et l'absence de catalogues est toujours aussi aiguë. A cette même époque d'aucuns se sont déjà rendu compte de l'erreur initiale commise en délogeant la collection de la bibliothèque où sont demeurés, faisant partie du même un lot important d'ouvrages sur la gravure.

« Le choix d'un nouveau local s'impose », affirmait « *La Patrie* » en 1907, ajoutant : « même, croyons-nous, il a été question de la maison joignant la Bibliothèque et appartenant déjà à la ville ». Et elle concluait : « L'idée d'installer à cet endroit la collection Steinmetz nous semblerait heureuse. Partout en effet le Musée des Estampes est une annexe à la Bibliothèque ».

L'immeuble en effet fut restauré à cette fin, et agrandi d'une salle spacieuse supportée par l'élégante colonnade à l'entrée de la rue Espagnole.

La guerre, une fois de plus, contraria ces bonnes intentions : les pompiers prirent possession de l'immeuble destiné à recevoir la collection de gravures. Cependant l'idée est en marche, des promesses ont été faites, apportant une lueur d'espoir. Il y a déjà deux ans on signalait que l'État doit élever au Zand un vaste bâtiment destiné à héberger ses différents services. On ajoutait : « L'immeuble en question doit être achevé au plus tard en 1952. L'Administration est virtuellement d'accord avec l'État pour que, aux frais de la Ville, une aîle soit ajoutée en vue d'y héberger notre service d'incendie. De ce fait les locaux de la place Van Eyck

deviendront disponibles. Cela permettra d'y installer le Cabinet des Estampes sous la surveillance du Bibliothécaire ... »

Acceptons-en l'augure, répétant après Paul Valéry :

« Tout peut naître ici-bas d'une attente infinie ».

F. STEINMETZ.

Boekbespreking

D. F. ROMMEL, *Indices op het Woordenboek der Toponymie van Westelijk Vlaanderen, Vlaams Artesië, Het Land van den Hoek, de graafschappen Guines en Boulogne, en een gedeelte van het graafschap Ponthieu door wijlen Karel de Flou*. Steenbrugge, Sint Pietersabdij, 1953. In-8°, XX + 397 blz.

Het was K. Huysmans die in 1928 op de K. de Flou-Hulde, nadrukkelijk de wens uitsprak dat de jubilaris zijn Woordenboek spoedig mocht bekronen met een synthese. Aan die nadrukkelijke wens is de Flou in zijn antwoord op K. Huysmans stilzwijgend voorbijgegaan; ook later heeft hij geen aanstalten gemaakt om die synthese op te stellen. Voor wie K. de Flou, vooral in zijn laatste levensjaren gekend heeft, zal dat geen verwondering wekken. Een synthese, zoals K. Huysmans zich die voorstelde, en die de quintessens van ruim een halve eeuw toponymische arbeid in een wetenschappelijk systeem zou ordenen, zo een synthese, zou en kon niet meer uit de bejaarde pen van de Flou vloeien. Ware hem de tijd gegund geweest, hij zou ongetwijfeld „iets” gedaan hebben, maar dan zou dat meer de memoires van een noeste zanter geweest zijn dan de synthese van een wetenschappelijke bouwer; de Flou zou belangwekkende bladzijden hebben gegeven, vol levenservaring, met waarschuwingen over haastig getheoretiseer, raadgevingen over opsporen van bronnen, opmerkingen en beschouwingen allerhande, iets wat, als het geluk mee wilde, had kunnen uitgroeien tot een soort geestelijk testament van de vergrijsde toponymist, maar zeker niet iets waarin de hoofdlijnen van de wetenschap zouden zijn uitgestippeld, noch de problematiek van het onderwerp uiteengezet, noch de structurele grondslag gelegd voor verdere en uitgebreidere studie. De Flou was door het patiëntiewerk van zijn Woordenboek sedert te lange jaren aan het analytische detail gebonden geweest en was er ten slotte zo zeer in opgegaan dat hij de werkelijke zin en het bezielende betrouwen in de wetenschappelijke synthese was kwijtgeraakt. Wat hij in zijn verslag over de toponymie van Westelijk Vlaanderen in 1921 in verband met het aanvullende deel

van zijn Woordenboek schreef, bevestigt dat ten overvloede; de topografische benamingen, de oude en middeleeuwse geografie, de stamwoorden van de toponiemen, woordverklaringen, historische nota's, folklore en spellingstelsels, die hij daar als de bestanddelen van zijn Inleiding opnoemt, volgen elkaar in dat verslag op zonder blijkbaar orde. Afgezien van het strikt-persoonlijke dat de Flou zou hebben gegeven, en dat wellicht belangrijker voor de geschiedenis van het Woordenboek dan voor de wetenschap van de toponymie ware geweest, zouden, alles wel beschouwd, de registers eigenlijk het kostbaarste deel van die Inleiding geweest zijn. Die registers zouden ten andere niet zeer talrijk zijn; in zijn verslag noemt hij, afgezien van de lijst der bronnen, eigenlijk slechts een enkel register, dat „der stamwoorden en hun verbindingen hetzij als eerste of tweede lid der benamingen”. Uit de gesprekken die ik met de Flou over dat punt had, bleek duidelijk dat het niet in zijn bedoeling lag er andere bij te voegen. Ik herinner mij nog goed dat, toen in een gesprek over zijn Verslag van 1921, de „tafels” ter spraak kwamen, hij deed opmerken dat, alles goed overwogen, de arbeid aan de registers de moeite niet zou lonen. Hij zag blijkbaar tegen het geestesslopende werk op; hij liet zich echter toch overhalen om de toekomst te vrijwaren, en bewaarde sedertdien de steekkaartjes die afgedrukt waren, als mogelijk materiaal voor het vormen van registers. Hij scheen er namelijk voor te vinden te zijn een register in overweging te nemen van de toponiemen naar de chronologische orde van hun eerste vermelding in de bronnen, ten minste tot in de XIIIe of XIVE eeuw. Daarvan is later niets in huis gekomen.

Het vergt inderdaad een buitengewone opofferingsgezindheid om op een reuzenwerk als het Woordenboek registers samen te stellen, niet alleen opofferingsgezindheid, maar taai uithoudingsvermogen gepaard met inzicht en begrip voor de doelmatige gebruikbaarheid van het te bereiken resultaat. Het benedictijnenwerk, waartegen de oude de Flou opzag, is in de abdij van Steenbrugge door dom Floribertus Rommel tot een goed einde gebracht. De „Indices” zijn daar het tastbare bewijs van.

Het spreekt van zelf dat die „Indices” niet beogen te zijn wat de Flou zelf er van zou gemaakt hebben; zo komt er het register niet in voor van de stamwoorden en hun verbindingen, waar de Flou in zijn verslag uitdrukkelijk van gewaagt; zo komt er evenmin de chronologische lijst in voor van de oudste vermeldingen van de plaatsnamen die de Flou in overweging had genomen. Het standpunt waarop de samensteller zich geplaatst heeft, is hoofdzakelijk dat van de plaatselijke geschiedschrijving. Het zogenaamde toponymisch register dat

met zijn 287 blz. meer dan de twee derden van de gehele uitgave beslaat, groepeerde inderdaad de toponiemen van de Flou naar de gemeenten, soms naar de wijken, maar dan steeds met een verwijzing onder de gemeente, naar de behandelde wijken. Het zou goed geweest zijn, had de samensteller bij de betroffene gemeenten een verwijzing gevoegd naar de lijst van de kloosters en abdijen van bijlage II, want in die lijst wordt verwezen naar plaatsen van het Woordenboek, die bij de gemeente waar het klooster of de abdij gelegen is, niet voorkomen en ook niet moesten voorkomen. Bovendien ware de aanduiding van de provincie of het departement waarin de gemeente gelegen is, vooral voor niet-gespecialiseerde raadplegers, wellicht niet geheel overbodig geweest.

De opgaven geschieden onder de vorm van verwijzingen naar deel en kolom, zodat het geheel het gebruikelijke uitzicht heeft van kolommen vol cijfers. Aan het onvermijdelijke euvel waarvan ieder soortgelijke index lijdt, werd zoveel mogelijk verholpen door de verwijzingen naar de eigenlijke toponiemen te scheiden van die naar zgn. afhankelijkheden, d.i. namen van plaatsen die niet in de betroffene gemeente gelegen zijn doch ermede in betrekking staan, verder naar de persoonsnamen afgeleid van de gemeentenamen of betrekking hebbende op inwoners van de gemeente, naar de historische aantekeningen, de folklore en de etymologie. Voor de plaatselijke navorser geeft het toponymische register werkelijk alles wat maar kan verlangd worden. Het is blijkbaar het troetelkind van de bewerker geweest.

Het taalkundige register dat op het toponymische volgt, heeft niet de betekenis gekregen die de Flou er blijkens zijn verslag en zijn taalkundige belangstelling aan zou hebben gegeven. Dat was ook niet te doen, want in de mening van de Flou moest dat register tal van persoonlijke opmerkingen en bevindingen bevatten, die hij in het Woordenboek niet wilde of niet kon plaatsen. De samensteller heeft zich dan ook verplicht gezien in dat taalkundig register alle gegevens uit het Woordenboek op te nemen die enigszins met de taalkunde verband houden. Het betrekkelijk geringe aantal gegevens heeft hem bovendien toegelaten hier, behalve de bronverwijzing, ook een toelichtingswoord te geven; het is alleen maar jammer dat hij dat niet voor alle rubrieken heeft gedaan. Dat zou hem misschien er toe geleid hebben om zekere rubrieken samen te voegen en om onderscheidingen te vermijden, waarvan de gegrondheid niet duidelijk is, en die hem bovendien bij de rangschikking veel kopbrekens moeten hebben veroorzaakt. Zo is het mij niet duidelijk welke fundamentele onderscheiding moet gemaakt worden tussen het zgn. Verfranst

Vlaams (rubriek 8) en de verandering in Fransche namen (rubriek 13); het schijnt mij toe dat een vorm als l'Acree uit Akker die onder rubriek 8 geplaatst wordt, niet fundamenteel afwijkt van een vorm als Au Vêrain uit Overhem, die onder rubriek 13 voorkomt.

Langs een andere kant, zoekt men tevergeefs naar rubrieken die van taalkundig standpunt niet zonder belang zijn, zoals die van de latijnse vormen van de plaatsnamen; om verscheidene redenen verdienen die latijnse vormen een behandeling, want in vele gevallen zijn zij het vertrekpunt van de moderne Franse vormen van vele plaatsnamen, en in andere gevallen kunnen zij de vroegste namen helpen toelichten.

Het derde register, het zgn. heemkundig register, bevat talrijke en uiteenlopende rubrieken die gaan van de geologie over de iconografie, de geschiedenis en de folklore, naar het godsdienstige leven, het recht, de instellingen, de kunsten en het sociaal-economisch leven, met een woord, over alles wat niet tot de taalkunde behoort. De uitwerking van de verschillende rubrieken van dat register is zeer ongelijk. In de meeste rubrieken wordt genoeg genomen met de bronverwijzingen, in sommige wordt bovendien de naam van de betroffene plaats aangegeven. Een enkele rubriek wordt uitvoerig bewerkt; het is die van de heiligenverering, waarin niet alleen de heiligen ieder afzonderlijk opgenomen zijn, maar bovendien meestal de afwijkende vormen van de naam aangegeven worden. Het zou een model geweest zijn, ware het mogelijk geweest bij zekere trefwoorden, zoals Maria, Petrus en Jan, de ellenlange reeks verwijzingen op een of ander wijze te vermijden. Maar vooral had men in bepaalde rubrieken zonder bezwaar de plaatsnaam kunnen invoegen: dat is het geval met de betrekkelijk talrijke rubrieken die slechts een paar verwijzingen bevatten en waar de toevoeging geen vermeerdering van de drukruimte voor gevolg zou gehad hebben. Zelfs mag men zich afvragen of de paar bladzijden die een uitwerking van alle, zonet van de meeste rubrieken van dat register zou geleverd hebben, niet meer dan gerechtvaardigd waren. Een tiental bladzijden zouden volstaan hebben om het heemkundig register een meer sprekend karakter te geven, wat er de bruikbaarheid van ongemeen zou verhoogd hebben.

Na het heemkundige register komen een vijftal bijlagen, waaraan men verwonderd is de titel aanhangsel te zien geven. De eerste van die bijlagen groepeerd onder de titel „Merkwaardigheden” aantekeningen van allerlei aard, die de samensteller blijkbaar in geen van de talrijke rubrieken van een der drie registers wist onder te brengen. Uiteraard is de keus van die Merkwaaardigheden niet vrij te pleiten van willekeur, want wat voor de ene merkwaaardig is, zal het niet noodzakelijk

voor een ander zijn. Men moet die willekeur op de koop nemen, en het zou onbillijk zijn er de samensteller een verwijt van te maken. Het zal wel aan een persoonlijke en begrijpelijke voorliefde van de samensteller te wijten zijn dat hij als tweede bijlage de lijst geeft van de abdijen en kloosters die in het Woordenboek vermeld worden. Hij heeft zich ten andere de moeite getroost om ze naar vermogen te identificeren. De overige bijlagen bevatten de lijst der landstreken, die van de oude in onbruik geraakte gemeentenamen, en eindelijk die van de voornaamste in het Woordenboek niet geïdentificeerde plaatsnamen. Van de drie bijlagen is de laatste de belangrijkste, zij toont aan hoe gering het aantal plaatsnamen is die de Flou niet heeft weten thuis te wijzen, en legt eens te meer getuigenis af van de kunde en ervarenheid van de grootmeester der Vlaamse toponymie.

Alles in alles zijn de Indices een waardige bekroning van het monumentale Woordenboek. De steun die de Universitaire Stichting van België aan de publicatie heeft verleend, was meer dan verdiend, en het was vanwege de Kon. Vlaamse Academie voor Taal en Letterkunde een daad van eenvoudige rechtvaardigheid de Indices onder haar uitgaven te hebben opgenomen. De schatkamer waar de Flou de vrucht van meer dan een halve eeuw noeste arbeid heeft bijeengebracht en opgestapeld, heeft nu eindelijk een sleutel gekregen, die haar voor allen openstelt, en zonder dewelke voortaan geen plaatselijke navorser, geen toponymist en geen liefhebber van oudheden het zal kunnen stellen. Niet alleen een bekroning, maar de onmisbare voltooiing van het Woordenboek is het, wat hier tot stand gebracht werd. Dom Floribertus Rommel en de St. Pietersabdij van Steenbrugge mogen trots op hun werk zijn.

EG. I. STRUBBE.

Kroniek

(Afgesloten op 15 September 1953)

Geschiedenis van West-Vlaanderen.

Jonkheer A. Merghelynck te Ieper en Wulveringem herdacht
(Zaterdag, 13 Juni 1953).

Zoals aangekondigd in de vorige kroniek werd de bekende historicus en mecenas Arthur Merghelynck in beide plaatsen plechtig herdacht. Talrijke leden van de twee door A. Merghelynck begunstigde Academies, namelijk de Koninklijke Vlaamse Academie en de Franstalige waren op het herdenkingsfeest aanwezig. Men noteerde ook de aanwezigheid van talrijke leden van het Comité Flamand de France, genootschap dat ook dit jaar zijn honderdjarig jubileum herdent. De conservator van het Merghelynck-Museum van Ieper, de hr van Renynghe de Voxvrie, gaf een degelijk overzicht van het werk dat door de gevierde gepresteerd werd. Hij bracht ook hulde aan het Comité Flamand en wees op de nauwe banden die de Vlamingen van beide zijden van de staatsgrenzen verbinden. De hr V. Tourneur vestigde in het bijzonder de aandacht op de zeer merkwaardige documentatie die in het zogenaamde „Merghelynckfonds” geborgen is. Ten slotte werd nog het woord gevoerd door de hr Harmel, minister van Openbaar Onderwijs en door Mgr Detrez, de voorzitter van het Comité Flamand. Deze Academische zitting werd gevolgd door een plechtige ontvangst door het Iepers gemeentebestuur in de beroemde Halle. Na de lunch, waar o.m. de hulpbisschop van Rijsel, Mgr Dupont, een zoon van Frans-Vlaanderen, het woord nam, werd de heerlijke Ieperse kathedraal bezocht. De Merghelynck-herdenking werd besloten in het kasteel Beauvoorde te Wulveringem. De genodigden werden er verwelkomd door de hr J. Kuypers, voorzitter van de Vlaamse Academie.

Ons genootschap sluit zich graag aan bij de hulde, die aan jonkheer A. Merghelynck werd betuigd en durft de hoop uitspreken, dat het Merghelynck Museum van Ieper, hersteld in zijn vroegere luister, weldra wederom toegankelijk zal gesteld worden.

Het 35^e Congres van het Verbond der Geschiedkundige en Oudheidkundige Kringen van België.

Naar aanleiding van de 50e verjaring van de stichting van de Geschied- en Oudheidkundige kring van Kortrijk, werd in deze stad, op 26 tot 30 Juli 1953, het tweejaarlijks Congres gehouden van de federatie der aanverwante kringen van België. Bij het overlezen van de lijst van de instellingen en verenigingen, die een speciale vertegenwoordiging naar dit congres gestuurd hadden, valt het op dat weinig verenigingen uit Vlaams-België eraan gehouden hadden een afvaardiging te sturen. Nauwelijks vijf op de een-en-twintig die vertegenwoordigd waren! Brugge en Gent (de Universiteitsstad!) ontbreken. Wellicht een vingerwijzing voor de organisatie van de volgende congressen. Of dient de formule van die congressen gewijzigd te worden? Die onevenwichtigheid die we vaststellen, blijkt ook uit de taal, waarin de mededelingen gedaan werden: Op de 56 lezingen, die het programma voorzag, worden er enkel 21 in het nederlands gehouden!

Het eerstvolgend congres zal, hopen wij, meer representatief zijn van de in ons land steeds aangroeiende belangstelling voor de geschiedenis en de oudheidkunde.

Hier volgen de titels van de lezingen — met de auteursnamen — die op het Congres gehouden werden, en die onderwerpen behandelen, tot de geschiedenis of oudheidkunde van Vlaanderen behorend:

- Le nom de Courtrai (V. Tourneur).
- Overzicht van de geschiedenis van de stad Kortrijk (E. Sabbe).
- Notes sur la préhistoire et la protohistoire de la Belgique Occidentale (J. Baudet).
- Quelques trouvailles gallo-romaines à Courtrai (J. Viérin).
- Fouilles récentes à Tournai et dans le Tournaisis (M. Amand).
- Les fouilles archéologiques de Wervicq (J. Carpentier).
- L'origine de la population d'Arras aux XIIe et XIIIe siècles d'après les noms de personnes (Lestocquoy).
- Notes sur quelques anciens noms de famille d'Arras (R. Berger).
- Notes sur les chanceliers de Noyon-Tournai (N. Huyghebaert).
- Les sceaux de la prévôté Saint-Amand à Courtrai (J. Jadot).
- La numismatique Courtraisienne (M. Hoc).
- L'Abbaye des Dunes (R. Lemaire).
- De figuur van Filips van den Elzas (H. Van Werveke).
- Het aandeel van de Ieperlingen in de woluitvoer langs de haven van Boston tussen 1287 en 1327 (O. Mus).

- Het Brugse spotevangelie op de nederlaag der Fransen te Kortrijk in 1302 (J.-M. Desmet).
- De West-Vlaamse poortersboeken (J. Verbeemen).
- Les Anabaptistes dans les Pays-Bas méridionaux au début du règne de Philippe II (1555-1567) (A. Verheyden).
- Aard en karakter der xvie eeuwse vervolgingen in de Nederlanden (A. Verheyden).
- Erasme, chanoine de Courtrai (D. Van Damme).
- De oorlogen tussen Keizer Karel en Hendrik II in het Kortrijkse (J. Bertelee).
- Mislukte pogingen tot hervorming in de abdij van Mesen (xvie-xviie eeuw) (N. Huyghebaert).
- Les grandes étapes de la peinture gothique en Belgique (J. Philippe).
- De Van Dyck uit de Lieve Vrouwkerk te Kortrijk (F. Van Molle).
- La musique en Flandre aux xvme et xvime siècles (S. Clerckx-Lejeune).
- Volkse devoties in het Brugse (M. Van Coppenolle).
- De keizerlijke catechismus in Oost- en West-Vlaanderen (C. de Clercq).
- Onuitgegeven bronnen over de verscheidene ontwerpen van het kanaal van Bossuit (Schelde-Leie) (J. de Bethune).
- Note inédite sur la crise de l'industrie linière (1845-1848) (J. de Bethune).
- Burgemeester Reynaert en de ontwikkeling der stad Kortrijk (J. De Meyere).

In de loop van de congresdagen, werden enkele uitstappen voorzien. Een naar de belangrijkste plaatsen van de Leievallei, een naar Menen, Wervik, Ieper, Lo, Veurne en de puinen van de Duinenabdij te Koksijde.

Bernardus' VIIIe Eeuwfeest in Vlaanderen herdacht.

In 1153 overleed in de abdij van Clairvaux, de beroemde heilige abt Bernardus, de grote propugnator van de orde van Cîteaux. Dit Bernardus-jubilé heeft aanleiding gegeven tot menig nieuwe studie en ook tot allerhande plechtigheden en studiedagen. We verwijzen in het bijzonder naar het speciaal Bernardus-nummer, dat het zo degelijk tijdschrift „Cîteaux in de Nederlanden” in September 1953 liet verschijnen. De aldaar gegeven mededelingen en kroniek geven een merkwaardig overzicht van dit Bernardus-jaar. Vlaanderen, dat minstens tweemaal door Bernardus bezocht en doorkruist werd, heeft zijn aandeel gehad in deze herdenking. Op 15 Augustus, feest van O. L. Vrouw Hemelvaart, patroonfeest van de orde van Cîteaux, werd in het puin van de abdijkerk

van Duinen te Koksijde een godsdienstige plechtigheid gehouden, gecelebreerd door de bisschop van Brugge, Mgr De Smedt. In zijn aanspraak wees de kerkvoogd op de innige banden die de vermaarde Duinenabdij verbond met de gewierde heilige. Ook te Clairmarais (bij St. Omaars), waar destijds ook een cisterciënzerabdij bestond, werd een dergelijke plechtigheid gehouden op de plaats waar vroeger de abdijkerk stond. Dit op 16 Augustus. Daar werd de plechtigheid bijgewoond door de bisschop van Arras. Kort nadien werd in de cisterciënzerabdij van Sint-Sixtus te West-Vleteren de grote abt van Clairvaux herdacht. Dit door een religieuze plechtigheid, en een academische zitting, waar o.m. Dom Dumon van de benediktijnerabdij van St Pieters te Steenbrugge handelde over de invloed van Bernardus op de vroomheid der Nederlanden.

Het „Comité Flamand de France” honderd jaar oud (1853-1953).

Als reactie op het besluit van de Academische raad van het Département du Nord, waarbij het onderwijs in de Vlaamse taal in de scholen van Frans-Vlaanderen verboden werd, ontstond op 10 April 1853 het „Comité Flamand de France”. Het stelde zich als eerste doel de Vlaamse taal in de Westhoek te beoefenen. Weldra maakte het Comité moeilijkheden door en zag zich verplicht een zuiver geschieden- en oudheidkundig genootschap te worden. Buiten het Comité om werd door de leden, die getrouw gebleven waren aan het eerste doel dat het Comité bij zijn stichting beoogde, de beoefening en de verdediging van de eigen taal voort ter hart genomen. Het Comité heeft gedurende de honderd jaren van zijn bestaan ongetwijfeld flink werk gepresteerd op gebied van geschiedkunde en oudheidkunde en ons Genootschap houdt er ten zeerste aan bij het jubileren van het honderdjarig Comité zijn hulde aan te bieden. Het drukt er echter zijn spijt over uit, dat bij de jubileumvieringen te Ieper en te Wulveringem, die taal tot wier verdediging het Comité destijds gesticht werd, niet éénmaal door een van de leden gesproken werd. De geschiedenis van dit Comité — zoals het gevat werd uiteengezet op de 6e Frans-Vlaamse Cultuurdag te Waregem, op 14 September ll. — is een stuk geschiedenis van Vlaanderen, dat zeker in onze kroniek diende genoteerd te worden.

Alexander Rodenbach te Rumbekke gestandbeeld (Zondag, 21 Juni 1953).

Op 21 Juni ll. werd te Rumbekke het standbeeld onthuld van Alexander Rodenbach, de blinde Belgische Staatsman

en Burgemeester van Rumbeke. Geboren te Roeselare in 1786, behoorde hij tot de bekende Rodenbachstam, waarvan menig lid in de politiek en in de literatuur naam gemaakt heeft. Alexander zelf muntte uit door de politieke rol die hij vervulde bij de aanvang van de Belgische onafhankelijkheid (hij was lid van het Nationaal Congres en van het Parlement (1831-1868), vooral echter door zijn grote toewijding aan de belangen van blinden en doofstommen. Volslagen blind vanaf zijn elfde jaar, heeft hij ten eerste het lot van de blinden ter hart genomen en menige studie gewijd aan het vraagstuk van de blinden en doofstommen. Gedurende 25 jaar bestuurde hij als burgemeester de gemeente Rumbeke. Op de Academische zitting, die op 21 Juni te Rumbeke gehouden werd, voerde o.m. het woord Prof. Fr. Baur, die samen met de blinde Rodenbach, de familie Rodenbach huldigde. Ten slotte dient er op gewezen dat de Rodenbachhulde vooral te danken is aan de bekende historicus van Rumbeke, de hr. Jozef Delbaere.

J. D. C.

Onze leden in het buitenland.

Ons medelid Prof. Dr. J. A. van Houtte hield in Februari en Maart jl., in het kader van het Nederlands-Belgisch cultureel accoord, aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen een leergang over de Geschiedenis van België sedert 1585, en begin Mei jl., in het kader van het Italiaans-Belgisch cultureel accoord, aan de Universiteit van Pisa, gastcolleges over „Le relazioni commerciali tra l'Italia e la Fiandra nel Medio Evo”.

Plaatselijke Geschiedenis.

Drie Westvlaamse gemeenten zullen weldra een geschiedkundige monografie rijker zijn. Voor het einde van 1953 wordt inderdaad het verschijnen aangekondigd van :

- *Uit het verleden van Kortemark*, door de gemeentesecretaris M. Verhaeghe. Voorintekenprijs : 80 fr.
- *De gemeente Oostkamp*, door burgemeester G. Claeys en Dr. A. Janssens de Bisthoven. Prijs 75 fr.
- *Histoire d'une Châtellenie en Flandre. Les Seigneurs et Dames de Warneston*, door P. de Simpel, ere-notaris te Waasten. Prijs 195 Fr.

Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis van West-Vlaanderen.

Het portret in de oude Nederlanden.

Het wordt stilaan een traditie van het Stedelijk Museum te Brugge buitengewone tentoonstellingen van Vlaamse kunstwerken in te richten. In de loop van de zomer (27 Juni — 31 Augustus) kwam een verzameling Nederlandse portretten aan de beurt. De opzet ging uit van het Ministerie van Onderwijs. De tentoonstelling omvatte zowel Noordnederlandse als Zuidnederlandse meesters — de eerstgenoemden kregen zelfs het leeuwendeel — en groepeerde niet minder dan 123 stukken van meer dan vijftig meesters. In de rijk geïllustreerde catalogus vindt men de beschrijving van deze merkwaardige verzameling.

Tentoonstelling van Gewijde Kunst te Kortrijk (21 Juli—13 Augustus 1953).

Ter gelegenheid van het Congres van Kortrijk, hierboven vermeld, werd aldaar een tentoonstelling ingericht gewijd aan de kerkelijke kunstschaten van deze stad. Van het eerste opzet een tentoonstelling te organiseren van kerkelijke kunstschaten van het gewest Kortrijk, moest afgezien worden, daar o.m. de onontbeerlijke documenten over het gild van de Kortrijkse edelsmeden door de jongste oorlogsomstandigheden zoek geraakt zijn. Niettemin wisten de inrichters, waaronder voornamelijk E. H. A. Deschrevel dient genoemd, een merkwaardige verzameling kunstschaten uit de kerken en kloosters van Kortrijk ten toon te stellen. De meer dan 170 voorwerpen werden met veel smaak geschikt in een van de ruime zalen van de kostschool van de Zusters van Liefde (Fort). Een degelijke catalogus vergemakkelijkte niet enkel het bezoek van deze tentoonstelling, maar stelt ons een blijvende getuigenis ter hand van het vele mooie, op gebied van borduurwerk, edelsmeedwerk en schilderkunst, dat in Kortrijk te bewonderen valt. Op het einde van deze catalogus vindt men nog een rijke documentatie in verband met het betwist auteurschap van de Kruisoprichting uit de Lieve Vrouwekerk van Kortrijk (A. Van Dyck) alsook een stamboom van de bekende Kortrijkse Mecenassen, kanunniken Braye en De Meulenaere.

Boekenschouw

voor de

Geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en de provincie West-Vlaanderen

(1 Juli 1952 — 30 Juni 1953)

Voor de regels, die bij de samenstelling van deze Boekenschouw werden gevolgd, zie *Hand. Em. LXXXVIII* (1951), p. 172.

Aan onderhavige Boekenschouw verleenden hun medewerking : D. Cracco, Z. E. H. J. De Cuyper, Z. E. H. C. Denorme, dr. J. De Smet, drs. L. Devliegheer, Dom N. Huyghebaert, dr. A. Janssens de Bisthoven, O. Mus, Dom A. Pil, A. Schouteet, H. Stalpaert, prof. mr. E. I. Strubbe, J. Vandamme, D. Verstraete, Z. E. H. A. Viaene en dr. J. Marechal aan wie de leiding werd toevertrouwd.

I. HULPWETENSCHAPPEN

I. HANDLEIDING — BOEKENSCHOUW

- 1 J. Waquet, *Recueil des chartes de l'abbaye de Clairvaux. XIIe siècle*. 1e afl. Troyes, 1950. In 4°, 80 blz.
Onze Vlaamse Cisterciënzerabdijen hadden Clairvaux als moeder-abdij.
- 2 J. Buntinx, I. G. *De Bels en zijn „Handboek voor de Meetkundige - Schatter” (1743)*. — *Hand. Em. LXXXIX* (1952), 152-157.
- 3 E. Dekkers, *De bibliotheek van de Sint-Pietersabdij te Steenbrugge*. — *De Bibliotheekgids, XXIX* (1953), 4-6.
- 4 A. De Ridder (samengesteld door —), *Vlaamse Kunst*. Brussel, Afzonderlijke uitgave van K V A B. Sch. K., 1952. In 4°, 318 blz. (5-6 : woord vooraf; 7-214 : platen; 214-318 tekst).
Bevat bio-bibliografische nota's betreffende de kunstenaars van de plastische kunsten, leden van de K V A B, klasse der Schone Kunsten. Reproducties van een keus hunner werken hoofdzakelijk uit de laatste tien jaren. Zijn hier in 't bijzonder te vermelden : C. Permeke (1886-1952) en Huib. Hoste (geb. 1881).

- 5 *Het Portret in de Oude Nederlanden. Stedelijk Museum, Brugge, 27 juni — 31 Augustus 1953.* Brussel, 1953. In 8°, 92 blz. + 123 ill.

Met *Woord vooraf* van E. Langui, *Het Vlaams portret in de XVe en XVIe eeuw* door Paul Fierens en *Het portret in de noordelijke Nederlanden* door A. B. De Vries. Bestaat ook in het Frans.

- 6 X., *Catalogus van het werk van J. Ryelandt.* — WV. I (1952), 210-213.

2. OUDSCHRIFTKUNDE — OORKONDENLEER
TIJDREKENKUNDE — WAPENKUNDE

- 7 A. Schouteet, *De invoering van de Gregoriaanse kalender te Brugge.* — Hand. Em. LXXXIX (1952), 136-145.

- 8 A. Bruggeman, *Het wapen van Beveren-aan-de-Leie.* — GOK Hand. XXII (1946-48), 324-325.

3. AARDRIJKSKUNDE — PLAATSNAAMKUNDE
VOORGESCHIEDENIS — VOLKS- EN TAALKUNDE

- 9 J. Dhondt, *Note sur l'origine de la frontière linguistique.* — L'Antiquité classique, XXI (1952), 107-122.

- 10 A. Pasture, *Géographie paroissiale du diocèse de Tournai à la fin du XVIIe siècle.* — Fédération arch. et hist. de Belgique, Annales du XXXIIIe Congrès (Tournai, 1949), II (Tournai, 1951), 492-500.

Ontleding van een register opgemaakt in 1690 en bewaard in het archief van de kathedraal van Doornik. Betreft o. a. de dekenijen Tourcoing, Helkijn, Kortrijk en Wervik.

- 11 E. Kesteloot, *De Broeken van de IJzer, inzonderheid deze van de Blankaart.* — Natuurwetenschappelijk Tijdschrift, 34 (1952), 144-158.

- 12 M. Steel & J. Vandevre, *Afwateringsproblemen te Eeklo zeshonderd jaar geleden.* — Jaarboek van het Heemkundig Genootschap van het Meetjesland, III (1951), 131-137.

- 13 G. De Smet, *De Ontginning van eigen Heidegronden door de abdij van Drongen in haar Drongengoed te Ursel in de eerste helft der 18^e eeuw.* — Jaarboek van het Heemkundig Genootschap van het Meetjesland, III (1951), 93-100.

- 14 G. T'Jonck, *Het Houtland van Veurne-Ambacht.* — Ten Bogaerde, II (1953), 47-54.

- 15 D. Verstraete, *Oude Wegen in het Meetjesland*. — Jaarboek van het Heemkundig Genootschap van het Meetjesland, I (1949), 49-57.
- 16 D. Verstraete, *Nog over Oude Wegen in het Meetjesland*. — Jaarboek van het Heemkundig Genootschap van het Meetjesland, II (1950), 13-20.
- 17 C. Verlinden, *Willem van Rubrouck, een vlaamse voorloper van Marco Polo*. — VG. XXXVII (1953), 342-351.
- 18 M. Gysseling, *Topografische terminologie in Nederlandstalige plaatsnamen*. — WT. XIII (1953), 182-184.
- 19 J. Noterdaeme, *Wainebrugge*. — B. LIV (1953), 62-66.
- 20 E. Tieleman, *De Naam Meetjesland*. — Jaarboek van het heemkundig Genootschap van het Meetjesland, I (1949), 29-42.
- 21 J. De Langhe, *Toponymica uit de kuststreek*. — B. LIV (1953), 118-119.
- 22 O. Lippens, *Voorhistorische Vondsten in het Meetjesland*. — Jaarboek van het Heemkundig Genootschap van het Meetjesland, III (1951), 113-119 ill.
- 23 H. Stalpaert, *Kleine kroniek van de folklore. Nieuwe boeken: Sprookje en volksboek*. — B. LIII (1952), 112-115.
Besprekingen: M. DE MEYER, *Het Vlaamse Sprookjesboek* (Antwerpen 1951) en L. DEBAENE, *De Nederlandse Volksboeken* (Antwerpen 1951).
- 24 K. C. Peeters, *De Schuttersgilden in Noord en Zuid*. — Vk. LIII (1952), 169-177.
- 25 W. G(iraldo), *[Folkloristische Kalender]*. — 't Beertje 1953, 2-25.
- 26 M. Cafmeyer, *Van de Wieg tot het graf. XIII. Uitveert*. — B. LIII (1952), 271-275.
- 27 A. M(ahieu), *Met den helm geboren*. — B. LIII (1952), 147-149.
Folklore uit de streek Dudzele-Westkapelle-Damme.
- 28 E. I. Strubbe, *Een raadsel op de verwantschap*. — B. LIII (1952), 246-248.
- 29 A. Bonneze, *Van den boer die een peter zocht voor zijn dertiende Kind*. — B. LIV (1953), 1-8.
Sprookje opgetekend te Stavele.

- 30 H. Stalpaert, *Van de boer die een peter zoekt voor zijn dertiende kind. Enkele aantekeningen.* — B. LIV (1953), 42-43.
- 31 O. Leys, *Onze doopnamen omstreeks 1300.* — B. LIII (1952), 13-21, 34-40, 60-66, 88-90, 220-225, 258-263.
- 32 A. M(ahieu), *Uit Pippei's Schooltijd.* — B. LIII (1952), 180-182.
Brugse folklore.
- 33 A. De Meester, *Oude biechtboekjes voor doofstommen.* — B. LIV (1953), 31-37 ill.
- 34 A. V(iaene), *Van een oud paternosterke: 's Avonds als ik slapen ga volgen mij veertien engelkes na.* — B. LIII (1952), 265-270.
- 35 E. I. Strubbe, *Een griezelige bekrachtigingsritus te Brugge in 1589.* — B. LIV (1953), 59-61.
- 36 A. V(iaene), *Dodendans in de processie te Menen 1596-1628.* — B. LIV (1953), 69-70.
- 37 A. Mahieu, *Zo vertelt moeder.* — B. LIV (1953), 97-102.
Volksvertelsels van Dudzele.
- 38 W. Giraldo, *Toverij en spokerij.* — B. LIII (1952), 178-180.
Wingene, St. Andries, St. Pieters, Varsenare, Keiem, Assebroek.
- 39 H. Stalpaert, *Liedeken of Straetenroep.* — 't Beertje, 1953, 64-66.
Straatroepen te Brugge, uit almanak van 1833.
- 40 H. Stalpaert, *Ieperse marktzangersliederen.* — B. LIV (1953), 83-90.
Catalogus van het fonds Lambin-Mathée te Ieper.
- 41 M. V(an) C(oppennolle), *Een Brugs Kinderlied: emigrantenlied uit 1843?* — B. LIV (1953), 103-104.
- 42 [E. I.] St(rubbe), *Brugse scheldwoorden uit de oude tijd.* — 't Beertje 1953, 58-60.
- 43 A. M(ahieu), *De zaadfooi.* — B. LIII (1952), 203-205, en 225-227.
- 44 A. V(iaene), *Mastklimming.* — B. LIV (1953), 121-125.
Vermeldingen in historische bronnen.
- 45 M. C(afmeyer), *Mevrouw de Bar'nesse.* — B. LIII (1952), 241-245.
Folklore en volksgebruiken.

- 46 V. Arickx, *Schape remedies van een Knesselaarse peerden-doktor uit 1832*. — B. LIII (1952), 248-254.
- 47 M. C (afmeyer), *De kuiper uit de Vijf Eemers*. — 't Beertje 1953, 33-46 ill.
Ambachtsgebruiken en- taal te Moerkerke.
- 48 J. Geldhof, *De schoenmakers van Izegem*. — B. LIII (1952), 103-111.
Gereedschap en vakwoorden; leesten maken; winkel en zijn gereedschap; schoen in de maak.
- 49 H. Stalpaert, *Oude uithangborden te Brugge*. — WV. I (1952), 179-182.
- 50 M. Van Coppenolle, *Een late herinnering aan de Blauwe Schuit, of de reliefsteen aan het St. Bonifatiusbrugske te Brugge*. — Vk. LIII (1952), 235-237.

4. GESLACHTKUNDE — LEVENSBERICHTEN

- 51 J. Ghyssaert en J. Soete, *Het voorgeslacht van Peter Benoit*. — Onze Stam (V) [bijlage aan Ons Heem X (1952)], 19-29, 73-76.
- 52 M. Baekelandt, *Leven en werken van P. Christianus Lupus*. — Augustiniana II (1952), 150-167.
Christiaan Dewulf of De Wolf, Augustijn, geb. te Ieper, 1611, professor in de godgeleerdheid te Leuven, † 1681.
- 53 L. Ceyskens, *P. Michaël Van Hecke op weg naar Rome*. — Augustiniana II (1952), 248-274; III (1953), 63-73.
P. Van Hecke, Augustijn, geboren te Watervliet 1620, gestorven 1687 te Rome, waar hij de 17 laatste jaren van zijn leven als professor aan de Sapienzia en consultor van het Heilig Officie doorbracht.
- 54 N. Huyghebaert, *Dom Nikolaas Baelde van Ieper, mislukt prelaat van Sint-Jansberg 1637*. — B. LIV (1953), 15-17.
- 55 A. V (iaene), *Philippus Baldaeus uit de oude Ieperse schepenfamilie Baelde, predikant in Voor-Indië en Ceilon, zijn lofspraak op S. Franciscus-Xaverius*. — B. LIII (1952), 254-257.
- 56 L. Devynck, *Mijnheer Van Roo, Opvoeder en Schoolstichter*. — De Band, IX (1952), 22-28.
Kanunnik Johannes-Bartholomeus van Roo uit Oostduinkerke (1716-1797).

- 57 J. D. D. *Jan Devos, kapelaan van Sint Quirinus en onder-pastoor-jubilaris te Hoogede in 1742.* — B. LIII (1952), 133-143.
- 58 A. Marien, *Une insigne fondatrice au XIXe siècle, Mère Marie-Dominique Berlamont (1799-1871), abbesse des Pauvres Claires Colettines de Bruges.* — Contemplation et Apostolat, XX (1953) n^r 19.
Grotendeels volgens Ad. Duclos.
- 59 A. Lowyck, *De laatste Duinheer in Oost-Vlaanderen.* — Jaarboek van het Heemkundig Genootschap van het Meetjesland, III (1951), 151-154.
Nicolaas de Roover van Ter Duinen te Brugge.
- 60 X., *De culturele betekenis der Rodenbachs.* — WV. II (1953), 148-150.
- 61 J. Delbaere, *Alexander Rodenbach. De blinde burgemeester van Rumbeke.* — B. LIV (1953), 49-58.
- 62 L. Van Acker, *De Rodenbach's en de familie de Geest.* — B. LIV (1953), 105-115.
- 63 X., *Joe English in 't College (1914-1918).* — Veurne-Voren, I (1951-1952), 6-10.
- 64 E. Dekkers, *Monseigneur C. Callewaert, 1866-1943.* — Tijdschrift voor Liturgie, XXXVII (1953), 30-34.
Zijn plaats in de liturgische beweging.
- 65 A. Houbaert, *In memoriam P. Albanus Heysse O. F. M. († 1952).* — Franciscana VII (1952), 77-82.
A. Heysse was o.a. medewerker aan de Soc. d'Émulation.
- 66 A. De Roover, *Victor Roelens, de Vlaamse Lavigerie.* Antwerpen, 1952. In 8°, 288 p.
Levenschets van Mgr Roelens († 1947).
- 67 L. Van Acker, *Ardoeie en Monseigneur Roelens.* — De Toerist XXXI (1952), 426-429.
- 68 O. Rousseau, *Un grand Apôtre belge: Mgr van Caloen O.S.B. (1853-1932).* — RGB. LXXXIX (1953), 576-586.
Verscheen ook in *Les Cahiers de Saint-André*, IX (1953), 3-15.
- 69 [A. van Roy], *Mgr G. van Caloen O.S.B. (1853-1932).* — De Mariagroet uit Affligem, XXVI (1953), 7-12.
Naar dom O. Rousseau; minder belangrijk.

- 70 P. Weissenberger, *Gerard van Caloen (1853-1932), Bischof und Erzabt der brasilianischen Kongregation*. — Benediktinische Monatschrift, XXIX (1953) 121-125, 205-215. Paragraaf V., over de laatste jaren in Brazilië van deze grote maar soms te stoute missionaris (1909-1919), vult het artikel van Dom Rousseau goed aan.
- 71 M. Van Coppenolle, *Z. E. H. Michel English-Hulde te Brugge*. — Ons Heem X (1952), 9-10.
- 72 H. Rolin, *Notice sur Ernest Nys*. — RUB. IV (1952), 349-357.
Rechtsgeleerde, geboren te Kortrijk 1851.

II. ALGEMENE GESCHIEDENIS

I. GESCHIEDENIS VAN VLAANDEREN

- 73 P. Feuchère, *Les origines du comté de Saint-Pol (Xe siècle-1205)*. — RN. XXXV (1953), 125-149.
- 74 R. L. Wolff, *Baldwin of Flandres and Hainaut, first Latin Emperor of Constantinople: His Life, Death and Resurrection 1172-1225*. — Speculum, XXVII (1952), 281-322.
- 75 E. B. Ruano, *Balduino II de Constantinopla y la orden de Santiago. Un proyecto de defensa del imperio latino de oriente*. — Hispania XII (1952), 3-36.
- 76 H. Nowé, *Het streven van Gent naar de zee (XIIIe-XIXe eeuw)*. — GOG. Hand. VI (1952), 21-41.
Behandelt: de Lieve, de Sasse Vaart, het kanaal van Brugge, het kanaal van Terneuzen.
- 77 A. C. F. Koch & J. F. Verbruggen, *De Annales Aldenburgenses over de gebeurtenissen in Vlaanderen tussen 11 Juli 1302 en 25 April 1303*. Tielt, Lannoo, 1953. In 12°, 60 blz., 25 fr.
- 78 J. De Smet, *Brugse Leliaards gevluht te Sint-Omaars van 1302 tot 1305*. — Hand. Em. LXXXIX (1952), 146-152.
- 79 P. Rogghé, *Gemeente ende Vrient. Nationale omwentelingen in de XIVe eeuw*. — Hand. Em. LXXXIX (1952), 101-135.
- 80 R. Foncke, *De slag bij „Vanderotte”*. — B. LIII (1952), 170-174.
1302 in een 14de-eeuwse Duitse kroniek en het 16de-eeuwse „Raisbuch” van een Oostenrijker.

- 81 J. F. Verbruggen, *Rond de Slag der Guldensporen: Het Vlaamse voetvolk in het begin der XIVe eeuw.* — Dietsche Warande en Belfort, Juli 1952, n^r 6, 349-358. Oorsprong, organisatie, uitrusting en strijdtechniek van het Vlaamse voetvolk in 1302 en in de volgende jaren. „De volledige geschiedenis van dit voetvolk moet echter nog bestudeerd worden”.
- 82 A. De Bruyne, *De Guldensporenslag 11 juli 1302.* Leuven, 1952. In 8°, 232 p.
- 83 A. Viaene, *Gulden sporen te Kortrijk.* — B. LIII (1952), 153-169. Grondig onderzoek der bronnen, die over de Gulden sporen handelen. 1. Plundering van het slagveld in Juli 1302. — 2. De verwoesting van Kortrijk in 1382 en de trofee van 1302. — 3. Het getal der vergulde sporen. — 4. Bijlage : oudste teksten betreffende de gulden sporen.
- 84 A. Viaene, *Vergulden sporen.* — B. LIII (1952), 144-147. Begripsbepaling naar de bronnen, vooral kronieken, uit de 15de en 16de eeuw.
- 85 J. De Smet, *Wat Brugge gaf, kreeg en leed voor Vlaanderens vrijmaking in 1302.* — B. LIII (1952), 121-132.
- 86 J. De Smet, *Beschouwingen over Vlaanderens Vrijheidsstrijd in 1302.* — B. LIII (1952), 190-199 ill.
- 87 J. F. Verbruggen, *Pour le 650me anniversaire de la bataille des Éperons d'Or. Les faits.* — La Revue nouvelle, XVI (1952), 117-124.
- 88 J. Van Overstraeten, *De Guldensporenslag.* — De Toerist XXXI (1952), 337-343.
- 89 G. Laleman, *Waarom ook voor ons 650?* — Ten Bogaerde, I (1952), 88-93. Over 1302.
- 90 J. Soete, *De herdenking van de slag der gulden sporen.* — TCB. LVIII (1952), 173-175.
- 91 J. De Smet, *Willem van Gulik en de stad Brugge.* — B. LIV (1953), 25-30.
- 92 J. F. Verbruggen, *De Betekenis van de Guldensporenslag.* — Het Leger-De Natie, VII (1952), 313-316.
- 93 J. F. Verbruggen, *De slag bij de Pevelenberg.* — Het Leger-De Natie, VII (1952), 338-342. In een eerste studie wordt een kritische vergelijking gemaakt van de versies over de slag; in een tweede wordt de slag zelf verhaald.

- 94 J. F. Verbruggen, *De slag bij de Pevelenberg 18 Aug. 1304.* — BGN. VI (1951-1952), 169-198.
- 95 V. Gaublomme, *De Slag bij Gavere (23 Juli 1453).* — Het Land van Aalst, V (1953) 168-179.
- 96 G. Charlier, *Philippe de Comynnes et la Cour de Bourgogne.* — RUB. IV (1952) 324-328.
- 97 R. Degryse, *Onze nationale zeemacht onder de Bourgondische Hertogen (XVe eeuw).* — Het Leger-De Natie, VII (1952) 300-306.

2. PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS

- 98 P. Tamboryn, *Onze Westelijke Grensgouw.* — TCB. LVIII (1952), 303-305.
- 99 J. Soete, *De Kasselrij Kortrijk.* — De Toerist XXXI (1952), 346-351.
- 100 G. Bijmens, *Kapelletjes in Frans-Vlaanderen.* — Ons Heem, X (1952), 77-78.
- 101 T. Mulders, *De Windmolens tusschen Schelde en Leie.* — GOK. Hand. XXII (1946-1948), 46-107.
Bijdrage gedateerd „Tiegthem 1931”; p. 105 enkele aanvullingen na 1931. Verschenen 1952.
- 102 L. Van Acker, *Geschiedenis der Ardooise Schuttersgilden.* — GOK. Hand. XXIII (1949), 3-58.
- 103 A. Bruggeman, *De Sint-Annakapel te Beveren-aan-de-Leie.* — GOK. Hand. XXII (1946-1948), 325-326.
- 104 M. English, *De Sint-Elooiskapel te Brugge.* — De Toerist, XXXII (1953), 29-30.
- 105 D. Slembrouck, *'s Hemelsdale te Brugge.* — Citeaux Ned. IV (1953), 127.
Over de nog bewaarde kloostergebouwen.
- 106 F. Vromman, *Damme.* — De Toerist XXXII (1953), 249-251.
- 107 I. J. Kegeleers, *Fort-Mardyck.* — TCB. LVIII (1952), 313-314.
- 108 M. English, *Sprokkelingen uit het werk Stichting „Lamotte”.* — De Band, Halfjaarlijks blad van de Oudleerlingenbond van de Mariaschool van Ieper, IX (1952), 4-9.

- Over Clara Francisca van Zuytpeene-Lamotte, stichteres van de Mariaschool te Ieper (1752), en over Kanunnik Johannes van Roo, Westvlaamse opvoeder.
- 109 J. G(eldhof), *De kerk van Izegem na de Beeldstorm en Geuzerie*. — B. LIV (1953), 120-121.
- 110 E. Dhanens, „*Ter Kruisen*” *Kaprijke*. — Jaarboek van het Heemkundig Genootschap van het Meetjesland III (1951), 9-23 ill.
Historische beschrijving van een kasteelgoed.
- 111 I. J. Kegeleers, *Lo, stad in Vlaanderen*. — TCB. LVIII (1952), 215-217.
- 112 D. Verstraete, *Het domein van de Heer van Maldegem*. — Jaarboek van het Heemkundig Genootschap van het Meetjesland, III (1951), 121-130.
- 113 D. Verstraete, *Een industriëel uit de zeventiende eeuw*. — Jaarboek van het Heemkundig Genootschap van het Meetjesland, III (1951), 71-76.
Gillis de Smet, schepen van het ambacht van Maldegem.
- 114 J. P(ollet), *Flitsen uit de Voorgeschiedenis van het Klein Seminarie (1634-1643). Stichting van het Klooster der Paters Augustijnen (te Roeselare)*. — De Heraut, Oudstudentenblad Moderne Humaniora Klein Seminarie Roeselare, IV (1951), 1-2.
- 115 J. Vangaver, *Ruiselede onder Napoleon*. — GOK. Hand. XXII (1946-1948), 311-314.
O. m. lijst van conscrits.
- 116 J. Delbaere-Dumoulin, *De Kazandmolen te Rumbeke*. — GOK. Hand. XXII (1946-1948), 108-146.
- 117 J. Delbaere-Dumoulin, *Beythem-Kerk*. — GOK. Hand. XXII (1946-1948), 147-172.
Beythem (Beitem), wijk van Rumbeke.
- 118 J. N(oterdaeme), *Windmolens te Snellegem*. — B. LIV (1953), 115-117 ill.
- 119 S. Odalis, *Het Bisschoppelijk College en onze aloude Boetprocessie*. — Veurne-Voren, I (1951-1952), 24-26.
- 120 G. V., *Veurne tijdens de Franse periode*. — Veurne-Voren, I (1951-1952), n^r 2, p. 6-9; II (1952-1953), n^r 1, p. 9-12.
- 121 X., *Uit het Archief van de Sint-Medarduskerk te Wervik*. — GOK. Hand. XXII (1946-1948), 296-302.
Teksten uit kerkrekening 1693-95.

- 122 H. Hoste, *De Sint Medarduskerk te Wervik*. — WV. II (1953), n^r 2.
- 123 C. Mostrey, *Uit de kerkrekening van Westrozebeke 1612-1613*. — B. LIV (1953), 91-92.

III. BIJZONDERE GESCHIEDENIS

1. RECHT EN INSTELLINGEN

- 124 M. Vermander, *Visrecht van Ter Doest in Vlaanderen en Zeeland*. — Cîteaux Ned. IV (1953), 124-125.

2. ECONOMISCHE EN SOCIALE GESCHIEDENIS

- 125 C. Wyffels, *L'origine des communautés de métiers en Flandre et en Brabant*. — Fédération arch. et hist. de Belgique, Annales du XXXIIIe Congrès (Tournai, 1949), II (Tournai, 1951), 380-388.
- 126 H. Van Werveke, *Het ambachtswezen te Gent*. — Fédération arch. et hist. de Belgique. Annales du XXXIIIe Congrès (Tournai, 1949), II (Tournai, 1951), 363-367.
- 127 E. M. Carus-Wilson, *La guède française en Angleterre: un grand commerce du Moyen Age*. — RN. XXXV (1953), 89-105.
Duurde van de XIIe tot de XVIe eeuw.
- 128 J. Marechal, *La colonie espagnole de Bruges du XIVe au XVIe siècle*. — RN. XXXV (1953), 5-40.
Over de vijf Spaanse naties te Brugge, hun vier consulaten, hun werking en hun lokalen, alsook over het verhuizen van de Spaanse naties tussen 1488 en 1705.
- 129 L. Van Dorpe, *Bladzijden uit Kortrijk's Economisch Verleden*. — GOK. Hand. XXII (1946-1948), 227-246.
Historische oorzaken van Kortrijk's economische ontwikkeling. Het ontstaan der Kortrijkse Kunstmeubelnijverheid.
- 130 A. Viaene, *Tabak in West-Vlaanderen. Nijverheid en handel ten tijde van Maria Theresia*. — B. LIV (1953), 73-82.
- 131 G. P. Baert, *De opgang van de spin- en weefnijverheid in de Leiestreek. Een Tentoonstelling van Volkslijf, 1820*. — B. LIII (1952), 233-240.

- 132 C. Fohlen, *Crise textile et troubles sociaux: le Nord à la fin du Second Empire*. — RN. XXXV (1953), 107-123.
- 133 J. De Smet, *De crisis in de Westvlaamse Kantnijverheid in 1848*. — B. LIII (1952), 174-178.
Met de onuitgegeven tekst van een „Nieuw Liedeken” tegen de kantfabrikanten en de werkrechters te Ieper.
- 134 A. Delvoye, *Le Casino de Courtrai*. — GOK. Hand. XXII (1946-1948), 292-293.

3. GESCHIEDENIS DER WETENSCHAPPEN, LETTEREN EN VLAAMSE BEWEGING

- 135 E. Sauvenier-Goffin, *Les manuscrits de Grégoire de Saint-Vincent. I. Inventaire des mss. 5770-5772; II. Lettres de Théodore Moretus incluses dans les mss. 5770-5772 [de la Biblioth. roy. de Belgique]*. — Bull. Soc. royale des Sciences de Liège, 1951, 413-436.
Grégoire de Saint-Vincent (1584-1667), jésuite brugeois, précurseur du calcul infinitésimal.
- 136 L. Elaut, *Geen standbeeld meer voor Jan Palfijn te Gent!* — WT. XII (1952), 42.
- 137 L. A. Sheppard, *A new light on Caxton*. — Signature (Londen) n° 15 (1952), 28-39.
- 138 G. Raynaud de Lage, *Alain de Lille, poète du XIIe siècle* (Université de Montréal. Publications de l'Institut d'Études médiévales 12). Montréal-Paris, 1951. In-8°, 187 p.
- 139 J. Mahieu, *Monseigneur Waffelaert en Guido Gezelle*. — WV. II (1953), 44-47.
- 140 E. I. Strubbe, *Nog over Gezelle en De Flou*. — B. LIV (1953), 38-40.
Uit De Flou's briefwisseling.
- 141 A. V(iaene), *Bij een herdenking: Caesar Gezelle*. — B. LIII (1952), 185-189.
- 142 A. Westerlinck, *Over de ziel van Albrecht Rodenbach*. — WV. II (1953), 143-147.
- 143 I. De Sutter, *De Vlaamse strijd in de muziek*. — WV. I (1952) 131-133.
Behandelt de Guldensporenslag in lied en muziek vanaf het „Liedeken vanden slach van Blangijs” tot P. Van Eeckhoutte.

4. KUNSTGESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

- 144 J. Noterdaeme, *Het romaans kerkje van Snellegem*. — WV. II (1953), 75-76. Erratum en bijvoegsel in n^r 3.
- 145 H. Nowé, *Le gisant de l'abbaye de Nieuwen Bossche à Heusden*. — BTOK. XXI (1952), 153-174.
Studie over het zeer mooi en goed bewaard ligbeeld uit de XIIIde eeuw, nu bewaard in het Bijlokemuseum te Gent.
- 146 M. Duchateau, *Roeselare en de XIXe eeuwse beeldhouwkunst*. — WV. II (1953), 169-173.
- 147 C. Aru & E. de Geradon, *La Galerie Sabauda de Turin*. Antwerpen, De Sikkel, 1952. In 4°, 35 p. + 69 pl. + 1 kleurenpl. (Les Primitifs flamands. Corpus de la peinture des anciens Pays-Bas méridionaux au XVe siècle, II).
- 148 G. Marlier, *La peinture ancienne au Musée van Maerlant. Cinq études*. Damme, Museum van Maerlant, 1953. In-16°, 80 p., ill.
Over 7 schilderijen van : J. van Eyck, Meester van de Legende van de H. Magdalena, A. Bouts, B. van Orley en L. Cranach de Oude.
- 149 E. Sabbe, *La Guerre de Cent Ans et la primauté de l'art flamand à la fin du Moyen Age*. — BTOK. XXI (1952), 221-252.
- 150 C. R. Post, *Flemish and Hispano-Flemish paintings of the Crucifixion*. — GBA. XXXIX (1952), 229-242 ill.
- 151 P. Post, *Pictor Hubertus d'Eyck Major quo nemo repertus*. — *Eine Untersuchung zur Genter altar — Frage auf Grund des Tatsächlichen*. — ZKG. XV (1952), 46-68 ill.
- 152 O. Kerber, *Jan Van Eyck's „Madonna am Brunnen“*. — Das Münster VI (1953), 137-145.
- 153 R. J. Begeer, *Le Bouffon Gonella peint par Jan van Eyck*. — OH. LXVII (1952), 125-143 ill.
- 154 M. J. De Baets, *Het Lam Gods onder de loep*. — Schets VI (1952-1953), 155-162 ill.
- 155 E. Notebaert, *Essai sur l'Agneau mystique des frères van Eyck*. — Schets VI (1952-1953), 58-68, 83-88, 110-124 ill.
Zie daarover ook : G. VAN DEN GHEYN, *Une mise au point relative à l'Essai sur l'Agneau mystique*. — Ibidem, 163-164.
- 156 A. V(iaene), *Het portret van Margareta Van Eyck*. — B. LIV (1953), 17-20.

- 157 M. Brockwell, *The pseudo-Arnolfini portrait. A case of mistaken identity*. London, Chatto and Windus, 1952. In 8°, 128 blz. + 4 ill.
- 158 M. Brockwell, *The pseudo-Arnolfini portrait in the National Gallery*. — *The Connoisseur*, 8 Mei 1953, 104-105.
- 159 O. Millar, *Jan van Eyck's Arnolfini group. An addition to its history*. — *Burl. Mag.* XCV (1953), 97-98.
- 160 A. V(iaene), *Portret van het echtpaar Arnolfini. Een verkeerde identificatie door James Weale?* — *B.* LIV (1953), 43-45.
- 161 G. Bazin, *Petrus Christus et les rapports entre l'Italie et la Flandre au milieu du XVe siècle*. — *RA.* II (1952), 194-208 ill.
- 162 R. Genaille, *Recherches sur l'art de Jean Bellegambe. L'énigme du retable du cellier*. — *R.A.* II (1952), 99-108 ill.
- 163 L. Devliegheer, *Het Sint-Godelievepaneel uit het Gruuthusemuseum te Brugge*. — *B.TOK.* XXI (1952), 193-201 ill.
- 164 A. Peel, *Rond de portretten van Petrus Simoens, ook genaamd Simons, tweede bisschop van Ieper*. — *GOK.* Hand. XXII (1946-1948), 222-226.
- 165 E. Auerbach, *Portraits of Elisabeth I*. — *Burl. Mag.* XCV (1953), 197-205 ill.
 Waaronder twee werken van Marcus Gerards II worden vermeld en afgebeeld.
- 166 M. S. Soria, *Gonzaga portraits by Frans Pourbus II*. — *The Art Quarterly* published by the Detroit Institute of Art, U.S.A., XV (1952), 37-44 ill.
- 167 D. M. Hoffman, *An altarpiece restored to its author and to the altar*. — *GBA.* XLI (1953), 93-102 ill.
 Betreft Gaspar De Crayer's *Piëta met de HH. Elisabeth en Franciscus van Assisi*, thans in de S. Joseph's Church, te New-York, vermoedelijk herkomstig van Beieren. Bespreking van verschillende De Crayer's, o.m. *Christus verzezen verschijnt aan O.L.V.* (Fine Arts Gallery of San Diego, Californie), herkomstig van Westkapelle.
- 168 A. Deschrevel, *Desremaux. Een schilder uit de Vlaamse School der 18^e eeuw*. — *B.* LIII (1952), 209-219 ill.
- 169 L. Tannenbaum, *James Ensor*. New York, The Museum of Modern Art, 1952. In 4°, 128 blz. ill. + 8 kleurenplaten.

- 170 L. Styns, *Het psalter van Gwijde van Dampierre. Een kostbaar handschrift uit de Koninklijke Bibliotheek te Brussel.* — VG. XXXVII (1953), 85-94.
- 171 F. Masai, *Un missel cistercien de Baudeloo.* — Scriptorium VI (1952), 279-284.
„Le ms. 74 de Gand a été écrit et enluminé pour l'abbé cistercien de Baudeloo, Pierre van Heetvelde, entre 1490, année de son élection, et 1504...”
- 172 J. Versyp, *Twee Gentse bestiarie uit de XVe eeuw.* — GOG. Hand., nieuwe reeks, IV (1949-1950), 32-40.
Een ervan was sedert het einde van de 16e eeuw in het bezit van de Duinenabdij.
- 173 (Perspex), *Currunt schows and comments. The old school.* — Apollo. The Magazine of the Arts for Connoisseurs and Collectors, London & New York, LVI (1952), 135-137 en 146 ill.
Bespreekt de tentoonstelling van het werk van Sir Frank Brangwyn in The Fine Art Society Ltd (148, New Bond St, London) en in het Burlington House.
- 174 J. M. Bertelee, *Een beeld uit de tweede helft der XVIe eeuw in de Kasselrij Kortrijk.* — GOK. Hand. XXIII (1949), 197-202.
- 175 J. F. Verbruggen, *De kist van Oxford, een Brugse vervalsing?* — WT. XIII (1953), 85-92, 125-131.
- 176 E. Dhanens, *Oud Edelsmeedwerk in de Parochiekerk te Eeklo.* — Jaarboek van het Heemkundig Genootschap van het Meetjesland, II (1950), 21-31.
- 177 L. Van Acker, *De koperslagers Jan en Francis Van Hesem.* — B. LIV (1953), 9-14.
Midden-West-Vlaanderen, 18de eeuw.
- 178 J. De Smet, *Brugs tinnen speelgoed.* — 't Beertje 1953, 47-53.
Beschrijving ener verzameling in het Gruuthuze-Museum te Brugge.
- 179 M. E. Mariën, *Les axes Escaut et Meuse à l'âge du bronze.* — Bull. des Musées royaux d'Art et d'Histoire, XXIII (1951), 45-48 ill.
- 180 M. E. Mariën, *Oud-België. Van de eerste landbouwers tot de komst van Caesar.* Antwerpen, De Sikkell, 1952. In 4°, 528 blz. ill.
Vanaf het begin van het Neolithicum. Met uitgebreide en

systematisch ingedeelde bibliographie (waaronder West-Vlaanderen), register en uiterst vatbare en rijke illustratie bestaande uit 398 tekeningen en foto's.

- 181 J. Carpentier, *Fouilles à l'Hôpital Saint-Jean à Wervicq*. — GOK. Hand. XXII (1946-1948), 294-295.
O. m. Samiaans vaatwerk.
- 182 A. V(iaene), *Diksmuids aardewerk*. — B. LIII (1952), 102.
- 183 J. Kreps, *De kerkmuziek van J. Ryelandt*. — WV. I (1952), 194-200.
- 184 A. Deschrevel, *Het orgelbouwersgeslacht Vander Haeghen*. — De Praestant (abdij Tongerlo), II (1953).

5. KERKGESCHIEDENIS

- 185 B. Janssens de Bisthoven, *De kerstening van Vlaanderen*. — Collationes Brugenses, XLIX (1953), 156-159.
- 186 G. Despy, *Bruges et les collectories pontificales de Scandinavie et de Pologne au XIVe siècle*. — IHBR. Bull. XXVII (1952), 95-109.
Brugge als doorgangscentrum voor de betalingen aan de pausen van Avignon.
- 187 A. L. Verheyden, *Les martyrs anabaptistes en Flandre et dans le Brabant méridional*. — Fédération arch. et hist. de Belgique, Annales du XXXIIIe Congrès (Tournai, 1949), II (Tournai, 1951), 314-320.
- 188 A. L. Verheyden, *Le Protestantisme à Audenarde au XVIe siècle*. — GOK. Hand. XXII (1946-1948), 3-45.
Verschenen in 1952.
- 189 A. L. Verheyden, *Beschouwingen bij een recente Geschiedenis der Inquisitie in de Nederlanden der zestiende eeuw*. — Sacris Erudiri IV (1952), 384-391.
Bespreking van het werk van E. VALVEKENS, *De inquisitie in de Nederlanden der zestiende eeuw*. Brengt nieuwe gegevens over P. Titelmans, inquisiteur van het Graafschap Vlaanderen (1545).
- 190 W. Brulez, *Le Budget de la Nonciature de Flandre au XVIIe siècle*. — IHBR. Bull., XXVII (1952), 65-85.
Het economisch aspekt van deze instelling.
- 191 M. Baekelandt, *De verhouding tussen Kerk en Staat volgens Christianus Lupus*. — Augustiniana, III, 74-90.
- 192 L. Ceyskens, *Het Jansenisme van Johannes Richard, prior*

- van het Cisterciënser klooster van Waarschoot te Gent (1673-1691). — Cîteaux Ned. IV (1953), 5-28, 77-100.
- 193 A. Sohier & L. Ceyskens, *Correspondance de Pierre Cant sur les activités antijansénistes à Madrid (1679-1684)*. — KCG. Hand. CXVIII (1953), 1-114.
Pieter Cant S. J., geboren te Brugge 1628 en aldaar overleden 1704, vertoefde te Madrid vanaf 1684.
- 194 A. Cassiman, *Van Deinze over Biervliet naar Brugge. Windesheimse huizen in Vlaanderen*. — B. LIII (1952), 199-203.
- 195 B. Van Regemorter, *La reliure des manuscrits à Clairmarais aux XIIe-XIIIe siècles*. — Scriptorium, V (1951), 99-100.
Heel wat Cisterciënzerhandschriften uit die abdij berusten in de bibliotheek van St. Omer. Het grootste deel stamt uit de tweede helft van de 12e eeuw.
- 196 B. Janssens de Bisthoven, *Bij het VIIIe eeuwfeest van den H. Bernardus*. — Collationes Brugenses, XLIX (1953), 267-272 ill.
Over drie handschriften uit de abdijen van Duinen en Doest afkomstig.
- 197 J. De Cuyper, *Sint Bernardus van Clairvaux en de Abdij van de Duinen te Koksijde*. — Collationes Brugenses, XLIX (1953), 193-207 ill.
- 198 J. Canivez, *Evrard d'Ypres*. — Dictionnaire de Droit Canonique, 1951, kol. 592.
Evrardus van Ieper, monnik te Clairvaux, schreef het Breviarium Decreti seu Summula quaestionis decretalium, in de 12e eeuw.
- 199 P. B. Corbett & F. Masai, *L'édition plantin de Cassien, de la Règle des Pères et des Capitulaires d'Aix pour les moines*. — Scriptorium, V (1951), 60-74.
O. m. over het hs. 134 der stadsboekerij te Brugge, uit Ter Doest afkomstig.
- 200 P. Naster, *Un palimpseste de l'abbaye Saint-Pierre de Gand aux Archives de l'État à Gand*. — ABMB. XXII (1952), 48-51.
- 201 N. Huyghebaert, *Een kroniek van de Sint-Trudo Abdij te Brugge over de jaren 1475-1480*. — Sacris Erudiri, V (1953), 402-422.
Uitgave van codex II 517 uit de Koninklijke Bibliotheek te Brussel.
- 202 H. Silvestre, *Notices et extraits des manuscrits 5413-22*,

- 10098-105 et 10127-44 de la bibliothèque Royale de Bruxelles. — Sacris Erudiri, V (1953), 174-192.
 Het eerste behandelde hs was eigendom van de Brugse humanist Pamelius en daarna van het Brugse Jezuïetenklooster, het laatste behoorde aan de St. Pietersabdij te Gent, later aan de Gentse Jezuïeten.
- 203 A. Ampe, *Amelry of Pippinck (Hs. 3986-9 van de Kon. Bibl. Brussel)*. — OGE. XXVI (1952), 364-410.
 Sommige geestelijke tractaten worden toegeschreven aan de Ieperse Karmeliet Franciscus Amelry.
- 204 A. Stracke, *Over de Vita Bertulfi*. — OGE. XXVI (1952), 337-363.
 Kritische studie die het belang van de Vita naar voor brengt.
- 205 A. Stracke, *Over Sinte Godelieve*. — OGE. XXVII (1953), 5-61, 128-142.
 I. *Over de volkse levens van de H. Godelieve*, II. *Over de Vita secunda Godelivae* [de Anonymus „kan gerust tot de XIIe eeuw worden teruggebracht; en dus wat hij ons meedeelt (de wonderen terzijde gesteld) ... is ... waarschijnlijk historisch gelofelijk.”] III. *Over de Vitae Godelivae van Drogo*.
- 206 B. Janssens de Bisthoven, *Het wondere naaisel van de H. Godelieve*. — Collationes Brugenses, XLVIII (1952), 349-352.
- 207 *Het Heilig Bloed van O. L. Heer Jezus Christus te Voormezele. Viering en Geschiedenis van de Relekwie. Jubileumviering 1952*. Poperinge, 1952, 16 p.
- 208 J. De Brouwer, *De verhuring van de rijve der „Nood Gods” van Lede*. — Het Land van Aalst, IV (1952), 72-79.
 Werd ook verhuurd aan Westvlaamse kerken, o.a. deze van Kortrijk en Menen.
- 209 S. P. De Clippele, *Onze Lieve Vrouw van Groeninghe*. Tweede druk. Kortrijk, 1952, 32 p.
- 210 R. Hoedt, *De kroning van O. L. Vrouw van Groeninge*. — Cîteaux Ned. III (1952), 257-258.
 Op 6 Juli 1952.
- 211 J. Van Overstraeten, *O. L. Vrouw van Groeninge in het Land van Aalst*. — Het Land van Aalst, IV (1952), 93.
 Kroniek-aantekening over de vlucht van de zusters en van het wonderdadig beeld uit de Groeninge-abdij in 1794.
- 212 M. Coens, *Le culte ancien à Notre-Dame de Bruges, du*

- martyr S. Illehère, compagnon de S. Boniface en Frise.* — *Analecta Bollandiana*, LXXI (1953), 53-73.
Op grond van een *Evangelarium* van O.L.V. kerk te Brugge.
- 213 L. Antheunis, *De relikwiën van de H. Livinus te Leuven en te Mechelen.* — *Bijdragen tot de Geschiedenis*, reeks III, V (1953), 117-119.
In 1575 werd een relikwie van de H. Livinus aan de Leuvense Augustinessen geschonken. In 1603, na de Beeldstorm, vraagt ze het Sint-Baafskapittel terug. Te dier gelegenheid vernemen wij dat ook de Jezuiten van Leuven een relikwie bezitten van de Gentse heilige.
- 214 M. Van Coppenolle, *Van Sint-Goewaard, gediend te Arneke, in Frans-Vlaanderen.* — 't Beertje 1953, 26-32.
- 215 L. Dendooven, *De abdij „Ter Doest“.* *Historische schets.* Brugge, Drukkerij Herrebout N.V., z. j. (1952), 32 p.
- 216 R. De Ganck, *Het kloosterslot der Byloke in het gedrang.* — *Cîteaux Ned.* III (1952), 86-111, 149-173, 217-237.
Gedurende de 17e eeuw.
- 217 V. Ruwet, *Dood-pandlening te Boudelo in de 13e eeuw.* — *Cîteaux Ned.* IV (1952), 49-53.
- 218 J. De Cuyper, *Het Kortrijkse Kapittel onder Deken Willem van Koolskamp (... 1280-1305 ...).* — *GOK. Hand.* XXII (1946-1948), 173-221.
- 219 J. B. Goetstouwers, *Trois jésuites flamands dans l'Allemagne du XVIe siècle, Arboreus, Sylvius, Donius.* — *AHSJ.* XXI (1952), 117-146.
Seul Sylvius (= Pierre Van den Bossche?) né vers 1534 à St. Lievens-Houtem, est Flamand de Flandre. Il mourut à Mayence en 1571.
- 220 J. De Smet, *Over het Godsdienstonderricht in de XVIe en XVIIe eeuwen, vooral te Brugge.* — *Canisiusblad*, 1953, 23 p.
- 221 H. Stalpaert, *Vlaamse vroomheid langs Vlaamse wegen.* — *WV.* II (1953), 72-75.

INDEX OP DE VERKORTINGEN

- ABMB. = *Archives, Bibliothèques et Musées de Belgique*. Brussel.
 AHSJ. = *Archivum historicum societatis Jesu*. Rome.
 B. = *Biekerf*. Brugge.
 BGN. = *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*. 's-Gravenhage en Antwerpen.
 BTOK. = *Belgisch Tijdschrift voor Kunstgeschiedenis en Oudheidkunde*. Antwerpen.
 Burl. Mag. = *The Burlington Magazine*. Londen.
 Cîteaux Ned. = *Cîteaux in de Nederlanden*. Westmalle (abdij).
 GBA. = *Gazette des Beaux-Arts*. Parijs-New York.
 GOG. Hand. of Verhand. = *Handelingen (of Verhandelingen) der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*.
 Hand. Em. = *Handelingen van de Société d'Émulation te Brugge*.
 IHBR Bull. = *Bulletin de l'Institut historique belge de Rome*. Brussel-Rome.
 KCG. Hand. = *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*. Brussel.
 OGE. = *Ons geestelijk Erf*. Tielt.
 OH. = *Oud Holland. Twee maandelijks Tijdschrift voor Ned. Kunstgeschiedenis*. Amsterdam.
 RA. = *La Revue des Arts. Revue des arts et des musées publiée sous les auspices du conseil des musées nationaux*. Parijs.
 RGB. = *Revue générale belge*. Brussel.
 RN. = *Revue du Nord*. Rijsel.
 RUB. = *Revue de l'Université de Bruxelles*. Brussel.
 Schets = *Schets. Orgaan van het Hoger Instituut S. Lucas*. Gent.
 TCB. = *Bulletin du Touring Club de Belgique*. Brussel.
 VG. = *De Vlaamse Gids*. Brussel.
 Vk. = *Volkskunde*. Antwerpen.
 WT. = *Wetenschappelijke Tijdingen*. Gent.
 WV. = *West-Vlaanderen. Uitgave van het Christelijk Vlaams Kunstenaarsverbond*. Tielt.
 ZKG. = *Zeitschrift für Kunstgeschichte*. München-Berlijn.

ALFABETISCHE INDEX OP DE SCHRIJVERSNAMEN

- Ampe A., 203.
 Antheunis L., 213.
 Arickx V., 46.
 Aru C., 147.
 Auërbach E., 165.
 Baekelandt M., 52, 191.
 Baert G. P., 131.
 Bazin G., 161.
 Begeer R. J., 153.
 Berteele J. M., 174.
 Bijmens G., 100.
 Bonnez A., 29.
 Brockwell M., 157, 158.
 Bruggeman A., 8, 103.
 Brulez W., 190.
 Buntinx J., 2.
 Cafmeyer M., 26, 45, 47.
 Canivez J., 198.
 Carpentier J., 181.
 Carus-Wilson E. M., 127.
 Cassiman A., 194.
 Ceyskens L., 53, 192, 193.
 Charlier G., 96.
 Coens M., 212.
 Corbett P. B., 199.
 De Baets M. J., 154.
 De Brouwer J., 208.
 De Bruyne A., 82.
 De Clippele S. P., 209.
 De Cuyper J., 197, 218.
 De Ganck R., 216.
 de Geradon E., 147.
 Degryse R., 97.
 Dekkers E., 3, 64.
 De Langhe J., 21.
 Delbaere J., 61, 116, 117.
 Delvoye A., 134.
 De Meester A., 33.
 Dendooven L., 215.
 De Ridder A., 4.
 De Roover A., 66.
 Deschrevel A., 168, 184.
 De Smet G., 13.
 De Smet J., 78, 85, 86, 91, 133,
 178, 220.
 Despy G., 186.
 De Sutter I., 143.
 Devliegheer L., 163.
 Devynck L., 56.
 Dhanens E., 110, 176.
 Dhondt J., 9.
 Duchateau M., 146.
 Elaut L., 136.
 English M., 104, 108.
 Feuchère P., 73.
 Fohlen C., 132.
 Foncke R., 80.
 Gaublomme V., 95.
 Geldhof J., 48, 109.
 Genaille R., 162.
 Ghyssaert J., 51.
 Giraldo W., 25, 38.
 Goetstouwers J. B., 219.
 Gyseling M., 18.
 Hoedt R., 210.
 Hoffman D. M., 167.
 Hoste H., 122.
 Houbaert A., 65.

---

(1) De cijfers verwijzen naar de volgnummers. De voorzetsels de, du, des, van, von, enz., worden bij de rangschikking in acht genomen.

- Huyghebaert N., 54, 201.
 Janssens de Bisthoven B., 185,
     196, 206.
 Kegeleers I. J., 107, 111.
 Kerber O., 152.
 Kesteloot E., 11.
 Koch A. C. F., 77.
 Kreps J., 183.
 Laleman G., 89.
 Leys O., 31.
 Lippens O., 22.
 Lowyck A., 59.
 Mahieu A., 27, 32, 37, 43.
 Mahieu J., 139.
 Marechal J., 128.
 Marien A., 58.
 Mariën M. E., 179, 180.
 Marlier G., 148.
 Masai F., 171, 199.
 Millar O., 159.
 Mostrey C., 123.
 Mulders T., 101.
 Naster P., 200.
 Notebaert E., 155.
 Noterdaeme J., 19, 118, 144.
 Nowé H., 76, 145.
 Odalis S., 119.
 Pasture A., 10.
 Peel A., 164.
 Peeters K. C., 24.
 Pollet J., 114.
 Post C. R., 150.
 Post P., 151.
 Raynaud de Lage G., 138.
 Rogghé P., 79.
 Rolin H., 72.
 Rousseau O., 68.
 Ruano E. B., 75.
 Ruwet V., 217.
 Sabbe E., 149.
 Sauvenier-Goffin E., 135.
 Schouteet A., 7.
 Sheppard L. A., 137.
 Silvestre H., 202.
 Slembrouck D., 105.
 Soete J., 51, 90, 99.
 Sohier A., 193.
 Soria M. S., 166.
 Stalpaert H., 23, 30, 39, 40, 49,
     221.
 Steel M., 12.
 Stracke A., 204, 205.
 Strubbe E. I., 28, 35, 42, 140.
 Styns L., 170.
 Tamboryn P., 98.
 Tannenbaum L., 169.
 Tieleman E., 20.
 T'Jonck G., 14.
 Van Acker L., 62, 67, 102, 177.
 Van Coppennolle M., 41, 50, 71,
     214.
 Vandevaire J., 12.
 Van Dorpe L., 129.
 Vangaver J., 115.
 Van Overstraeten J., 88, 211.
 Van Regemorter B., 195.
 Van Roy A., 69.
 Verbruggen J. F., 77, 81, 87, 92,
     93, 94, 175.
 Verheyden A. L., 187, 188, 189.
 Verlinden C., 17.
 Vermander M., 124.
 Verstraete D., 15, 16, 112, 113.
 Versyp J., 172.
 Viaene A., 34, 36, 44, 55, 83, 84,
     130, 141, 156, 160, 182.
 Vromman F., 106.
 Waquet J., 1.
 Weissenberger P., 70.
 Westerlinck A., 142.
 Wolff R. L., 74.
 Wyffels C., 125.

ALGEMENE INHOUD

I. BIJDRAGEN

D. DALLE, De volkstelling van 1697 in Veurne-Ambacht en de evolutie van het Veurnse bevolkingscijfer in de XVIIIe eeuw	97-130
R. DEGRYSE, De Nieuwpoortse Justiciarius en zijn opvolgers 1163-1302	131-139
J. J. POLLET, De Distributie te Roeselare	57-62
H. VAN WERVEKE, „Hansa” in Vlaanderen en aangrenzende gebieden	5-42
A. VIAENE, Twee zeldzame Brugse drukken van Hubert Goltzius	43-56

II. OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

D. N. HUYGHEBAERT, De abdij van Sint-Jansberg te Ieper en de monialen van Groot-Bijgaarden in de XVIIe eeuw	77-83
A. SCHOUTET, De zestiende eeuwse Brugse schilder Willem Benson. Een aanvulling	143-154
F. STEINMETZ, La collection Steinmetz à Bruges	154-165
E. I. STRUBBE, Boeken van Luther verkocht door Jan Rijckaert te Gent (1522)	72-76
R. VAN CAENEGHEM, Nota over de terechtstelling van Willem de Deken te Parijs in 1328	140-142
C. WYFFELS, Een „opstand” te Brugge en de vlucht van Leliaarts naar Sint-Omaars tussen 17 Augustus en 18 September 1297	63-72

III. BOEKBESPREKINGEN

D. DENYS, Toponymie van Roeselare (Jos. De Smet)	98-96
D. F. ROMMEL, Indices op het Woordenboek der Toponymie van Westelijk Vlaanderen... door wijlen Karel de Flou (E. I. Strubbe)	166-170
F. VAN DEN BERGHE, Geschiedenis van de Latijnse Schoulen van het Bisschoppelijk College te Veurne (R. L. Plancke).	84-86

IV. KRONIEK

IN MEMORIAM : Kan. A. de Meyer — P. A. Heysse, O. F. M. — E. H. G. J. Lamerant — J. Pollet — E.H. A. Six	90-92
GESCHIEDENIS VAN WEST-VLAANDEREN	92-95, 171-175
PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS	95, 175
OUDEHEIDKUNDE EN KUNSTGESCHIEDENIS VAN WEST-VLAANDEREN	95-96, 176

V. BOEKENSCHOUW	177-198
---------------------------	---------

"Société d'Emulation" te Brugge

LEDENLIJST

Aanvulling op de lijsten in de vorige delen van de „Handelingen" verschenen :

- ARNOU R., apotheker, Drogen.
BOUSSAUW M., Scheeplosserstraat 68, Gent.
CHRISTELIJK VLAAMS KUNSTENAARSVERBOND,
Roeselare.
CLAEYS G., notaris, Oostkamp.
DELESIE A., geneesheer, Koolskamp.
Mgr. DE SMEDT E., bisschop van Brugge.
DESNICK L. J., dokter, Marktstraat 45, Nieuwpoort.
DE SPOT R., kanunnik-bestuurder, Pannestraat 5, Veurne.
DE WINTER L., geneesheer, Oude Burg 13, Brugge.
D'HOOGHE C., lerares, Goudenhandstraat 25, Brugge.
KERVYN DE MARCKE TEN DRIESSCHE A., Korte
Winkel 9, Brugge.
LIBBRECHT L., dokter, Schaarstraat 18, Brugge.
Het RIJKSARCHIEF te Gent.
De BIBLIOTHEEK „RUST-ROEST" van N. G. S. F.,
Brugge.
UYTTENHOVE J., geneesheer, Koekelare.
OLSEN J., scheepsmakelaar, Oostende.
VAN DE CAPPELLE R., Engelsestraat 8, Brugge.
VAN DEN HAUTE R., archivaris van de gemeente Schaar-
beek.
VERCRUYSSSE H., avenue Brugmann 34, Brussel.
WITTEBROODT L., handelaar, Brugge.

ENKELE UITGAVEN NOG IN VOORRAAD :

- Annales de la Soc. d'Émulation*, vanaf 1839 (ten grote dele uitgeput) per deel . . . . . 125 fr.
- L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Essais d'archéologie brugeoise. II. Les ménestrels de Bruges*. Brugge, 1912, in 8°, 163 blz. . . . . 60 fr.
- L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Essais d'archéologie brugeoise. III. Mémoires de Bruges*. Brugge, 1913-1920, 2 dln. in 8°, 457 + 327 blz. . . . . 250 fr.
- ST. VAN OUTRYVE D'YDEWALLE, *Geschiedenis van het „Veld” of Zuid-Westelijk gedeelte van de gemeente Sint-Andries*. Brugge, 1921, in-8°, 233 blz. . . . . 70 fr.
- L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire diplomatique des archives de l'ancienne école Bogarde à Bruges*. Brugge, 1899, 3 dln. in 8°, 463 + 1290 blz. . . . . 400 fr.
- H. DUSSART, S. J., *Fragments inédits de Rombout de Doppere. Chronique brugeoise de 1491 à 1498*. Brugge, 1892, in-4°, XIV + 137 blz. . . . . 60 fr.
- J. BETHUNE, *Mémoires des familles brugeoises*. Brugge, 1890, 2 dln. in-4°, XXXV + 512 blz. . . . . 400 fr.
- A. HEYSSE, O. F. M., *Tabulae capitulares almae provinciae Sancti Joseph in comitatu Flandriae Ordinis Fratrum Minorum Recollectorum (1629-1796)*. Brugge, 1910, in-4°, XXV + 169 blz. . . . . 100 fr.
- A. C. DE SCHREVEL, *Établissement et débuts des Carmes Déchaussés à Bruges*. Brugge, 1910, in-8°, 136 blz. . . . . 40 fr.
- CH. PIOT, *Cartulaire de l'abbaye d'Eename*. Brugge, 1881, in-4°, 432 blz. . . . . 200 fr.
- A. SCHOUTEET en E. I. STRUBBE, *Honderd Jaar Geschiedschrijving in West-Vlaanderen (1839-1939). Analytische inhoud en registers van de Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis „Société d'Émulation” te Brugge*. Brugge, 1950, in-8°, 335 blz. . . . . 200 fr.

Te bestellen :

Secretariaat van het Genootschap voor Geschiedenis,

Komvest, 22, Brugge

Het Genootschap voor Geschiedenis „Société d'Émulation”, in 1839 gesticht, heeft tot doel de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en van de Provincie West-Vlaanderen te beoefenen en te bevorderen.

De „Handelingen” vormen ieder jaar een boekdeel van minstens zoo bladzijden, waarin bijdragen over historische onderwerpen van allerlei aard opgenomen worden.

Om lid van het Genootschap te worden, wende men zich tot het Bestuur (Adres : SECRETARIAAT VAN HET GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS, KOMVEST 22, BRUGGE) met opgave van naam, beroep en adres. Het lidmaatschap verplicht tot betaling van de jaarlijkse contributie (150.— fr.) en geeft recht op de toezending van de „Handelingen” en van de afzonderlijke uitgaven. Bovendien wordt aan de leden een korting van 20 % verleend op de prijs van de „Handelingen” of de afzonderlijke uitgaven, die vóór hun toetreding tot het Genootschap zijn verschenen.